

М. ГРУШЕВСЬКИЙ

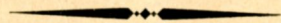

РОЗВІДКИ й МАТЕРІАЛИ

ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНИ-РУСИ.

У.

*Відбитки з Записок Наук. Товариства ім. Шевченка р. 1901—4
і Жерел до історії України-Руси, т. VII.*

У ЛЬВОВІ, 1905.

Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

4P

Збірка М. С. ВОЗНЯКА

~~Львівська бібліотека
АН УРСР
№ И- 35391~~ ✓

~~Львівська державна
наукова бібліотека
№ 26110~~

278271

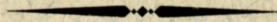
М. ГРУШЕВСЬКИЙ

РОЗВІДКИ й МАТЕРІАЛИ
ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНИ-РУСИ.

У.

*Відбитки з Записок Наук. Товариства ім. Шевченка р. 1901—4
і Жерел до історії України-Руси, т. VII.*

У ЛЬВОВІ, 1905.

Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під варядом К. Беднарського.

КНИГАРНЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

у Львові, Театральна ч. 1

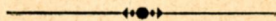
має на складі між иншими отсі книжки:

	Корон
Адріян. Аграрний процес у Добростанах	1 —
Антонович В. Польсько-українські відносини XVII ст.	0 40
Барвінський В. Досліди з поля статистики	0 20
Бодяньський О. Українські казки, зі вступом і поясненнями	0 50
Боровиковський Л. Маруса, теж	0 26
Брайтенбах В. Біологія в XIX в.	0 26
Будзиновський В. Хлопська посіаість	2 —
О. Вайсмаєр. Про туберкульозу	0 90
Верхратський Ів. — Начерк соматології	3 —
„ Знадоби для пізнання угро-руських говорів, т. 1—2 по	2 —
„ Про говор долівський	1 30
Візнєр Ю. Житє рослин у морі	0 10
Гнатюк Вол. Словацький опришок Яношік в народній поезії	0 50
„ Русини Пряшівської епархії і їх говори	0 70
„ Словаки чи Русини?	0 80
„ Hungarico Ruthenica	0 20
„ Пісенні новотвори в укр.-р. народ словесности	0 55
„ Угороруські духовні вірші	2 50
Грушевський М. Історія України-Руси, т. I і II, вид. 2, по	7 50
„ т. III—V див. Збірник іст.-філ. секції (т. III вид. 2 в друку).	
„ Люстрації королівщин в руських землях XVI в., т. I—IV — див. Жерела.	
„ Віймки з жерел до історії України-Руси: ч. I, до пол. XI в.	2 00
„ Розвідки й матеріяли до історії України-Руси, II—IV	9 00
„ Останні романи Г. Сінєвича	0 40
„ Вступний виклад в історії давньої Руси	0 20
„ Хмельницький і Хмельщина	0 20
„ Звенигород галицький	0 70
„ Похоронне поле в с. Чехах	0 60
„ Описи Ратенського староства	0 60
„ Хронологія подій Галицько-волинської літописи	1 00
„ Економічний стан селян в Львівській королівщині XVI в.	0 20
„ Звичайна схема „русскої“ історії й справа раціонального укладу історії східного словянства	0 20
„ Етнографічні категорії й культурно-археологічні типи в сучасних студиях східної Європи	0 30
„ Спірні питання староруської етнографії	0 5
Драгоманов М. — Листочки до вінка на могилу Шевченка	0 20
„ Рай і поступ 2 вид.	1 00
„ Микола Ів. Костомарів	0 16
„ Літературно-суспільні партії в Галичині	1 80
Еган Е. Економічне положенє руських селян на Угорщині	0 26
Ентельс Ф. Людвік Фаєрбах	0 50
„ Початки родини, приватної власности і держави	1 50
Етнографічний збірник т. I—IV, VII—X і XII по 3— кор. т. V, VI і XIII—XV по 4 00 кор., т. XI	6 00
Ефремов С. Національне питанє в Норвегії	0 30
Жерела до історії України-Руси, т. I. — Люстрації королівщин в землях Галицькій і Перемишльській	4 00
„ т. II: Люстрації королівщин в землях Перемишльській і Сяноцькій	4 00
„ т. III: теж — в землях Холмській, Львівській і Белзьській	5 00
„ т. IV: Галицькі акти з р. 1648—9	4 00
„ т. V: теж — з р. 1649—51	4 00
„ т. VII: — Люстрація королівщин з р. 1570	4 00
Житє і Слово, вістник літератури історії і фольклору, рік 1 і 2 по 10, рік 3	5 00
Заклинський Ром. — Чи можна Федьковича Косованом звати?	0 40
Занєвич — Знесенє панцини в Галичині	1 00

З М І С Т.

---

1. Хронологія подій Галицько-волинської літописи.
  2. Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва?
  3. Причинки до історії роду Бибельських, зібрані арцибіскупом Яном Прохніцьким.
  4. Козаки в 1470-х роках.
  5. Два селянські контракти купна-продажі з початку XVI в.
  6. Економічне становище селян в Львівській королівщині в середині XVI в. на основі описей королівщин.
-
7. До справи хронологічної звязи в Галицько-волинській літописи.
  8. Лист кор. Стефана Баторія до калги з р. 1577.
  9. Монах ворожбитом.
-
10. Памяти Олександра Кониського.
  11. Памяти Олександра Лазаревського.

THE HISTORY OF

THE HISTORY OF THE UNITED STATES OF AMERICA

FROM 1776 TO 1876

BY

THE HISTORY OF THE UNITED STATES OF AMERICA

ПАМ'ЯТИ МОГО БАТЬКА

(† 27/І (9/ІІ) 1901).

ХРОНОЛЬОГІЯ ПОДІЙ

ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ЛІТОПИСИ.

Розвідка **М. Грушевського.**

ВСТУП.

Галицько-волинська літопись належить до найважніших джерел до історії України-Руси, а також й її сусідів — Литви, Польщі й Угорщини. Для декотрих партій історії України, Литви, Угорщини XIII в. вона служить майже самотнім, або й зовсім самотнім джерелом, джерелом тим важнішим, що відомости її йдуть від сучасників, переважно добре освідмлених, і часто писані по гарячим слідам подій. Тим прикрійшу перешкоду робить в користанню з сього дорогоцінного джерела брак хронольоії в нім.

Як відомо, галицький літописець писав без років і не вязав ся порядком літ, змагаючи до того, аби дати можливо прагматичне оповіданнє, подібно до грецьких хронографів: „хронографу же нужда єсть писати все и вся бывшая, овогда же писати в передняя, овогда же воступати в задняя“.¹⁾ При тім він надіав ся розставити роки по скінченню праці (вся же лѣта спишемь росчетше во задняя), але обіцянки сїєї не сповнив, і його літопись так і зістала ся без років, а його приклад вплинув і на його наступників, що доповнили його літопись і продовжили до 1290 р. — вся Галицько-волинська літопись, з незначними ви-

¹⁾ Іпат. с. 544; цитую Галицько-волинську літопись по вид. 1871 р.

їмками,¹⁾ зістала ся без років, і в таким виді була прилучена до Київської літописи. Аж по тім як вона була прилучена до літописи Київської, якийсь книжник, незадоволений тим, що хронологія, переходячи через Найдавнійшу й Київську літописи уривала ся на році 1200, постановив се направити, і поділив Галицько-волинську літопись на роки.²⁾ Але зробив він то зовсім по дурному, то значить — валив роки навіть без огляду на зміст, розриваючи частини одної події на кілька років, або кладучи під оден рік події багатьох років (нпр. під р. 1233). При тім

¹⁾ Так, по словам видавців, в кодексі Хлебніковськїм і Погодінськїм оповідання про похід Тройдена на Польшу має число 86 (нз?), що і вказує на р. 6786 (на жаль згадки видавців про се дуже короткі і побіжні — П. С. Р. Л. II с. 207, вид. 1871 с. 578); всі кодекси мають у тексті рік 6797 при смерті Володимира Васильковича (с. 604), а кодекси Хлебн., Погод. і Єрмол. ще й дату 6797 р. і при звістці про настанованнє Мстислава (с. 613), що очевидно теж належить до архетипа.

²⁾ З того, що ми маємо кодекси, де Галицько-волинська літопись злучена з Київською, а хронології не має, видко, що хронологізував її анї той хто прилучав її до Київської літописи, анї остатній редактор Галицько-волинської літописи. Анї той анї другий, знаючи, що Галицько-волинська літопись була зовсім осібною цілістю від Київської й не стояла з нею в ніякім звязку, не впав би на гадку вести хронологію Київської літописи безпосередно через Галицьку, почавши від р. 1201. Підн шу се з огляду на те, що в літературі висловляли ся гадки, ніби хронологізував Галицько-волинську літопись той, хто „пришив“ її до Київської, нпр. Бестужевъ-Рюминъ О составъ рус. лѣтописей с. 153.

В звязку з сїм пришиваннєм стоїть часто повторювана гадка ніби Галицько-волинську літопись ми маємо без початку. Декотрі дослідники (нпр. Соловйов Історія Росїи вид. стереотипове I с. 793, Костомаров Лекції по русской исторіи с. 47 й т. и.) бачать навіть у волинських звістках Київської літописи з XII в. остянки „першої половини“ Галицько-волинської літописи. Але на се нема ніякої підстави. Ніщо не вказує на те, аби Галицько-волинська літопись що небудь страгала на своїм початку. Страшений період („По смерті (же) великаго князя Романа“ etc. аж до „срѣтоша и (Рюрика) бояре галичкыи и володимерьстии“), розширений ріжними вставками (такою вставкою можна навіть уважати цілу тіралу від „одолѣвша всемь поганскымъ языкомъ“ аж до „тщаше ся погубити иноплеменикы“, але й вона не з'явила ся мабуть сразу в цілості, а наросла кількома наворотами), — служить вповні природним (як на стиль літописи) вступом до Галицької літописи, і всякі припущення про якісь утрачені вступні частини зовсім довільні — на них у літописи не знаходимо ніяких вказівок. З рештою се й зовсім раціональна вихідна точка для літописця, що забрав ся описати історію Данила — почати від смерті його батька й тих замішань, які з того виникли. Нічого, що вказувало б на Галицьку літопись, з її характерним риторичним стилем, ми не знаходимо в Київській літописи.

роки почав класти він не від 1205, від котрого починаєть ся оповіданне Галицької літописи, а від 1200 р., котрим кінчить ся Київська літопись, і „ничтоже сумняше ся“ поставив роки від 1201 на подіях пізнійших літ. Окрім тих кількох років, які він знайшов готові в Волинській літописи, здаєть ся самотніми датами, які він зачерпнув з иньших джерел, були дати кількох русько-татарських подій, звістних добре з північних літописних компіляцій (з ними сей книжник, видко, був ознаємлений) — битва на Калці (1224), прихід Бату (1237), облога Києва (1240). Ними орієнтовані події сусідніх років, з рештою ж роки розложено зовсім довільно, а тим самим і хронольоія ся зовсім нічого не варта, і основою всяких студий над літописею повинний бути не хронольоїзований Іпатський кодекс (з опублікованих дотепер він тільки й має хронольоію), а иньші (як Хлебніковський і Погодінський), що хоч пізнійші о століте, ближе стоять до архетипа, бо не мають ані хронольоїї ані тих стилістичних змін, які поробив хронольоїзатор, вставляючи роки (він викидав при тім такі переходи як: „въ та же лѣта“, „въ то же время“, „въ то же лѣто“, „зимѣ же бывши“ „времени минувши“, і т. и. — нераз дуже цінні для уставилення порядку подій).¹⁾

Супроти такої повної довільности хронольоїї Іпатського кодекса вона зовсім не може служити до ужитку. Ніяка редуція не поможе на неї: треба дату кожної події викомбінувати на власну руку, хронольоію ж іпатську попросту ігнорувати.²⁾ На жаль, се переконанне досі не було загально прийняте в науці. Що правда, повну неужиточність іпатської хронольоїї заримітив уже Карамзін, що перший віднайшов Галицько-волинську літопись і рішучо признав її хронольоію невірною.³⁾ Одначе його осуд, дуже категоричний, не був від-

¹⁾ При тім усім і Хлебніковський та Погодінський кодекси не віддають нам вповні архетипа й мають деякі пізнійші вставки, напр. вступ на с. 501: „Начнемъ же сказати бесчисленныя рати“ etc. Таким же пізнійшим додатком треба уважати титул і на с. 508: „По семь скажемъ многий мятежь“ і т. д.

²⁾ В теперішніх виданнях літописи, що в основу кладуть Іпатський кодекс, його хронольоія й звязані з нею зміни первісного тексту збивають читача непримітно. Очевидно, в основу видання її мусять лягти кодекси не хронольоїзовані, відчищені від пізнійших змін і похибок.

³⁾ Карамзін писав (т. III прим. 113): „Хоч у Іпатських кодексахъ й означені роки, але, певно, не автором, а копістом, і на здогад, бо його хронольоія в усіхъ звістнихъ намъ випадкахъ хибна“.

повідно оцінений пізнішими дослідниками. Потодін, Соловійов, Костомаров, Бестужев-Рюмін, пишучи про Галицько-волинську літопись, збувають її хронологію невизначними увагами, що вона „перебита“, „неповна“, „незручно зроблена“, або зовсім промовчують.¹⁾ Соловійов, пишучи свою історію, хоч подекуди нутує похибки в хронології Галицько-волинської літописи, але переважно бере її дати без застережень. Костомаров у своїй розвідці „Черты народной южнорусской истории“ (1862) без скрупулів датує події її роками, навіть найбільше неможливими. Тільки Зубрицький в III т. своєї Історії (1855), спеціально займаючи ся подіями Галицько-волинської літописи, полишає на Соці іпатську хронологію й пробує, особливо в подіях початку XIII в., самостійно датувати факти, на підставі інших джерел (що правда — загато при тім кладучи ваги на Гусинську компіляцію й її хронологію). Але його погляд на іпатську хронологію далеко не так радикальний, як у Карамзіна; признаючи в ній „анахронізми“, він одначе не цураєть ся гадки про можливість редукції (с. 82), а в пізніших подіях часто живцем бере іпатські дати.²⁾

На початку сімдесятих років майже разом вийшли дві незалежно від себе написані розвідки, що ближше займали ся хронологією Галицько-волинської літописи: розвідка проф. Шараневича про Іпатську літопись (*Die Hypatios-Chronik als Quellen-Beitrag zur österreichischen Geschichte*, 1872) і проф. Дашкевича про Данила (Княженіє Данила Галицького по рускимъ и иностраннымъ извѣстіямъ, 1873). Проф. Шараневич дав досить місця й уваги хронології подій Галицько-волинської літописи (с. 6—7 спеціально і в IV—V гл. *passim*), і зібравши досить значний матеріал з польських, угорських і німецьких джерел, на підставі його поправляв часом дуже добре хронологію Іпатського кодекса. Але й його становище супроти сеї хронології дуже здержливе: він уважав її роботою самого редактора літописи і хоч признавав в ній помилки, („від одного до чотирох років наперед або назад“), але старав ся витолкувати декотрі похибки переводом дат з січневого числення на вересневе (*sic*) і зма-

¹⁾ Погодиць Исслѣдованія IV с. 61 (в своїй хронологічній таблиці, с. 101—103, він лишив Галицько-волинську літопись зовсім на боці). Соловьовъ I с. 793. Костомаровъ Лекціи по рус. исторіи с. 49. Бестужевъ-Рюминъ О составѣ с. 153.

²⁾ За Зубрицьким ішов у хронології подекуди й Шараневич в своїй Історії Гал.-Волод.-Руси.

ганнем літописця до прагматизма, а також уважав можливою редукцію сих дат (с. 7).

Далеко більш рішучо й основно виступив у сій справі проф. Дашкевич — тоді ще молодий студент Київського університета. Він признав роки Іпатського кодекса роботою копіста, „не вартото найменшого довіря“, і для датовання подій Галицько-волинської літописи уважав одинокою дорогою: відшукування хронологічних вказівок у тексті літописи та порівняння їх з иньшими джерелами (с. 6—7). В своїх безконечних нотках, що робили майже неудоботомою сю з рештою цінну книгу, він дійсно дав чимало дат, переважно добре виведених і часто умотивованих, хоч ніде спеціально над хронологією не застановляв ся.

Не вважаючи одначе на появу сих праць історична робота таки не вийшла на битий шлях в сій справі. Кількадесят дат, принагідно поданих у працях Зубрицького, Шараневича, Дашкевича, часто зовсім добрих, але не завжди умотивованих, часом не згідних з собою, а головно роскиданих в нотках, принагідно трактованих, так що й відшукати їх в потребі було не легко, не могли заступити хронологічного підручника, якого треба було для Галицько-волинської літописи. Самий навіть принцип повного ігнорования хронології Іпатського кодекса і самостійного комбінування літописних подій не знайшов собі повного горожанства в науці. Такий авторитет в українській історії як проф. Антонович в своїй Історії Литви (виданій 1878) уживає дат Іпатського кодекса. Иньші знов дослідники не кидали гадки про можливість редукції його дат.¹⁾ А хоч не бракувало праць, де хронологія подій Галицько-волинської літописи робила ся самостійно, або на підставі зроблених попередніми дослідниками комбінацій²⁾, хоч появляли ся праці, де певні партії Галицько-волинської літописи, спеціально студіювали ся й хронологізували (нпр. Дроби Stosunki Leszka Białego z Rusią i Węgrami, 1881, Лятковського Mendog, 1892), але се все заступити такого підручника не могло, тим більше що й не всі дослідники розпоряджали відповідним для того апаратом. Була заповіджена

1) Сей погляд бачимо і в новійшій, дуже старанно зробленій Genealogi-i Piastów проф. Бальцера — нпр. с. 265.

2) Нпр. в працях Гловайського (Історія Росції, I ч. II), Андріяшева (Очеркъ історії Волин. землі) подекуди бачимо проби раціонального датовання.

в Rozpraw-ах краківської академії¹⁾ спеціальна студія про хронологію Галицько-волинської літописи пок. Дроби, але надрукована не була; зрештою, судячи по його друкованій праці, його хронологічні аналізи ледви чи відповідали б науковим вимогам. Таким чином кожному досліднику, що заглядав до Галицько-волинської літописи, приходило ся далі спотикати ся на хронологічній справі і коли не хотів він збути її вказівкою, що ся літопись говорить те й те „під тим і тим роком“,²⁾ то мусів вертувати ріжні праці, шукаючи в них хронологічних вказівок, а не знайшовши, чого потребував, — сам комбінувати дату, стягаючи до того матеріяли, які міг і знав, а виходили й дальше праці, що в цілости або переважно йшли за іпатською хронологією.³⁾

Мавши не раз до діла з Галицько-волинською літописею, я часто мав нагоду на собі дізнавати сю приємність. Тож коли мині прийшло ся останніми часами для історії Галичини (в III т. Історії України-Руси) переробити Галицько-волинську літопись від *a* до *z*, постановив я не скінчити на кількох хронологічних екскурах, а зладити на підставі зібраного матеріяла підручник, який міг би бути придатним і для дальших дослідників, і по скінченню III т. своєї Історії зараз до нього забрав ся.

Сей підручник зложив ся в формі таблиці з коментарем, де кожда дата була б докладно виведена, бо без такого коментара не мала б ніякої сили переконання й сама таблиця. В природнім порядку роботи подаю наперед виводи дат, а в кінці таблицю, як їх результат. Полеміки з відмінними хронологічними виводами оминаю, обмежаючи ся короткими вказівками: з рештою моя аргументація служить і аргументацією *contra* відмінних виводів.⁴⁾ По загальнійше освітленне подій відсилаю до своєї Історії України-Руси т. III. В виводі дат старав ся я довести датовання до можливої докладности, але подекуди се було неможливо, й приходиться ся обмежити ся тільки приблизним

1) Rozprawy wydz. hist.-filozof. XIII s. 429.

2) І се було о стільки не вірно, що хронологія не належить до самої літописи, а з'явила ся, як ми бачили, інтерполяцією одного з кодексів її; але за браком иньшого способу цитовання літописи, мусить сей спосіб і далі зіставати ся як *malum necessarium*.

3) Нпр. Іванова Істор. судьбы Волынской земли, 1895.

4) З притиском підношу, що свою хронологізаційну роботу переводив я вповні самостійно від дат попередників і вказівки на них вивабрав уже по скінченню роботи.

означенням, з ваганнями до одного року. Ріжні степені докладности й певности дат означено на таблиці ріжним письмом і значками. Коментар до кожної дати можна знайти по поданих в хронологічній таблиці сторонах Галицько-волинської літописи вид. 1871 р., і ще лекше — по поданій стороні мого коментаря.

Материял, яким я распоряджав при виводі дат, значно більший, ніж мали мої попередники, але ідеально-повним, певно, і він не буде. Всякі вказівки в сїм напрямі я прийму радо. Так само не уважаю окончними свої виводи дат, особливо де вони опирають ся на комбінаціях, виведених з текста літописи. Я б дуже тішив ся, коли б мої виводи викликали серед дослідників, що близше займали ся сими справами, детальїчну річеву критику, яка б причинила ся до більшої докладности сеї хронології й дала б вкінці дослідникам нашої старовини певну провідну нитку при користанню з Галицько-волинської історії.

Хронологічна аналіза Галицько-волинської літописи.¹⁾

Іпат. 480 (1202). **Перший похід Рюрика на Галичину.** Вихідною точкою служить дата смерти Романа, 19/VI. 1205, дана нам польськими джерелами — див. Monumenta Poloniae historica II. 836, 876, III. 70, 162—3, 171, 353; в Лаврен. л. дата смерти Романа під 1206 р., бо вона о рік спішить ся тут, в Воскр. добра — 1205. Оповіданне Суздальської літописи, дуже докладне (оповіданне Галицько-волинської чимало поплутало в порядку подій і проминуло другий похід зовсім), дає розуміти, що похід Ольговичів став ся на перші вісти про смерть Романа. Супроти того одначе, що сю кампанію в Галичині випередив з'їзд князів Романової княгині з угорським королем і прихід угорського війська в Галич, треба мабуть покласти її на осінь 1205 р., не скорше.

Іпат. 481 (1202). **Ігоревичі в Галичу.** Другий похід Рюрика на Галич в Галицько-волинській літописи пропущено зовсім, згадано тільки про прихід Ігоревичів на галицькі столи. Порядок подій докладно оповідає Суздальська літопись і дає опору для

¹⁾ Низше на початку кожного екскурса даю сторону Галицько-волинської літописи з вид. 1871 р., а в скобках коло неї — дату Іпатського кодекса.

їх хронології в даті приїзду Ярослава в Суздаль — 22/IX 1206. З її оповідання виходить, що похід став ся в новім — 1206 році¹⁾, організовав ся дуже поважно і зайняв досить часу. По тім наступив прихід Угрів, переговори з Поляками, посольство до Ярослава Всеволодича, котрого чекали два тижні, й аж тоді Ігоревичі сіли в Галичі. Коли Ярослав вернув ся з під Галича в Переяслав, і звідти вигнав його Всеволод Ольгович, засівши в Києві, — він поспів в Суздаль 22/IX. Звідси очевидно, що Ігоревичі мусли сісти в Галичині не пізнійше літа 1206 р., а Романовичі мусли утікти з Галича в Володимир, випередивши похід, деь при кінці весни найдалше. Похід же Ольговичів мусів розпочати ся деь на весну, дуже рано.

Для дальшої партії подій, р. 1207—1211, провідником у хронології служать дати Воскресенської літописи. Ми вже бачили її добрі дати для подій 1205 і 1206 р. і дальше побачимо, що її хронологія знаходить собі потвердження в иньших джерелах. З огляду, що вона дає тут не тільки хронологію, зовсім самостійну, але й серію галицьких подій, з иньших літописей, незвістних, треба здогадувати ся, що в ній маємо останки якоїсь української літописи, дуже доброго джерела.

Іпат. с. 481—2 (1202—3). Святослав Ігоревич у Володимирі. Усобиця Ігоревичів. Опору для хронологізації дає Воскресенська літ., де під р. 1208 читаємо: „Угри тогда прогнаша Володимира Игоревича изъ Галича, а брата его Романа посадиша въ немъ“ — се відповідає Іпат. 482¹⁰: „Романъ же бѣха во Угры и поемъ Угры би ся съ братомъ, и побѣдивъ взя Галичъ, а Володимерь бѣжа во Путивль.“ Дата потверджуєт ся запискою Лавр. під 1207 р., з котрої видно, що весною-літом 1207 р. Володимир сидів ще в Галичі, і не мав клопотів, бо ходив походом у Київщину, в поміч Всеволоду Святославичу. Очевидно, „мятеж“ межі Ігоревичами став ся пізнійше, а відносини з Угорщиною, звідки треба було бояти ся оружною обороною прав Романовичів, мабуть були полагождені перед тим походом у Київщину. Галицька літопись також каже, що „мятеж“ став ся „долгу времени минувшю“ по утечі Романовичів до Польщі і викликаних нею дипломатичних переговорах. Для дуже довгого часу місця тут нема, але мусли скількись часу

¹⁾ Суздальська літопись тут вирівнює свою хронологію, бо дає два рази 1206 рік. Воскресенська має знову добрий рік — 1206.

таки, минути. Супроти того посольство Володимира Ігоревича до володимирських бояр і утечу Романовичів до Польщі мусимо класти на кінець 1206 — початок 1207 р.¹⁾ Подоріж малого Данила на Угорщину з Лешковими послами й посольство Володимира Ігоревича до угорського короля мабуть стало ся не пізнійше як у першій половині 1207 р.²⁾, а усьобиця галицька могла розвинути ся десь з кінцем 1207, але головню в 1208 р., коли Роман накликав Угрів.³⁾

Іпат. с. 482—3 (1204—5). Волинські події. Літописець оповідає про волинські події як вставку, *intra parenthesim* серед галицьких, поза хронологічним порядком. Орієнтують нас в їх хронологію тільки галицькі події, і то приближно. Переходячи від оповідання про галицьку усьобицю Ігоревичів до вигнання Святослава, літописець каже: „въ то же веремя“, отже Святослава вигнано під час галицької усьобиці. Се потверджує ся й тим, що від галицьких Ігоревичів Святослав не дістав ніякої помочи, коли його виганяли. Отже галицька усьобиця, рік 1208 — се вихідна точка. Знову *terminum non post* дає згадка низше (Іпат. 485), що під час війни 1211 р. (див. низше) Василько княжив уже в Белзі. Між сими двома датами маємо розмістити такі події: Олександр, вигнавши Святослава, сів у Володимирі; Інгвар впросив Володимира від Лешка, й Олександр мусів уступити ся звідти; бояре володимирські не були задоволені з Інгвара, й Олександр впросив собі Володимира назад від Лешка.⁴⁾ Яких небудь ближших вказівок для хронологічного орієнтування літописець не дає, а в додатку має ще тут і виразні пропуски.⁵⁾ Тому можемо лише приближно датувати: вигнання Святослава 1208, перехід Інгвара до Володимира 1209 роком,

¹⁾ Володимир Ігоревич сів у Галичу ще літом 1206 р., як ми бачили, але його посольство до Володимирців стало ся мабуть трохи згодом, судячи по тому, що оповідання Суздальської літописи, таке докладне, про утечу Романовичів з Володимира не каже.

²⁾ Літописець, сказавши про утечу Романої вдови до Лешка, каже далі: „Въ таже літа Данила посла Лестько...“ Можна б було в той стилізації подумати, що то стало ся гень з часом, а в дійсности, як бачимо — стало ся воно таки слідом зараз. Се таке саме, як і „долгу времени минувшю“ — воно показує, що літописець, пишучи значно пізнійше, потратив подекуди перспективу (пор. Історію України-Руси III с. 126—7 і 530).

³⁾ Зубрицький приймає тут дату Густин. л. — 1209 (III с. 43).

⁴⁾ Див. Історію України-Руси т. III с. 127 - 8.

⁵⁾ *Ibidem* с. 531.

друге князюванне Олександра 1210, уважаючи, що сі зміни мусіли мати якийсь час для свого приготування. Під час князювання в Володимирі Інівара, як виходило б з контекста літописи (не так дуже й ясного), дістав Василько з матерію Бересте. Під час другого князювання Олександра в Володимирі (тут текет літописи зовсім ясний) дістав Василько Белз, і тоді ж став ся сильний напад (чи кілька нападів) Литви й Ятвгів на околиці Турійська й Червна.

Іпат. 483—486 (1205—8). Галицькі події: угорська окупація, Ігоревичі знову в Галичині, боярська різня й упадок Ігоревичів, Данило в Галичі. Опорною точкою для хронології сих подій служить записка Воскресен. л. під р. 1211: Тогоже лѣта Галичане приведоша къ собѣ отай черезъ горы и изъимаша князи своя Игоревичи з, Романа съ братома, и бивше ихъ повѣсиша ихъ.¹⁾ На потвердження сеї дати можна сказати, що угорський воєвода Пот, висланий на Галич підчас сеї кампанії був палатином („великий дворский“ — Іпат. 484) в рр. 1290—11 (див. індекси до Codex diplomaticus Hungariae і Codex Agra-dianus continuatus), так що пізнійше як на 1211 р. класти сю кампанію і з сього погляда ризиковно. Перед нею стали ся такі події: угорська окупація Галичини, котру випередили „безаконие галицьке і мятеж“; Галичане кличуть Мстислава пересопницького; довідавши ся про утечу Романа, закликають Ігоревичів назад, і ті вигоняють Угрів. Отже се маємо класти між р. 1208 і 1211.

Блише орієнтувати нас може записка Воскресенської літоп.: „Въ лѣто 6718 Ростиславъ Рюриковичъ сѣде въ Галичи, а Романа Игоревича выгнаша; осени тояже выгнаша изъ Галича Ростислава Рюриковича, а Романа Игоревича посадиша съ братомъ.“ Трудність тільки в тім, що Галицько-волинська літопись мовчить зовсім про сей епізод; але вона промовчує не одно. Очевидно, сей епізод входив як складовий елемент у те „безаконье галичкое и мятеж“, що заохотили кор. Андрія до окупації Галичини. Помітувати сею звісткою Воскр. л. і її датою не можна, бо вона входить в ту серію галицьких звісток сеї компіляції, про авторитетність котрих я сказав трохи вище (с. 8). Отже супроти неї угорську окупацію не можемо класти скорше як на

¹⁾ Дату 1211 р. приймав уже Карамзін, потім (за Густинською компіляцією) Зубрицький і Шараневич, але Дроба (с. 389—91) хибно вивів уже р. 1209.

сам кінець 1210 р. і початки 1211 (дуже короткою вона не могла бути, коли Угри встигли так сильно наприкрити ся Галичанам).¹⁾ Значить на всі дальші події: похід Мстислава пересопницького, похід Ігоревичів, посольство Володимира Ігоревича до угорського короля, боярську різню, угорський похід і облогу Звенигорода лишаєть ся з яких півроку. Єсть в сїм трудність, що так багато подій скуплюєть ся в такім короткім часї, але їй абсолютно неможливого в тім нема, а поки хронольоїя Воскресенської літ. нічим не зкомпромітована, не можемо її ігнорувати. Отже прихід Ігоревичів припадав би більше менше на весну, боярська різня на літо, а в вересні 1211 р. повішено Ігоревичів.

Іпат. 484 (1206—7). Єлисавета-Кінга, наречена Данила. Епізодом в оповіджених подїях оповідає літописець про замір угорського короля дати за Данила свою доньку Єлисавету й зробити його, за браком сина, своїм спадкоємцем; сей замір не прийшов до кінця тому, що Андрієва жінка кор. Гертруда видала Єлисавету за Людовика гесенського. Епізод сей містить в собі багато баламуцтв, як виказав уже проф. Шараневич, що ширше аналізував його.²⁾ Не входячи в його аналіз, зазначу тільки (сього досї не зауважено), що сей епізод оповіджено тут в тіснім хронольоїчнім звязку: по виведеному вище рахунку він стоїть між подїями 1211 р.; Єлисавета родила ся р. 1207 (Monum. Germ. Scr. XIX с. 700), а старе життє її каже, що вона була заручена за Людовика тірінгського ще нім була відлучена а вивезена на тірінгський двір в р. 1211, коли мала чотири роки (себто четвертий) (диви витяг у Шараневича с. 119); очевидно, з нагоди відїзду Єлисавети з Угорщини, що став ся чи більше-менше, чи й як раз тоді як Данило був на Угорщині в 1211 р., — літописець і оповідає сей епізод. Умерла ся Єлисавета 1231 р. (Mon. Germ. XIX с. 547 і 699). Убийство римського короля Филипа, згадане тут, стало ся в липні 1208 р.

Іпат. с. 486—7 (1208—9). Галичане проганяють Данилову мати. Король угорський приводить її назад. „Минувшю же времени“, каже літописець, по вересневих подїях 1211 р.,

¹⁾ Дроба, взагалі спізнюючись в сих роках в хронольоїї, клав угорську окупацию на р. 1207—8 — с. 385. Дашкевич поворот Ігоревичів клав на р. 1209 (с. 48).

²⁾ Die Nupatios-Chronik с. 43 і далі, пор. Дашкевича Княженіє Данила с. 48; див. ще Історию України-Руси III с. 532.

вигнано Данилову мати. Вона виїхала в Белз, але король, почувши (мабуть — діставши посольство від неї) „зимѣ бывши“ пішов на Галич і арештував противних її бояр.

Котрого року се була зима? ми маємо тут що найменше два роки до розпорядження: 1211/2 і 1212/3. Ніщо не перешкоджає взяти ближший: значить, бояре вигнали б Данилову мати слідом за посадженням його в Галичі. Се вповні можливо, бо Данило їм потрібний був тільки, аби позбути ся Ігоревичів.¹⁾ Але се дата тільки гіпотетична.

Іпат. с. 487—8 (1209—10). Данилова мати з Данилом тікають на Угорщину. Володислав „вокняжив ся“ в Галичу. Олександр відібрав Белз від Володимира. Датованне сих справ залежить від дати смерти королеви угорської Тертруди, забитої під час сього походу. Є тут вагання між р. 1213 і 1214²⁾, але дата 1213 р., супроти згідних звісток німецьких джерел,³⁾ може уважати ся певною. Ближше означенне дає хроніка домініканів віденських, а то 4 kalendas Octobris, себто 28 вересня.⁴⁾ Тому похід угорського короля і вокняження Володислава мусимо датувати початком осені р. 1213. Перед тим — значить р. 1212 бояре кличуть на Данила Мстислава пересопницького в Галич, Данилова мати з Данилом тікає в Угорщину, а Мстислав засідає в Галичу: між сим фактом і походом короля мусіло минути трохи більше часу, бо король „спѣшеть рать велику“. Після того як Данилова мати утікла з Галича, відібрав Олександр Белз від Василька (бо мати посилає з Галича Василька в Белз, і він уже потім переїздить в Камінець, отже Белз відібрано десь саме коло часу Андрієвого походу, в р. 1213. Пізнійше, коли вияснило ся, що від Угорщини не буде помочи, але завсіди, можливо — ще в тім же — 1213 році, Данилова мати поїхала з Угорщини до Лешка і відти до Василька в Камінець — отже се буде 1213 або початок 1214 р.

1) Див. Історію Укр.-Руси III с. 131—2.

2) Див. Історії України-Руси III с. 534.

3) Continuatio Cosmae — Monum. Germ. hist. Scr. IX с. 170, annales Mellicenses — ib. 507 (пор. *ibid.* continuatio Garstensis с. 595), ann. Gotwicenses — ib. с. 603, cont. Admuntensis ib. с. 592, cont. praedicatorum vindobonensium ib. с. 726, ann. s. Rudberti salisburgensis с. 780.

4) Дату 1213 р. приймав вже Карамзін (III пр. 176), і потім сеї дати тримали ся й інші, хто писав про галицькі події сих часів.

Іпат. с. 488—9 (1211). Володислав і Лешко пробують вигнати Володислава з Галича. Спішська умова. Кольоман у Галичу. Романовичі дістають Володимир. Вихідною точкою служить дата посадження Кольомана в Галичі в Воскресен. (і Ніконов.) л. — 1214 р.: „Король угорьскій посади сына своего въ Галичи, а епископа и попы изгна изъ церкви, а свои попы приведе латыньскія на службу.“ Дата ся варта повного довіря: її потверджують угорьскі документи в справі коронації Кольомана, що була наслідком Спішської умови; з них бачимо, що між сею умовою й смертю папи Інокентія III († 1216) минуло досить часу: кор. Андрій просив від папи дозволу на коронацію Кольомана, потім, діставши відповідь на се, знову просив корони; серед сих переговорів Кольомана обложено в Галичу, й Андрій ходив йому в поміч.¹⁾ Полагодивши галицькі справи, вибрав ся він в хрестоносний похід 1217 р. З сього видко, що між Спішською умовою й 1216 р. проминуло досить часу, і се вповні відповідає даті 1214 р. Ми б мали й зовсім докладне потвердження її, як би були певні, що перший лист кор. Андрія до папи дійсно належить до 1214 р. (XVII рік папства), як його датує Тейнер; але в текстї нема дати, і не знати, чи дату — XVII рік Тейнер опер на папських реїстрах, чи викомбінував тільки з підручників угорьскої історії. У всякім разї отже дата 1214 р. для посадження Кольомана в Галичу певна. Сим роком можемо датувати і з'їзд Андрія з Лешком в Спішу. Перед тим, на р. 1213—4 мусимо покласти війну Лешка і Мстислава з Володиславом і наданне Романовичам Тихомля і Перемиля. Володимир Романовичі, очевидно, дістали також в звязку з Спішською умовою, могло се стати ся ще 1214 р., але могло наступити й пізнійше трохи — 1215 нпр.²⁾

Іпат. с. 489 (1212). Кор. Андрій відбирає Перемишль від Лешка. Лешко закликає Мстислава, і той осідає в Галичу. В кількох рядках літописець звів тут до купи події з кількох років, при тім для галицької історії дуже важні.³⁾ Починає він се оповіданне стереотиповим: „въ та же лѣта времени минувши“, а й далі не дає ніяких хронологічних вказівок, тож мусимо оглянути ся за иньшими джерелами.

¹⁾ Theiner Monumenta Hungariae I ч. 1, Codex Arpadianus VI ч. 237, див. ширше Історію України-Руси III с. 133—4.

²⁾ Див. Історію України-Руси III с. 537—8.

³⁾ Див. про них Історію України-Руси III с. 135 і далі.

Насамперед що до розриву між кор. Андрієм і Лешком, то ми чуємо про нього уже в згаданім листі короля до папи Інокентія про Кольоманову корону, не датованім, але писанім очевидно 1215 або 1216 р.¹⁾ Дальше як на 1216 р. відібране Перемшля відсувати не можна тому, що вибираючи ся в хрестоносний похід (1217 р.) Андрій, певно, не розірвав відносин з Лешком саме в переддень сього походу. З другого боку не скорше як 1216 р. Лешко звернув ся до Мстислава: в 1215 р. Мстислав, покинувши Новгород, робив собі ріжні пляни і як оповідає Воскресен. л. — хотів „просити Галич“ від угорського короля; як би під час сеї неприсутности своєї з Новгорода він був би дістав запросини від Лешка, то не мав би чого вертати ся в Новгород (він вернув ся туди на початку 1216 р.).²⁾ З значною правдоподібністю можна думати, що як раз славна кампанія його з Ярославом Всеволодичом (весна 1216 р.) піддала Лешкови гадку всадити Мстислава на Угрів. З другого боку коротку подорож Мстислава на Україну (1 Новг. 204) в початках 1217 р. можна уважати наслідком Лешкового запрошення, отже 1216 рік для нього дуже правдоподібний.

Відїзд Мстислава з Новгорода з замірами „здобувати Галич“ 1 Новг. записує під 1218 р., на початках. Се дата зовсім нещодозріла. Потім під 1219 р. маємо в ній записку (повторену і в Воскресен. л.) про похід Мстислава на Галич; тут одначе маємо таку трудність, що Мстислав при тім бере в неволю угорського королевича, а се в дійсности стало ся не в перший, а в третій похід Мстислава на Галич. Супроти того можуть насувати ся непевности, чи й дата 1219 р. належить до першого похода? Але сі непевности усувають ся: по перше, ми маємо для дальших походів Мстислава в Суздаль. і Воскресен. л. дати 1220 і 1221 р., а в них непримітно приспішення, ані в 1 Нов-

¹⁾ Codex Agradianus VI ч. 227.

²⁾ Гадка декотрих дослідників, що Мстислав в сім часі — 1215 р. опанував був Галич, виключена з огляду на короткий час неприсутности Мстислава з Новгорода, див. ширший розбір сеї справи в Історії України-Руси III с. 540. Тут зазначаю тільки, що 1219 роком датував перший похід Мстислава на Галич уже Карамзін (III пр. 90 — вигнання його він клав на р. 1220, другий похід на 1220, а третій на 1220 або 1221), Зубрицький уже вагав ся між 1218 і 1219 (III. 67), тим часом як інші, почавши від Соловйова, — між ними Шараневич, Дроба, і автор спеціальної розвідки — д. Бузескул — приймали дату 1215 р. Дашкевич при маєть ся правильної дати — 1219 р.

городській — спізнення. По друге, літописець Новгородець скорше міг би проминути пізнійші походи Мстислава, ніж перший, слідом по виході Мстислава з Новгорода. Можна б хіба припустити, що похід відбув ся в 1218 р., а до літописця чутки дійшли пізнійше, і він записав сю подію під 1219 р., але й се не дуже правдоподібно з огляду на Воскресенську літоп.¹⁾ Тут одначе Воскресен. л. виставляє нас на тяжку пробу — своєю запискою під тимже 1219 р. про вигнання Мстислава з Галича.

Іпат. с. 489—491 (1213). Данило женить ся з Анною Мстиславною й відбирає від Поляків Бересте. Угри виганяють Мстислава з Галича. Як в попередній серії звісток галицький літописець зібгав події кількох років у коротеньку згадку, так тут він широко описує події кількох, що найбільше — кільканадцяти місяців, роблячи вражінне довгого часу своїми кількома „времени минувшю“.²⁾ Вагання може бути о рік, в звязку з тим, чи приймемо ми дату Воскресен. л. для вигнання Мстислава з Галича. В ній читаємо під 1219 р. — „тояже зими Угри выгнаша Мстислава Мстиславича изъ Галича, а королевичъ сѣде въ Галичѣ.“ Мстислава вигнано з Галича в жовтні, як то видко з Галицької літоп., тож вираз „зими“ Воскр. л. ще можливий хоч частійше „зима“ в літописях значить грудень-січень. Питанне — чи вигнано Мстислава того ж самого року, в котрім він сів у Галичі, чи на другий рік?

Для розв'язання сього питання пригляньмо ся оповіданню Галицької літописи з хронологічного погляду. Припустім, що Мстислав сів у Галичу на самім початку року. „Въ та же лѣта времени минувшю“ Данило оженив ся з його донькою, і знову „времени минувшю“ звернув ся до Мстислава, представляючи йому свій намір відібрати від Лешка волинські волости. По тім Данило пішов і відібрав їх від Лешка, а той „вѣснѣ же бывши“ відповів нападом на Побуже. Лешко входить в переговори з кор. Андрієм і наслідком їх розпочинаєть ся угорсько-польська кам-

¹⁾ З огляду на серію самостійних звісток Воскрес. л. і дальші записки про другий і третій походи Мстислава, а особливо на записку під 1219 про вигнання Мстислава з Галича (її нема ні в 1 Новг. ні в Суздаль. л.) насуваєть ся здогад, що в Воскресенській була під р. 1219 инакша записка, але пізнійший редактор переробив її, використавши записку з Новгородської л. Але се припущенне можливе тільки в тім разі коли дата 1219 р. вірна, бо однакові помилки в двох джерелах незалежно від себе, трудно припустити.

²⁾ Про події сї див. Історію України-Руси III с. 137—9.

панія, що кінчить ся (в жовтні) уступленням Данила з Галичини. Як бачимо, подій буде дуже напхано в тих кількох місяцях, але знову нема нічого неможливого, що вони таки відбули ся в сім році, як виходить з Воскресеньської л. В Тверській комп. ми, правда, маємо вигнання Мстислава під р. 1220, але на початку його, з тоюж заміткою „зимѣ“, так що редактор міг сам на підставі сього означення перенести сю записку під дальший рік (так само записка про другий похід Мстислава на Галич, що стоїть в Воскр. л. в кінці 1220 р. з заміткою: „тоя же зими“, в Твер. перенесена під 1221 р.). Отже кінець кінцем ніщо не дає нам права відкинути і тут хронологію Воскресеньської літоп., котра стільки разів уже видержала чесно нашу критику. Отже приймаємо і тут її хронологію: Мстислав засідає в Галичу на поч. 1219 р., дуже скоро потому Данило женить ся з його донькою (зносини між ними могли бути ще скорше); десь в марті нпр. міг Данило вибрати ся на Поляків, і Лешко відповів йому по тому нападом.¹⁾ Зістаєть ся ціле літо для переговорів Лешка з Андрієм, а що похід на Галич був досить наглий, потверджує й те, що Мстислава він застав неприготованим, поза Галичиною („Мстиславъ бо бѣ со всеми князьями рускыми и черниговьскими“).

Іпат. с. 491 (1215). Литовське посольство до Данила. Данило насилає Литву на Поляків. „Данилу же приѣхавшю въ Володимерь, въ то же время божимъ повелениемъ прислаша князи литовьскии...“ — отже безпосередно по приході Данила з війни, значить при кінці 1219 р. або найдальше на початку 1220 р.²⁾ Як скоро по тому Данило всадив на Поляків (себто на Лешка) Литву, літопись не каже; се мало місце або перед третім походом Мстислава на Галич (під час самого похода Лешко мав очевидно вільні руки), отже десь в рр. 1220, або хіба по поході. Дійсно, під 1220 р. ми маємо замітку в чеськїм продовженню Косьми (Monum. Germ. hist. Scr. IX, с. 170) і мабуть відти в літописи т. зв. Красїньских (Monumenta Poloniae III. 132) про побіду над Поляками Прусів і Руси, але се ще не рїшає справи.³⁾ До датовання сього факту ми ще мусимо вернути ся.

¹⁾ Шараневич (с. 44 і 46), Дроба (с. 410), відповідно до свого датовання Мстиславоного походу на Галич, для сих подій приймають р. 1216.

²⁾ Так датував уже Зубрицький (III—76—7), натомість Дроба (с. 419) приймав уже р. 1217.

³⁾ З сею звісткою звязує „литовське воєванне“ Галицької літописи Лятковський (с. 317); Дроба (с. 417) його клав на р. 1219.

Іпат. с. 492 (1217—9). (Другий похід Мстислава на Галич). Похід Філі на Волинь. Третій похід Мстислава на Галич. Другий похід Мстислава на Галич в Галицькій літописі пропущено зовсім, ми знаємо про нього тільки з Воскресен. л. й інших збірників — Твер., Нікон. Воскресен. літопись датує його, як згадано, 1220 р., зимою — отже се кінець 1220 — початок 1221 р., і потім під 1221 р. маємо в ній новий — третій похід Мстислава на Галич, але записка про сей остатній буквально повторена з Суздальської літописи, де вона також датована 1221 р. Протів сеї хронології нічого не можна сказати. Дату 1221 р. потверджують і угорські джерела о стідки, що по ним вже 1222 р. прийшло до згоди між Мстиславом і кор. Андрієм: уложено умову, на підставі котрої Кольмана пущено, а Мстислав обіцяв видати доньку за меньшого королевича Андрія й дати йому Галичину: з 25/І. 1223 р. маємо вже лист папи, писаний у відповідь на лист кор. Андрія, а в тім листі Андрій, доносячи папі про свою умову з Мстиславом, шукав увільнення від даної йому присяги¹⁾ — отже тоді мусів уже Мстислав сповнити свої приречення — випустити Кольмана.

Прийнявши дату 1221 р. для третього походу Мстислава на Галич як вповні певну, ми не можемо нічого сказати і про дату зими 1220/1 для другого походу Мстислава на Галич. Відповідею на сей похід був, очевидно, похід Філі на Волинь, що, правдоподібно, мав на меті стероризувати Данила й відвести його від дальшого союзу з Мстиславом: в сїм напрямі хотів вплинути на Данила Лешко, разом з походом Філі приступивши на волинські границі, а посередничити мав між ним Конрад мазовецький. Серед сеї ситуації наспів Мстислав з Половцями і змусив Філю перейти до дефензиви. Битва Мстислава з Філею стала ся „на канунъ святои Богородици“ — мабуть Успенія (найпопулярнійше з свят Богородиці), в такім разі похід Філі ми мусіли б покласти десь на липень, а Мстиславову кампанію на серпень; Галич взято слідом по битві.

Іпат. с. 494 (1221—1223). Данило помирился з Лешком і спустошив Белзьку землю. Волинські єпископи. Як я вже сказав, Галицька літопись пропустила зовсім згоду Мстислава з Уграми й справу шлюбу Мстиславни, що була її змістом, вона порушує пізнійше (Мстиславъ же по совѣтѣ льстивыхъ

¹⁾ Theiner Monumenta Hungariae I ч. 65. Про сї події див. Історію України-Руси III с. 139—40.

боярь і т. п. — Іпат. 499), нічим не натякаючи, що вона була звязана з тією умовою. Натомість говорить вона про згоду Данила з Лешком, з нагоди спустошення Белзької землі, що служить головною темою сього відділа (вступною фразою „Въ тоже время отступилъ бѣ Александръ...“ вона нагадує сказане вище — Іпат. 492: Олександру же отступившю от Данила — факт сей належить до р. 1221). Ся угода з Лешком, очевидно, стояла в звязку з угодою Мстислава з Уграми; з значною правдоподібністю ми могли б класти її на р. 1222 або коло того: вона стала ся, як каже літописець „по побѣдѣ Мстислави (очев. 1221 р.) и по литовскомъ воеваньи на Ляхы“. „Литовське воеванне“ — мабуть те, про яке говорило ся на с. 492, і котре ми по контексту клали на р. 1220 або пізнійше. Як би можна було покласти ся на стилістичний порядок подій в сїм місці, то мусіли б ми прийняти, що „воеванне“ мало місце по Мстиславовім поході, отже 1221 або може навіть 1222 р., але на сей порядок покласти ся не можна.

Наслідком згоди Мстислава з Уграми а Данила з Лешком Олександр белзький, союзник Філі й Лешка, зістав ся ізольованим, і Данило пімстив ся над своїм несловним свояком, страшно спустошивши Белзьку землю. Сей факт супроти вище сказаного ми могли б класти на р. 1222 або 1223. Але тут мусимо розглянути ся ще в одній обставині.

Відділ про битву на Калці починаєть ся словами: „въ то же лѣто приде неслыханная рать“.... До чого належать сї слова „въ то же лѣто“? Перед тим маємо оповіданне про волинських єпископів, що виглядає на якусь вставку: „Въ лѣга же Данила и Василька Романовичю бѣаху володимрьскыи пискупѣ...“ Найпростійше думати, що се пізнійша вставка, і в такім разі слова „въ то же лѣто“ належать до спустошення Белзької землі, тоді б мали ми для нього 1223 р.

Але насуваєть ся сумнів: що за причина сеї вставки? Змістом вона не звязана ні з попереднім ні з дальшим, отже звязана хіба хронологічно? Але катальої володимирських єпископів і хронологічно не може бути звязаний, бо обіймає кількадесять лїт. Одиноке, що можна припустити — що хронологічний звязок має з сим оповіданнем поставленне єп. Івана на холмську катедру. Катальої володимирських єпископів в такім разі міг би бути вступом, до річи оповідженим, а властива звістка — се, що Данило, перенїсши катедру з Угровська до Холма (деградація Асафа, що стала ся безпосередно перед сим перенесеннем — се

знову вставка для пояснення), поставив туди єпископом Івана. Сей факт в таким разі — коли припустити хронологічний зв'язок — мав би належати до р. 1222—3, і при таким розумінню сей цілий відділ не потрібує вже бути пізнішою вставкою, а може належати до первісного текста. Тоді слова „въ то же лѣто“ можуть вказувати на рік поставлення еп. Івана, себто датувати його 1223 р.

Зі сторони текстуальної се все дуже буде добре, тільки питання — чи можливо воно зі сторони річевої, себто — чи можливо, щоб уже 1223 р. катедра була перенесена з Угровська до Холма?

Справа ся мусить обертати ся коло питання про початок Холма, бо про нього галицька літопись не дає виразної звістки, а тільки неясні й суперечні натяки. З порівняння вказівок Іпат. с. 516, 517 і 531 виходило б, як то звичайно й приймають, що Холм Данило заснував десь в 30-х рр. (коло р. 1237)¹⁾; літописець говорить про се кілька разів, зовсім категорично, і попросту виключає можливість здогаду, що Холм був перед тим. Значить перенесення єпископської катедри до Холма в 1223 р. неможливе. Супроти того не маємо иншого виходу як прийняти, що історія єпископів — се пізніша вставка, зроблена без ніякого зв'язку з текстом, отже похід Романовичів на Белзьку землю став ся в рік битви на Калці.²⁾

Іпат. с. 495 (1224). **Битва на Калці** — датуєть ся зовсім безпечно 31/V 1223 р. (хронологізатор дав 1224, значить знав літописні збірники новгородської версії).

Іпат. с. 497—501 (1225—6). **Війна Мстислава з Данилом. Королевич Андрій дістає Перемишль. Угорський похід на Галич.** В сих подіях орієнтуємо ся двома датами: 1223 р., битви на Калці (31/V), й угорського походу на Галич — 1227: сю дату дають нам німецькі джерела³⁾. Між сими роками маємо умістити: Мстислав за наморою Олександра йде на Данила, але Данило взявши від Лешка поміч, примушує Мстислава вернути ся в Галич, а Данило воює Галицьку й Белзьку землю. Мстислав стягає нові сили для походу на Данила, але на з'їзді князів виясняєть ся

¹⁾ Див. Історию України-Руси т. III с. 18 і 484.

²⁾ І тут на добру дату — 1223 р. трапив уже Зубрицький (III. 87), хоч і зовсім випадково, бо битву на Калці датував роком 1224.

³⁾ Monumenta Germaniae Scr. т. IX с. 627, 636 — див. Історию України-Руси т. III с. 542.

Олександрова неправда, й Мстислав мирить ся з Данилом; з'їзд князів у Перемилі, де вони „утвердиша миръ“. „Потомъ же“ — оповідаєть ся нова інтрига Жирослава на Мстислава (легковірність Мстислава, що попадає в різні трудні ситуації й помилки через різні інтриги й намовлення, служить провідною й гадкою й звязком сих кількох епізодів), що кінчить ся вигнанням Жирослава. Потім („Мы же на преднее возвратихом ся“ додано через відступленне: риторичну характеристику Жирослава, події ж муєїли наступати по собі: по інтризі Жирослава — похід угорський, наслідком інтриги боярина Семюнка Чормного) королевич Андрій, що дістав перед тим (на означенне часу літопись не дає ніяких вказівок) від Мстислава Перемишль, утікши на Угорщину, наводить на Мстислава свого батька: сей похід дієть ся „бывши же зимѣ“, значить кінець 1226 або ще скорше — початок 1227 р., бо королеве військо приходить під Галич (похід іде на Перемишль і Звенигород) „Днѣсгру наводнившю ся“, правдоподібно — се вже весення вода. При повороті короля з Галичини доганяє угорське військо Жирослав з кн. Ізяславом, до котрого він був утік. Потім остатній епізод з інтригами: бояре намовляють Мстислава помирити ся з королевичом Андрієм, таки видати за нього доньку й віддати йому цілу Галичину. Мстислав іде з Галичини в Торческ.

Події сї¹⁾, очевидно, можна датувати тільки приблизно: коло р. 1224 похід Мстислава, коло р. 1225 його заходи до нової боротьби й помиренне з Данилом, 1226 — конспірація Жирослава,²⁾ кінець 1226 і початок 1227 — утеча Андрія й угорський похід на Галичину. Про дату абдікації Мстислава поговоримо низше, в звязку з пізнійшими фактами.

Іпат. с. 501—2 (1226—7). Луцька спадщина. Справа про Черторийськ. Смерть Мстислава. Вихідною точкою для нас служить дата смерти Мстислава, переказана Суздальською літ. — 1228 р. Між сим роком і початком 1227 р. — угорською кампанією маємо такі факти: 1) абдікацію Мстислава, 2) Данило звертаєть ся до нього з запитанням, яка його гадка про черторийську справу, 3) похід Данила на Черторийськ. Рівнобіжно з сим хронологічним рядом літописець оповідає другий ряд подій: а) Мстислав Німий поручив (в оригіналі недокладний

¹⁾ Про них див. Історію України Руси т. III с. 141—3.

²⁾ Тут таким чином іпатєський хронологізатор перший раз припадково трапляє на добру дату.

вираз: давшу) перед смертю свого сина Івана й свою Луцьку волость опіці Данила; б) по смерті Івана Луцьку волость забрав Ярослав, а Черторийськ (очевидно — з волостей Мстислава Німого) пинські князі; в) Данило ухопив Ярослава й забрав Луцьку волость собі; г) Ятвяги воевали Берестейщину. Сі дві серії звісток треба оглядати кожду осібно.

По угорськiм поході мусіло минути де що часу, поки боярам удало ся прихилити Мстислава до згоди з його нареченим зятем Андрієм, що показав ся таким невдячним супроти нього. З другого боку Мстислав не зараз по абдікації вмер: так виходить з оповідання. Супроти сього його абдікацію можна бкласти десь при кінці 1227 р. Дійсно, в записці про смерть Мстислава у Длугоша (II. 207) сказано, що він умер на другий рік по своїй абдікації; ся записка має деякі подробиці, яких ми не знаходимо в теперішніх літописях (похорони Мстислава в київській церкві св. Хреста), а не могли вони бути й видумані; супроти того й се хронольоічне означінне, дуже можливо, зачерпнене з якогось затраченого руського джерела, тому має значну вагу. Отже абдікацію можемо класти з правдоподібністю на кінець 1227 р.; можна припускати а ргіогі й початок 1228 р., бо дата 1228 р. для смерті Мстислава може означати також і початок 1229 р. нашого числення, але се не дуже правдоподібно супроти дальшого. Похід Данила на Черторийськ став ся на великдень 1228 р., себто при кінці марта. Перед тим — себто на початках 1228 р. мусів він мати зносини з Мстиславом в сій справі; не послав він мабуть до нього гінця наздогін, як Мстислав їхав з Галича до Торчеська, тож абдікацію не треба пересувати в 1228 р. „По томъ же“ — по тім поході Данила Мстислав помер — десь в середині або в другій половині 1228 р.¹⁾

Переїдїм тепер до другої серії звісток. Насамперед смерть Мстислава Німого пересопницького: він брав іще участь в поході на Калку (Іпат. с. 497), отже вмер у всякім разі не скорше як у другій половині 1223 р., а мабуть і пізнійше, десь коло р. 1225.²⁾ Його син Іван мусів умерти десь в р. 1227, бо Данило не пізнійше як при кінці 1227 р. відібрав назад Луцьк і забрав ся до черторийської справи: задавнювати сю справу ледви чи було в його інтересах, а він, з вїямком помочи Мстиславу

¹⁾ З попередніх дослідників абдікацію Мстислава 1227 р. датував Зубрицький, натомість Дроба й тут спізнюєть ся, приймаючи 1226 р. (с. 425).

²⁾ Зубрицький приймав 1226 р. (III с. 102).

під час війни з Уграми на початку 1227 р. (можливо, що під той час умер Іван і так захопили його спадщину Ярослав і князі пинські), мав тоді вільні руки. Між походом Данила на Луцьк і походом на Черторийськ мусів стати ся, судячи з контексту, набіг Ятвягів на Бересте, де їх бив і сам Данило — мб. на початку 1228 р. Тому літописець переходячи до зносин Данила з Мстиславом і каже: „мы же на преднее возвратимся“. В теперішнім текстї ся історія спадщини Мстислава Німого окрім екскурсів самого літописця перебита ще абсурдною вставкою якогось книжника: „Начнемъ же сказати бесчисленныя рати“ і т. и. — маємо її у всіх кодексах літописи.

Іпат. с. 502—3 (1228). Коаліція князів на Данила. Згадавши про смерть Мстислава галицького, літописець докінчує історію з Луцьком: „И потомъ пустиста Ярослава и даста ему Перемиль, и потомъ Межибожие.“ По тім читаємо: „Въ то же лѣто бѣ Куриль митрополитъ... приѣхаль...“ До чого належить се „въ то же лѣто“? Думаю, що як би єї кінцеві записки про Ярослава й не належали до одного року з попередніми, то се „въ то же лѣто“ таки мусіло б належати не до сих дрібних записок, а до важніших фактів — до смерти Мстислава, 1228 р. Але ніщо не перешкоджає й записку про увільнення Ярослава положити на той же 1228 рік. Отже ми маємо цілий ряд „по том же“, що належать до одного року, й припечатані вказівкою „въ то же лѣто“ тягнуть ся й далі: „потомъ же Ростислав пинський не престаяше клевета...“ Все се дуже легко можемо покласти на другу половину 1228 р., по смерти Мстислава, й початки 1229. Переговори Данила з противною коаліцією (пинські князі, київський Володимир, Ольговичі, угорське правительство Галичини), похід союзників на Камінець, заходи Данила, що наслав на Галичину Половців, а сам з Поляками ударив на Київщину, й тим усім змусив противників до згоди¹⁾ — все се можемо вигідно уложити на кінець 1228 і першу половину 1229 р.: дальше розганяти ся не дозволяють нам дальші події.

Іпат. с. 503 (1229). Похід Данила під Каліш. „Въ та же лѣта Льстько убьенъ бысть“ — в дійсности він умер в падолісті 1227 р.²⁾ Коли перед тим описані події належали до 1228 і початків 1229 р., то таке означенне „въ та же лѣта“ буде ви-

¹⁾ Про єї події див. Історію України-Руси III с. 144—5.

²⁾ Зубрицький тут нещасливо звів ся іпатській хронології й прийняв 1229 р. (III. 108).

глядати зовсім природно. „По смерті“ його Конрад „прия в великую любовь“ Романовичів і просить їх помогти йому на Володислава „Старого“; Романовичі ідуть в Польщу аж під Каліш. Похід сей можемо з усякою правдоподібністю покласти на 1229 рік — на середину або осінь (з оповідання видно, що то не була зима); про весну 1230 р. не можемо думати, бо вернувши ся з сього походу Василько „времени минувшу“ їде в Суздаль на весіле свого шурина, що відбуло ся в цьвітні 1230 р. (Лавр. 431).

Під час сього походу, очевидно, приходила Литва на Польщу, й коло Берестя її побито (Іпат. 503).

Іпат. с. 505—8 (1229). Данило здобуває Галич. Похід Белі. Час Данилового походу на Галич літопись означає дуже докладно, сказавши, що се стало ся під час, коли Василько був у Суздалі на весілю свого шурина, а весіле було в цьвітні 1230 р. (Лавр. 431)¹). З оповідання видно, що Данило був під Галичом раннею весною: тоді саме рушив лід на Дністрі. Отже се діяло ся мабуть в марті ще. Королевич Андрій, пущений на Угорщину, радив батькови йти на Данила скорше, не даючи йому часу „укріпити ся“. Супроти сього похід мусів стати ся мабуть такн тогож року, іще перед зимою (великі дощі).²

Іпат. с. 508—513 (1230—3). Галицькі замішання. Угри виганяють Данила з Галича й пробують здобути Волинь. Данило знову здобуває Галич. В сих подіях приходить ся нам орієнтувати ся тільки двома крайніми датами: попереднім угорським походом на Данила 1230 р. і походом Данила з Галича в поміч Володимиру київському при самім кінці 1234 р. (про сю дату в дальшім відділі). Між сими границями нам треба розложити такі події: конспірації галицьких бояр з Олександром белзьким; Данило, довідавши ся про них, насилає на Олександра Василька, і той забирає Белз, а Олександр тікає в Перемишль; Данило їде походом на Перемишль; Олександр тікає на Угорщину; Судислав понуджує короля до похода; Угри зайняли Ярослав і Галич і пішли на Володимир, Мирослав уложив з ними угоду і відступив Белз і Червен Олександрю; король вертає; Данило під той час воював околиці Бужьска, по відході короля

¹) Дроба й тут спізнив ся, датуючи похід Данила на Галич 1228 роком (с. 429). Шараневич прийняв для нього і для похода Белі р. 1229 (с. 49). Добра дата у Дашкевича с. 55—6.

²) Про події сі Історія України-Руси III с. 145—6.

іде в поміч Володимиру київському. Всі отсі події¹⁾ літописець оповідає душком, без найменших хронологічних означень. Аж тут приходить: „По тѣхъ же лѣтѣхъ движе рать Андрѣй королевичъ“ ..., — ніби довша перерва, але приглядаючи ся оповіданню, бачимо, що в сім місці не могло бути ніякої значнійшої перерви, бо Данило був іще в Київщині, коли Андрій рушив свою „рать“ на нього; очевидно, нове оповідання розпочинаєть ся звісткою про посольство Володимира до Данила. В нім, по оповіданню про сей похід Андрія, стрічаємо хронологічну вказівку, що се діяло ся перед великоднем. Тому що потім ми маємо ще одну весну перед новим роком 1235, очевидно, що тут ми маємо весну 1233, і таким чином всі вчислені події обмежують ся часом від кінця чи від осени 1230 р. (від похода Угрів на Галич) до весни 1233 р. (великдень був 3/IV). Очевидно, вони наступали по собі досить скоро. Конспірації бояр і похід Василька на Белз можуть припадати на кінець 1230 і першу половину 1231 р.; похід Данила на Перемишль — 1231;²⁾ новий угорський похід, Угри під Володимиром, Данило воює Галичину — 1232 р.; Данило іде в Київщину, Андрій рушає походом на Волинь — зима 1232/3 р., битва під Шумськом — март 1233.

В велику суботу 2/IV. 1233 Данило був у Торчеві під Шумськом і готовив ся до дальшої боротьби. Зараз по тім прислав до нього Олександр, просячи прийняти його в союз. „Травѣ же бывши“ (май?) Романовичі з ним попустошили околиці Пліснеська. Королевич відповів новим походом на Волинь, против нього Данило стягнув Половців і князів Володимира київського й Ізяслава Мстиславича. Від Перемиля Угри вернули ся в Галичину, але Романовичі пішли слідом і прийшовши під Галич, 9 тижнів чекали леду, аби Дністер перейти. Отже кампанію під Перемилем можна би класти десь на серпень-вересень, похід Андрія — на літо 1233 р. З угорських джерел знаємо, що король Андрій був вибрав ся тоді в Галичину в поміч сину: з кінця серпня маємо грамоту, видану в Березі, в дорозі,³⁾ але мабуть він вернув ся з дороги, бо літопись про нього нічого не згадує. Коли Данило перейшов Дністер — Галичане ввійшли до нього, „малу же времени минувшю“ королевич умер, і галицькі

1) Про них див. Історію України-Руси III с. 146 і далі.

2) Правильно датує сі події Шараневич с. 49.

3) Fejer Codex dipl. Hungariae III. 2 с. 324—6, див. Історію України-Руси III с. 545.

бояре піддали ся — мб. початок 1234 р.¹⁾ „Веснѣ же бывши“ Олександр, що під Галичом зрадив Данилу, подав ся в Київщину (мб. зачувши, що Данило йде на нього), але Данило зловив його в Хоморськім лузі.

Іпат. с. 514—6 (1234). **Похід Данила в Чернігівщину. Повстанне галицьких бояр.** Данило виходить з Галича. Похід Данила в Київщину, на заклик Володимира Рюриковича, і відти під Чернігів, датує 1 Новгородська л. 1235 роком.²⁾ Близші означення дає Галицька літопись, кажучи, що Данило воював Чернігівщину „отъ крещенія до вознесенія“, значить заклик Володимира і похід Данила треба класти на остатні місяці 1234 р. Коло вознесенія (17/V) Данило вийшов з Чернігівщини (в Галицькій літоп. він „створи миръ“ з Михайлом чернігівським, по Новгородській — Михайло змусив Данила забрати ся, „створивъ прелестъ“ і побивши багато Галичан). На Київщину прийшли Половці, й Данило, хотівши з початку забрати ся відразу з Київщини до дому, потім рішив допомогти Володиміру, і під Торчеськом попав у таку біду, що стратив решту війська й мусів тікати в Галич — се було би десь в маю—червні. Се дає початок боярській ворохобні; вивабивши Василька з залогою з Галича, бояре змушують Данила забрати ся звідти.³⁾ Данило подав ся на Угорщину, а вернувши звідти пустошить Галичину разом з братом „зимѣ приспѣвши“ — отже в остатніх місяцях 1235 р.; супроти того вихід Данила з Галича мусів би мати місце десь в осені 1235 р. Дійсно, угорські літописи кажуть, що Данило брав участь в церемонії інтронізації Белі 14/X. 1235, по смерті його батька кор. Андрія.⁴⁾

Іпат. с. 516—7 (1235). **Боротьба за Галич.** Похід Данила на „крижевників“. На спустошення Романовичів (при кінці 1235 р.) галицькі бояре відповіли походом в околиці Случи з болоховськими князями; їх побито під Камінцем, а болоховських князів забрано в неволю, „лѣту же наставшу“ союзники галицьких бояр Михайло й Ізяслав почали жадати від Данила,

¹⁾ Сю дату приймає уже Шараневич с. 49—50, перед ним Зубрицький (с. 117) приймає р. 1233.

²⁾ Її використав уже Зубрицький (с. 120).

³⁾ Так оповідає літопись; про се див. Історію України-Руси III с. 149.

⁴⁾ Chronicon Marci (в Scriptores hist. hungaricae т. II) с. 223 див. Історію України-Руси III с. 545—6.

аби пустив тих невільників; значить, похід бояр треба класти на першу половину 1236 р. (весна?).

Потім (хронологічний порядок очевидний) Михайло й Ізяслав стягають на Романовичів руські сили, Конрада мазовецького й Половців; Романовичі розбивають сі сили, не даючи їм злучити ся і відтягають Половців; Михайло вертає. „Лѣту же наставшу“ Романовичі самі йдуть на Галич, але заставши Михайла з великими силами вертають. „Тое же осени умироста ся“. Отже сей похід діяв ся літом 1237 р., а для попередньої кампанії маємо час від осени 1236 до весни 1237 (судячи по тому, що військо Конрада топить ся в Венрі, тікаючи, можна думати, що се не була зима); в осени 1237 наступило коротке помирненне. „Веснѣ же бывши“ (отже весна 1238 р.) Романовичі йдуть на Ятвягів, але з огляду на те, що ріки дуже розлили ся, в Берестю зміняють плян і постановляють напасти на „крижевників, Тепличів, рекомих Содомоничів“ і відібрати від них свою отчину (проф. Дашкевич виказав з повною правдоподібністю, що тут іде мова про Дорогичин, відданий в попереднім 1237 р. хрестоносним рицарям)¹⁾. „В силѣ тяжцѣ“ Романовичі йдуть на місто й здобувають його „мѣсяца марта“ — 1238 р.

Іпат. с. 517—8 (1235). Дальша боротьба за Галич. „В томъ же лѣтѣ“ Данило пішов на Галич, але Михайло з Ростиславом дали йому Перемишль і на тім стала згода; тоді Данило „по томъ же лѣтѣ“ укарав Конрада, напустивши на нього Литву, самого ж його в тім часі не було на Русі: він був в Угорщині з братом, запрошений королем: причиною було, що Данило з Васильком виберали ся були в поміч австрійському герцогу на цїсаря Фридриха, але угорський король їм відрадив, а тепер запросив їх „на честь“. Тут і низше ми маємо кілька вставок для пояснення, що переривають хронологічний порядок оповідання, який ми бачили.

І так в попереднім відділі ми бачили, що в осени 1237 р. прийшло було до згоди між Данилом і Михайлом, тепер же читаємо без всяких пояснень нового розрива, що „въ томъ же лѣтѣ“ Данило пішов на Галич, і се привело до уступлення йому Перемишля. Я думаю, се треба розуміти так, що тут іде мова про туж осінню згоду 1237 р. — літописець повторяє давнішу звістку, доповняючи її подробицею про Пе-

¹⁾ Княженіє Данила с. 18, тільки він помилкою уважає нагробну напись з Дорогичина доказом *terminus non post* Данилового похода.

ремишль, аби описати дальші стадії боротьби за Галич. „В томъ же лѣтѣ“ зовсім зрозуміле при мартівськiм численню: Романовичі ішли на Ятвягів іще в кінці 1236 мартівського року¹⁾. „По том же лѣтѣ“ — „на другий рік“ (се навіть трудно витолкувати, прийнявши, що тут був іще оден похід на Галич, закінчений передачею Перемишля), себто в мартівськiм 1238 р., Данило забрав ся до Конрада — напустив на нього Литву; на се маємо весну 1238 р. (евентуально й пізнійше, але, як побачимо, вистане на се й весна).²⁾ Данило з Васильком сам тоді був на Угорщині; їх похід в поміч австрійському герцогу мав би місце в 1237 р. (судячи по австрійським подіям найвідповіднішим часом була б рання весна 1237 р., бо цісар рушив на герцога при самім кінці 1236 р., а в цвітні 1237 р. вже вийшов з Австрії, вибираючи ся походом на Італію, і сю весну Романовичі могли мати свободну³⁾). „Королеви же возбранившу има, возвратиста ся во землю свою“. Очеvidно, аж пізнійше запросив їх Беля „на честь“, і вони були у нього десь весною 1238 р. Як бачимо, наш хронологічний рахунок витримує сі всі проби.

„И по томъ приде Ярославъ суждальскый и взя Киевъ подъ Володимеромъ“... З 1 Новгор. видко, що се стало ся ще в 1236 р.; літописне „и потомъ“ належить не до сього факта, а до того, до чого він веде властиво свою мову: до відібрання Перемишля від Данила, що привело до нового похода на Галич; його оповідання про Київ служить тільки вступом, а „и по томъ“ не на місці всадженим переходом: Ярослав забрав Київ від Володимира (се треба звязати з оповіданням про київські події 1235 р. і з згадкою про Володимирову поміч Данилови в кампанії 1236/7 р. — Іпат. с. 515 і 516), але незадовго уступив ся (весна 1238 р.), і Київ забрав Михайло (весна ж таки 1238 р.?), а в Галичі лишив Ростислава, — аж по сім властиво оповідання, до котрого належить те „по томъ“: „и отьяша отъ Данила Перемишль“. Се могло мати місце, судячи по попереднім датам

¹⁾ До річи зауважу, я приймаю кінець мартівського року о два місяці пізнійшим від відповідного січневого (се справа суперечна, і звичайно рахують противно).

²⁾ Лятковскый (с. 325) приймав тут р. 1236, здасть ся не без впливу Густинської літ.

³⁾ Хронологію сих подій див. в Geschichte Oesterreichs Губера I с. 414—5. Зубрицький датував сю подоріж Данила 1236 р., але Шараневич прийняв уже р. 1237, хоч так само як і Зубрицький і він хибно звязував сю подоріж з оповіданням угорських джерел про участь Данила в коронації Белі (с. 103).

літом або в другій половині 1238 р. „Бывшую же межу има овогда миру овогда рати“, Данило, використавши похід Ростислава на Литву, несподіваним нападом захопив Галич — се могло стати ся вже в осени 1238 р., але могло наступити й пізнійше, в 1239 р., бо ми маємо цілий майже 1239 р. ще до роспорядження. Ростислав наспів під Галич слідом за Данилом, але довідавши ся, що стало ся, пустив ся на Угорщину.¹⁾

Іпат. с. 519—2 (1237). **Похід Бату.** „В таже времена“ — починає літописець своє оповідане про погром 1238—9 р., і се як бачимо, зовсім відповідає хронології оповіджених ним галицьких подій. Оповіданне починаєть ся нападом на Рязанську землю, що став ся в грудні 1237 р., потім напад на Суздальщину — на Володимир (лютий 1238 р.), потім, проминувши битву на р. Сити і похід на Новгород, літописець оповідає облогу Козельська, що мала місце весною 1238 р. Потім похід в землю Половецьку, напади на Переяслав і Чернігів і прихід „Меньгукана“ під Київ; з тих звісток, які ми маємо про похід Бату, виходить, що війна з Половцями зайняла десь решту 1238 р., а ті походи на українські землі — осінь 1239 і найдалше початок 1240 р.²⁾ З дальшого побачимо, що прихід Менке під Київ не міг стати ся пізнійше як на початку 1240 р., а правдоподібнійше, що став ся він не пізнійше осени 1239 р.

Іпат. с. 521—2 (1238). **Галицько-волинські події перед і під час похода Бату.** Після приходу Менке („потомъ же“) Михайло утік, слідом за сином, на Угорщину. Опорожнений Київ зайняв Ростислав Мстиславич, але Данило пішов на Київ, нагнав Ростислава, взяв його собі й посадив від себе намісника, а від Ярослава Інгваровича відібрав свою сестру — Михайлову жінку, що Ярослав був узяв у неволю під час Михайлової втіячки. Тим часом Михайло з Ростиславом, не знайшовши привіта у Белі, помандрували в Польщу (правдоподібно — надіяли ся там знайти союзників для боротьби з Данилом, але дарма). Відти Михайло роспочинає зносини з Данилом, і вони кінчать ся згодою; Михайло з Ростиславом приїздять до Данила, й тут приходять до умови, що Михайло візьме Київ, Ростислав Луцьк, але Михайло „за страхъ татарський“ не відважаєть ся йти в Київ (думаю, з сього виходить, що тоді ще Татари не роспочали свого походу

¹⁾ Тут епізнують ся і Зубрицький і Шараневич, що датують се роком 1236 і 1234. Про події сі див. Історію України-Руси III с. 151.

²⁾ Див. Історію України-Руси II с. 299.

на Київ, бо се було б реальніше від простого „страху татарського“, а підношу се тому, що між походом Татар на Київ і його облогою минув певний час, бо Татари стояли над Дніпром, чекаючи, аж замерзне).¹⁾ Михайло лишив ся в гостях у Данила, і Романовичі дозволяють йому „ходити по їх землях“ і дають йому великі запаси всякої поживи (очевидно, він гостював не дуже коротко). Аж тепер приходить вість про київське взятє — значить десь середина грудня, і Михайло, настрашивши ся, тікає на Шлезк, а відти десь коло часу Ліницької битви (9/IV 1241) їде до Конрада.

Як бачимо, одинокою опорною точкою для хронології сих подій служить вість про київське взятє. Орієнтуючи ся нею, мусимо покласти переговори Михайла з Данилом і переїзд його до нього десь на весну-літо 1240 р. найдальше, а може й скорше. З Угорщини до Польщі Михайло з Ростиславом мали б мандрувати зимою 1239/40, найдальше під весну 1240 р., супроти того втікачку Михайла з Києва правдоподібніше буде класти на осінь 1239 р.

Іпат. с. 522—4 (1240). Бату здобуває Київ, похід його на Угорщину через Русь. Мандрівка Данила й поворот його на Русь. Дату київського взятя дає Суздальська літопись — 6/XII. 1240. Дальший похід Татар через Волинь і Галичину хронологізуєть ся датою приходу Татар в Угорщину: в середніх днях марта 1241 р. були вони вже там, отже марш через Волинь і Галичину й знищення тутешніх міст припадають головно на січень і лютий 1240 р. На Угорщині, по словам літописця, Татари „стояша три лѣта“; тут, як звичайно, літописець рахує рік початку й рік кінця: в дійсности Татари пробули на Угорщині трошки довше як два роки і десь в цвітні 1242 р. Бату рушив звідти назад.

Перше ніж в Галичину дійшла вість про похід Татар на Київ (прихода поганихъ Татаръ на Кыевъ), але очевидно, не довго перед тим, як виходить з текста, — Данило виїхав був на Угорщину, значить в осіни 1240 р. (бо, як сказано, Татари рушили на Київ десь пізнею осіню 1240 р.). Відти Данило поїхав назад у Галичину, очевидно — ще не маючи відомости про київське взятє, але стрів ватаги утікачів з Руси й очевидно — від них довідавши ся про татарський погром

¹⁾ Matthei Parisii Hist. Anglorum — див. Історію України-Руси III с. 583.

і загальну паніку, постановив іти в Польщу — се була мабуть друга половина грудня 1240 р. В Польщі Данило зістаєть ся, доки не дійшла до нього вість, що Татари вже вийшли з Русі — значить десь середина або друга половина марта 1241 р. — і тоді він пішов на Дорогичин, де його не пустили до міста, а відти на Бересте й Холм. Більше менше разом з тим виїхав з Угорщини Лев та зїхав ся в Володаві з батьком, і Михайло через Володимир і Пинськ поїхав до Кліва, отже все рання весна 1241 р.

Іпат. с. 525 (1240). **Боярська анархія.** Хоч характеристика боярської самоволі має загальний характер, але вона, очевидно, привязана до конкретних фактів: посольства Якова до Доброслава і арештовання Доброслава й Григорія; се арештованне мало місце перед походом Ростислава на Бакоту (Курило, що прогнав його з Понизя, мабуть був посланий „исписати грабительства нечестивыхъ бояръ“ уже наслідком того арештовання), отже найдалше в осені 1241 р. Боярська самоволя в найбільше драстичних формах мусїла проявляти ся під час мандрівки Данила 1240—1 рр.

Іпат. с. 528—9 (1245). **Походи Ростислава на Галичину. Шлюб Ростислава з королівною. Смерть Михайла Всеволодича.** Опорною точкою служить нам похід Татар з Угорщини, що мав місце весною 1242 р. Коло неї групують ся події так: Ростислав з Болоховцями і галицькими боярами їде під Бакоту; печатник Курило виступив против нього, і Ростислав вернув ся „за Днїпръ“. Данило зараз пішов на Болоховців і знищив їх землю. Ростислав, „собравъ вои“ їде новим походом на Галичину і засїдає Галич, а в Перемишль висилає Константина Рязанського. Данило з Васильком „скоро“ їдуть на Галич, і Ростислав тікає; тут приходить вість, що Татари рушили з Угорщини, й вона змушує Данила кинути нагінку за Ростиславом. Данило висилає на Перемишль дворського, сам їде на Понизє, а звідти до Холма, і в Холм приходить до нього вість, що Батий „воротилъ ся естъ изъ Угоръ“ (очевидно — на галицьку Русь) і післав своє військо — ухопити Данила. Отже се було десь при кінці весни 1242 р. (не маючи докладнїйших відомостей і хронологїчних дат про похід Бату з Угорщини, ближше не можемо означити сього моменту).

Супроти того всього похід Ростислава на Галич і Данила на Ростислава треба класти на весну 1242 р. Похід Ростислава на Бакоту і Данила на Болоховців мусїв мати місце не пізнїше

як осіню-зимою 1241 р. (Ростислав звідти вернув за Дніпро, отже новим походом не міг вибрати ся дуже скоро). Ростислав стрів ся з Татарами і втік на Угорщину також не дальше як при кінці весни 1242 р.

Час шлюбу Ростислава з королівною можна означити тільки з досить далеким приближенням: Михайло наложив головою у Бату в 1246 р., в вересні. Перед тим він їздив на Угорщину, почувши про весіле сина, але що йому там Беля й Ростислав „чести не створиста“, тож він вернув ся в Чернігів, і потім поїхав в Орду. Супроти того шлюб Ростислава треба б класти на р. 1243—4; супроти дальших вказівок правдоподібнійший рік 1243.

Дату смерти Михайла — 1246 20/IX дає Суздальська літопись, його житие (давнійша версія у Макарія Исторія рус. церкви, V с. 421) натомість дає 1245 р. (під сям же роком уміщено його житие в 1 Новгород.). Уважаю певнійшою дату Суздальської літописи, а властиво те, що тут смерть Михайла поставлена під одним роком з смертю Ярослава, котра дійсно стала ся 1246 р., як видно з оповідання Карпіні (*Recueil des voyages* IV с. 761); докладне оповідання про смерть Михайла (с. 621), яке маємо у сього подорожника, теж завдячуємо, очевидно, тій обставині, що Михайла забито під час побуту Карпіні в Орді.

Іпат. с. 529 — 31 (1245—8). **Походи Романовичів на Люблин. Похід Ростислава на Перемишль. Литовські напади.** *Terminus non ante* служить нам похід Татар з Угорщини й татарське воювання „до Володавы“ — весна 1242 р., *terminus non post* — 1245 р. (Ярославська битва). В оповіданню про війну Романовичів в околиці Люблина літописець не каже про те, що вони опанували саме місто: вони тільки змушують Люблинців бути неутральними; можливо, що вони аж пізнійше опанували його, але можливо, що наша літопись тільки в більш мягкій формі сю анексію представила. Польські хроніки датують її 1243 або 1244 р. (*Monumenta Poloniae hist.* II. 804, III: 307). Супроти сього всього походи Романовичів на Люблин треба класти коло р. 1243. На той же рік, себто — евентуально й на початок дальшого, до 1/III — очевидно кладе літописець похід Ростислава на Перемишль і („в то же лѣто“) набіг Литви в околиці Пересопниці. При тім сей похід Ростислава став ся вже по його шлюбі.

„Потомъ же минувшимъ лѣтомъ“ став ся набіг Литви в околиці Мельниці. Сказати напевно, коли се стало ся — ще перед

Ярославською битвою (тоді треба б се класти десь на 1245 р.), чи пізнійше, трудно, бо літописець тут збирає історії литовських набігів з різних часів. Тому й ближшу дату не будемо старати ся означити. Оповідвши про сей напад, літописець пригадує, як були побиті Ятвяги „преже войны черниговское“, себ то кампанії зимою 1234/5 р., „сѣдѣшу (Данилу) в Галичѣ“; Данило тоді в Галичу засів, по нашому рахунку, при кінці 1233 р., значить той набіг Ятвягів став ся в 1234 р.

Іпат. с. 531—5 (1249). Битва під Ярославом. „Потомъ же“ починає своє оповідання літописець: сї слова належать або до набіга Литви в околиці Пересопниці (означеного словами „въ то же лѣто“), або до набіга їх в околиці Мельниці (означеного словами „минушимъ лѣтомъ“), отже се означенне не дає нам опори. На щастє, не потребуємо тим дуже журити ся, бо можемо вивести дату *ex post*: з подорожі Данила в Орду, що стала ся в осени 1245 р.¹⁾ Супроти того для Ярославської битви можна би вагати ся тільки між 1244 і 1245 р. Але що літописець від оповідання про Ярославську битву переходить зараз до подорожі в Орду, без всяких переходових фраз, се вказувало б на самий короткий час між битвою й подорожею²⁾; сьому відповідають і хронологічні дати: битва стала ся в серпні, Данило поїхав десь в жовтні. Все се промовляє за 1245 р. Битва стала ся „на канунъ в. мученику Фрола и Лавра“, значить 17 серпня. Битву випередили: похід Ростислава „в Лядскую землю“, за помочию; облога (недовга) Ярослава; Данило й Василько послають наперед під Ярослав Андрія; все се одначе не забрало багато часу, як видко з оповідання літописця, так що похід Ростислава з Угорщини не потребуємо класти скорше як на літо 1245 р. (липень?).

1) У перше використав сю підставу і вивів дату 1245 р. для Ярославської битви Дашкевич (с. 57). Перед тим приймали іпатську дату — 1249 (Зубрицький III. 145, Шараневич с. 40), і з того виходили різні баламуцтва і в дальшій хронології; Зубрицький нпр. подоріж Данила в Орду датує 1250 роком. З старших письменників ширше застановляв ся над датою Ярославської битви Катона (*Historia critica regum Hungariae VI*, 1782 с. 82 і далі) і виводив першу пол. 1246 р. (з огляду на те, що Беля в своїй грамоті про сю битву (Fejér IV. 3 с. 197—8) називає Данила королем, а Данилову коронацію Катона клав на р. 1246.

2) Такий перехід мали ми в оповіданню про походи Романовичів в околиці Люблина, але там був екскурс: про смерть Михайла, і по нїм було трудно навазати хронологічний порядок.

Іпат. с. 535—7 (1250). Подоріж Данила в Орду. Дуже докладну хронольотію подорожи Данила в Орду дає комбінація літописного оповідання з записками Пляно-Карпіні: приїхавши на початку 1246 р. (в січні), він не застав Данила, бо той був ще в Орді (Recueil des voyages IV с. 736). По словам же літописця, Данило по дорозі в Орду приїхав у Київ „на праздникъ святаго Дмитрѣя“, себто 26 жовтня. Таким чином поїхав він з дому мабуть в середині жовтня. Подоріж сю випередило посольство „Могучія“, як його зве літопись (Маучі, Карпіні його зве Маусі)¹⁾, до Данила, коли він з Васильком були в Дороговеську, по Ярославській уже битві очевидно, значить десь у вересні менше-більше. У Бату Данило пробув по словам літописця 25 днів. В середині десь марта 1246 р. стрів його Карпіні над Доном, коли Данило вертав ся вже (Recueil с. 770).²⁾ Пляно-Карпіні їхав від Києва до Бату рівно два місяці; Данило міг би зробити сю подоріж де що скорше, але з поданих дат того не видко; побут його у Бату треба класти десь на грудень-січень 1245/6 р.

Іпат. с. 537 (1250). Похід на Ятвягів. Переговори з королем і шлюб Льва. „Тое же зими“ як Данило подорожував в Орду, Конрад закликав Василька в похід на Ятвягів, се значить зима 1245/6, скорше початок 1246 р. Зауважу, що ся записка — вставка, що розбиває оповідання про поворот Данила з Орди („Бысть же вѣдомо странамъ приходъ его“ — себто Данила, тим часом як літописець говорив про Василька).

„Въ то же лѣто“, себто 1246 р. угорський король, почувши про поворот Данила з Орди, навязує з ним зносини (значить, найраніше — літом 1246 р.). Данило не хоче сам вести з ним переговори, але поручає своему номінату на митрополита Курилу їхати через Угорщину до Царгороду, аби мати нагоду переговорити з королем. Курило по дорозі бачить ся з королем і вертає до Данила, аби переказати йому королівські поручення про союз і шлюб Льва. Данило з Львом і Курилом їдуть на Угорщину, укладають союз і женять Льва. Се остатне мусіло мати місце вже мабуть в 1247 р., бо Данило не хапав ся тепер з сею угодою, а й подоріж Курила (мб. осінь-зима 1246 р.) мусіла теж зайняти дещо часу. З другого боку угорський король, інтересуючи ся союзом з Данилом, певно, не протягав

¹⁾ Див. Історию України-Руси II с. 370.

²⁾ Див. Історию України-Руси III с. 549.

уже з шлюбом Льва. Тому відкладати його на 1248 р. нема причини.¹⁾

Іпат. с. 537—40 (1251). Похід Романовичів на Ятвягів. „Въ та же лѣта“ вмер Конрад мазовецький; дійсно, він умер в 1247, в другій половині, мабуть 31 серпня (див. Balzer Genealogia Piastów с. 268). „Потом же“ умер його син Болеслав; дати його смерті докладної не маємо, але з документів виходить, що се стало ся мабуть між мартом і груднем 1248 р. (Balzer op. с. с. 287). „Въ та же лѣта сѣде Сомовить“ — сей перехід вказував би, на мій погляд, що дальша історія не стала ся безпосередно по тім, як Земовит дістав спадщину по браті. Похід на Ятвягів треба класти на кінець 1248 року або на сам початок 1249: дальше відсувати не можна, бо з литовською усобицею Ятвяги стали потрібні Данилови як союзники на Мендовга (Іпат. с. 541).²⁾

Іпат. с. 540 (1252). Данило ходив у поміч королеви угорському. „Въ та же лѣта“ — починає своє оповідання літописець. Такий перехід уживає він часом, коли перериває хронологічний порядок, і тут дійсно уже ятвязький похід вийшов з хронологічного порядку: літописець оповів про нього, звязавши з династичними переминами на Мазовшу (смерть Конрада, потім смерть Болеслава) для прагматизма, бо сей ятвязький похід стояв у звязку з тими відносинами до Романовичів, в які став новий мазовецький князь Земовит. Оповівши про нього літописець вертаєть ся до справи ранійшої — походу на Угорщину.

Сей остатній можемо датувати досить докладно: коли Данило прибув до Белі, „бѣ царь обьдержа Ведень, землю Ракушьску (Австрійську) и Штирьску.“ Се поясненне вказує на час не пізнійший першої половини 1249 р., бо в другій половині сього року Відень був уже в руках Ієртруди й її чоловіка Германа баденського (Huber Geschichte Oesterreichs I. 523); з другого боку не було се скорше 1247 р., коли (на початку року) цісар опанував Австрію; але як би се був р. 1247, літописець оповів би про се зараз по переговорах про шлюб Льва. Для Данилового похода на Угорщину отже можна думати тільки

¹⁾ Зубрицький і Шараневич датували його р. 1250 — наслідком хибної дати Ярославської битви. Зубрицький навіть смерть Конрада датував 1251 р. (с. 159).

²⁾ Дату 1248 для походу на Ятвягів справедливо вивів уже Дашкевич (с. 115).

про р. 1248 або початок 1249. Супроти литовських подій, котрі слідом оповідає літописець, 1248 рік правдоподібнійший.¹⁾

Іпат. с. 541—4 (1252—3). **Участь Романовичів в литовських усобицях.** „Въ то же лѣто“ — отже в р. 1248—9, а правдоподібнійше — в 1248, стала ся усобиця в Литві; иньшої хронологічної опори сі литовські події не мають окрім дати *non post quem*: кореспонденції Мендовга з папою, по його охрещенню, літом 1251 р. (Theiner Monumenta Poloniae I ч. 102). Охрещенне Мендовга мусіло стати ся не пізнійше початку 1251 р. Перед сим фактом стали ся: переговори Мендовга з Данилом, переговори Романовичів з Поляками й місія Вікинта в Литву й Ріту, похід Романовичів на Новгородок, новий похід Товтивила за помочію Романовичів („многое воеванне“), переговори Мендовга з ливонськими рицарями против Товтивила, і тоді вже охрещенне Мендовга. Ся маса подій промовляє за тим, що утеча Мендовгових братаничів стала ся ще 1248 р. (а значить сього року мав місце й похід Данила на Угорщину). Приготовлення Романовичів до кампанії, а може й самий похід на Новгородок — 1249, похід Товтивила й переговори Мендовга з Ливонією — 1250. 1251 р. — по охрещенню Мендовга — війна Мендовга з німецькою помочію против Вікинта. „Потомъ же“ Товтивил закликав Данила до походу на Новгородок; під час сього похода „снѣзи велицѣ быша“, отже се треба класти на зиму 1251/2 р. „Потомъ же“ Данило посилає військо на Городен, „потомъ же“ нове воеванне литовських волостей — за нього Мендовг платить набігом в околиці Турійська, — і „того же лѣта“ Мендовг розпочинає переговори з Данилом, а Товтивил прибігає до Данила. Для сих подій маємо 1252 рік. Підчас Данилового походу на Шлезк в 1253 р. (літо?) в його війську був і Товтивил (Іпат. 545), отже супроти сього дальше початків 1253 р. сих литовських подій не можемо перетягати.²⁾ Але уважаючи на те, що при кінці 1252 р., як побачимо низше, мав місце, здаєть ся, новий похід Данила на Новгородок (Іпат. с. 549), безпечнійше закінчити їх осению 1252 р.

Іпат. с. 544—8 (1254). **Участь Данила в боротьбі за австрійську спадщину.** Похід на Шлезк. Посольство від папи. „Въ та же лѣта времени минувшу“ починає літописець опові-

¹⁾ Дашкевич приймав 1249 р. (с. 48), Шараневич 1250 (с. 56—7).

²⁾ Так датує сі події й Лятковскій — оп. с. с. 346—51.

данне — і сей вступ дійсно зовсім годив ся б для історії походу Данила на Шлезк, що став ся після тієї литовської кампанії, але літописець хоче перед тим оповісти про боротьбу за австрійську спадщину, і тому мабуть перепрошує читача за свій екскурсе, виправдуючи ся прагматизмом „хронографа.“ Він починає від смерти герцога австрійського Фридриха, що мала місце 15/VI. 1246 (Huber op. c. c. 514), далі оповідає про шлюб Романа з Гертрудою Бабенбері. Шлюб сей став ся десь весною 1252 р., як видно з булі друкованої у Фішера Merkwürdige Schicksalle d. Stiftes und d. Stadt von Kloster-Neuburg ч. 60: вона датована 27/VI. 1252 і говорить про сей шлюб як факт уже довершений (див. Історію України-Руси т. III с. 551); з другого боку виносити поза 1252 рік сей шлюб нема причини: сим роком датують його німецькі літописи — Monum. Germ. Scr. IX с. 599, 612, 727. Див. про се зрештою ще Історію I l. с.

„Потомъ же“ Беля закликає Данила до походу Данила на Шлезк, і тим часом як сам Беля іде на Мораву (що мало місце літом 1253 р., див. Cont. Cosmae — Monum. Germaniae Scr. IX. 174), Данило мабуть також коло тогож часу, отже найскорше літом (рік — 1253 — ми знаємо напевно — Monumenta Poloniae II. 805) іде на Шлезк з польськими князями. Похід, судячи по його докладній описи в нашій літописи, не був довгий. Вертаючи ся, Данило стрічає в Кракові папських послів і не згоджуєть ся прийняти від них корони, правдоподібно — се осінь 1253 р. До сього момента, очевидно, належать переказані низше намовляння Болеслава, аби Данило прийняв корону.

Іпат. с. 548 (1255). **Коронація Данила.** Оповідання про похід на Шлезк кінчить ся тим, що Данило вертає в Холм. „Въ то же время“ приходять до Данила папські послы. Очевидно, се ті послы, з котрими бачив ся він дорогою в Кракові — вони слідом прибули до нього в Холм. Отже се могло стати ся дуже скоро, ще в осени 1253 р.¹⁾ Після того Данило коронуєть ся в Дорогичині, під час походу на Ятвягів. Польський — т. зв. „річник Красінських“ дає дату коронації 1253 р. (Monumenta Poloniae III. 132), і вона потверджуєть ся листом

¹⁾ На сім пункті робить похибку Лятковскій (op. c. c. 368): без-потрібно припускаючи значний час між шлезьким походом і коронацією, він кладе її на р. 1254. Шараневич клав її на р. 1254 або 1255 (с. 55), Зубрицький на 1255 (с. 171). Р. 1253 добре дав Дашкевич; р. 1253 а б о 1254 приймав зрештою уже Карамзін (IV с. 33).

пруського віцемагістра 24/XI. 1254 р., де той зве Данила першим королем руським (Codex diplom. Poloniae III. 63). Як бачимо, се вповні відповідає й хронології попередніх подій нашої літописи. Отже коронація стала ся мб. в осени 1253 р. При тім літописець згадує, що папа „древле того“ прислав лєтата з королівським вінцем. Се могло стати ся, судячи по наших звісткам про зносини Данила з папою, найскорше в р. 1247—8, бо по тім наступає перерва в сих зносинах, і вони були відновлені за посередництвом угорського короля тільки в 1252 р.¹⁾ По коронації Данило ходив походом на Ятвягів — мб. кінець 1253 р.

Іпат. с.549—51 (1255). **Похід Куремси. Ізяслав опановує Галич. Згода з Литвою.** „Въ та же лѣта, или преже или потомъ“ — зачинає літописець своє оповідання, і вже самий сей початок для хронології не обіцяє нічого доброго: його треба розуміти, очевидно, так, що декотрі з дальше описаних подій стали ся перед що йно оповідженими подіями, декотрі по них. Попробуємо зміркувати.²⁾

Події такі: Татари прийшли на Понизє й опанували Бакоту, але Лев взяв Бакоту назад і арештував її старшину Милія. Се діяло ся під час похода Данила на Новгородок. Але Милія слідом випущено, й він, вернувши ся в Бакоту, знову приступив до Татар. „Потом же“ Куремса пішов на Волинь; під час сього похода Ізяслав Мстиславич задумав захопити Галич і намовляв Куремсу пустити в Галичину своє військо, але Куремса помочи не дав, й Ізяслав сам наглим нападом захопив Галич. Данило вислав на нього Романа, і той відібрав Галич. При тім довідуємо ся, що Льва перед тим Данило вислав на Угорщину, і той перехопив при тім Ізяславове посольство. „Потом же“ уложена була згода з Литвою.

Приглядаючи ся до сього ряду подій, не тяжко відшукати те місце, відки починаєть ся властиве оповідання, і щб̄ додано до нього з ранійших подій: таким додатком з попередніх подій, очевидно, треба уважати оповідання про Бакоту, властиве ж оповідання починаєть ся походом Куремси на Волинь. Супроти того бакотський епізод треба покласти перед Даниловою коронацією й походом на Ятвягів, а похід на Волинь по них. Тут насуваєть ся питання, чи згаданий тут похід Данила на Новгородок якийсь новий, перед тим не оповіджений, чи може звістний

¹⁾ Див. Історію України-Руси т. III с. 163.

²⁾ Про сі події див. Історію України-Руси III с. 172 і далі.

уже нам похід 1251/2 р.? Се питання не так легко розв'язати, але більше правдоподібности за тим, що маємо тут особний похід, по переговорах Мендовга про згоду 1252 р. Ті переговори, очевидно, не прийшли були до кінця, коли аж тут знову говорить ся про уложенне згоди з Литвою, отже такий новий похід Данила на Новгородок можливий. Він став ся на початку зими, „бывшую роскалью“ (сніг ще не впав), і здасть ся, що Данило вернув ся з дороги (так виглядає се досить неясне оповіданне), тим часом під час похода 1251/2 були „снѣзи велицѣ“. Промовляло б до певної міри за особністю сього похода й те, що літописець скорше б сказав про сей похід Куремси при оповіданню про ту литовську кампанію 1250—2 рр., як би він став ся під час неї. Все се прихилиє мене до того, аби уважати сей Данилів похід за особний, а з тим — похід Куремси на Понизе класти по переговорах Мендовга 1252 р. В такім разі се мусіло стати ся при кінці 1252 р. (при другій евентуальности — при кінці 1251 р.). Сьому відповідає й та обставина, що в початках 1253 р. Данило мабуть писав до папи про Татар, і папа видав в маю булю про хрестоносний похід на Татар (*Historica Russiae monumenta* I ч. 88): дуже можливо, що то було наслідком Куремсиного похода на Понизе.

Новий похід Куремси на Волинь і дальші події можемо класти безпечно на 1254 р. — по коронації й поході на Ятвягів. В оповіданню про згоду з Мендовгом інтересна подробиця, що Войшелк дав свої волости Роману Даниловичу: отже се діяло ся вже по повороті Романа з його австрійської авантури. До сеї вказівки ми ще вернемось.

Іпат. с. 551—4 (1256—7). **Похід на Ятвягів. Ятвяжська дань.** Оповіданне починаєть ся словом „потомъ“, і ми дійсно можемо перекопати ся, що се діяло ся „потом“: Роман, що дістав при згоді з Мендовгом між иньшим Новгородок, в сім оповіданню виступає вже перед нами на сій своїй новій волости. Похід став ся зимою (бѣ бо ледъ ползокъ — Іпат. с. 552). Ніщо не перешкоджає нам прийняти зиму 1254/5 р.¹⁾ По сім Данило збираєть ся знову йти на Ятвягів, але вони висилають послів, заявляючи свою покору; Данило висилає свого даньщика зібрати з них дань і частину зібраної дани посилає в Польщу „послушьства ради“. Се мало б місце в 1255 р. від-

¹⁾ Дашкевич приймав р. 1254 — с. 115; на кінець 1254 р. кладе він і похід Куремси на Волинь — с. 57.

повідно до нашого рахунку. Така хронологія знаходить собі підтвердження в дипломатичнім актї, в нашій літописи не згаданім: при кінці 1254 р. Данило уложив трактат з пруськими рицарями, де ті признавали йому й його союзнику Земовиту мазовецькому права на третину Ятвязької землі: отже в сім часі Данило заходив ся коло того, аби закріпити свою власть над Ятвязькою землею (згадка про „рубленне городів“ в Ятвязьській землі — с. 553), і післана в Польщу дань, як я мав нагоду зазначити (Історія Укр.-Руси III с. 170), була не так чемністю, як застереженням своїх прав на сю територію супроти Польщі.

Іпат. с. 554—5 (1257). **Кінець австрійської справи.** Згадавши про Романа в остатніх епізодах, літописець для пояснення, як Роман з'явив ся знову на Русі („си же преже сказахомъ, яко Вышелкъ бѣ далъ Новгородокъ Романови“), уважає потрібним доказати історію його участі в боротьбі за австрійську спадщину, недокінчену на с. 545. Оповідання її зістаєть ся унікатом: в німецьких джерелах не маємо ніяких подробиць про Романа, вони тільки побіжно згадують його шлюб і заравом утечу, як епізод ефемерний, другорядного значіння. З сього можна здогадувати ся, що побут Романа в Австрії не був надто довгий; але з оповідання нашої літописи видко, що не був він і надто короткий, трівав принаймні з який рік (часто же приходящу на нь герцюкови — отже Роман видержав кілька нападів Огокара). Під час коли Данило мирив ся Мендовгом (1254), Роман, як ми бачили, був уже на Русі. З другого боку під час походу Данила на Шлезк (мб. літо 1253) Роман мусів бути ще в Австрії (судячи з оповідання на с. 545). Його поворот супроти того можна класти на кінець 1253 — початки 1254 р.¹⁾

Іпат. с. 555—6 (1257—8). **Війна з „татарськими людьми“.** Литовський напад в околиці Луцька. „По рати Кремянецкой Куремсинѣ“ Данило відповів на його напад походом на підвласні Татарам землі: ряд походів на Межибоже, на Болоховців, на Побоже. Все се могло мати місце ще при кінці 1254 р. та зимою 1254/5, бо дальша кампанія переходить уже на весну — мабуть 1255 р.: „веснѣ же бывши“ Данилове військо воює

¹⁾ Шараневич клав побут Романа в Австрії на р. 1252—3 (с. 71), Дашкевич (с. 101) поворот Романа датує р. 1253, Зубрицький датував весь епізод 1251 роком.

землі по Случи й Тетереву.¹⁾ Потім Данило збираєть ся до походу на Київ, але сей похід кінчить ся на зруйнованню Возвягля. Литовське помічне військо, що наспіло слідом по зруйнованню Возвягля, задумало винагородити себе грабованнем Волини, але їх побито під Луцьком; з подробиць сього останнього епізода видко, що то не було зимою (Литвини тонуть в озері). Таким чином похід Данила на Возвягль треба класти на осінь 1255 р. Відкладати на 1256 рік його нема причини, бо літописець нічим не натякає, аби між весенною кампанією й сим походом минув цілий рік.

Іпат. с. 558—560 (1259—60). **Похід Куремси на Волинь. Пожежа Холма.** „Потомъ же“ став ся похід Куремси на Волинь. Він очевидно був відповідею на війну Данила з татарськими людьми. Зроблений був нагло, й очевидно — не трівав довго, бо обчислений був на несподіванку; з подробиць видко, що було се десь при кінці року, коли вже зайшла зима, але ріки ще не замерзли: „зимѣ бывъши и водѣ велицѣ“ (с. 557). Можливо, що се діяло ся ще тогож 1255 р., при кінці; хоч можна думати й про пізнійший час, але ніщо виразно не вказує на нього, — противно, дальша хронологія промовляє скорше за 1255 р.²⁾

Пожежа Холма, як виразно каже літописець, стала ся під час сього Куремсиного похода. Відбудовував його Данило тоді, як „бѣ грады зиждай противу безбожnymъ татарамъ“, значить перед руйнованнем міст (осінь 1259 р.) — отже 1256—9 р.

Іпат. с. 560—1 (1260). **Бурандай приходить на місце Куремси. Похід його на Литву.** Дату похода Бурандая на Литву дає Воскр. л. — 1258 р. (Того же лѣта взяша Татарове всю землю Литовскую, а самихъ избиша); супроти того, що скажемо низше, з більшою правдоподібністю мабуть треба думати про першу половину року³⁾. Як дуже обережний політик (таким показує його літописне оповідання), Бурандай, певно, не зараз кинув ся на Русь (похід на Литву, певно, був лише поводом до відновлення залежності Романовичів), тож прийшов він на місце Куремси дещо раніше — десь мабуть в р. 1256/7.

¹⁾ Дашкевич (с. 62) обмежив ся загальним означенням - що се діяло ся між р. 1254 і 1258. Зубрицький приймав літописну дату — 1257—8 р. (с. 183 і далі).

²⁾ Зубрицький приймає і тут іпатєську дату — 1259 р.

³⁾ Latkowski (op. с. с. 377) твердить, що похід був зимою 1258/9 р., але се на нічим не оперто.

А се знову стало ся по поході Куремси „времени минувшу“, так що Куремсу, видко, не зараз забрали по його остатній компромітації з волинським походом — може шануючи його амбіцію, а може й наслідком важніших справ, що займали тоді Орду: коло р. 1255 мав умерти Бату.¹⁾

При нагоді сього похода на Литву довідуємо ся, що між Романовичами і Мендовгом став ся розрив: Войшелк ухопив Романа, і волости його забрано. Остатній раз бачили ми Мендовга союзником Данила в 1255 р., отже розрив став ся між 1255 і 1258 рр. Але що Романовичі аж тепер взяли ся шукати Романа, і то в такий не конче відповідний час — під час татарського походу (Данило все ухилив ся від Татар, а тепер сам поїхав на Литву, ризикуючи наїхати на них), то з сього треба здогадувати ся, що Романа ухоплено як раз тоді, й тепер шукали за ним по горячим слідам. Супроти того, що причиною розрива Мендовга літопись низше (с. 565) уважає участь руських князів у поході Бурандая на Литву, можна з значною правдоподібністю думати, що поводом до арештовання Романа і відібрання його волостей була ся участь, отже стало ся се на першу вість про похід руських князів разом з Бурандаєм на Литву (Лятковский думає, що причиною розрива було знищення литовського війська під Луцьком 1255 р., але що литовське військо дало само повід до того, то я не думаю, аби се могло послужити поводом, зрештою дивно було б, що аж тепер, в 1258 р. Романовичі взяли ся до Литви).

Іпат. с. 561—5 (1261). Другий похід Бурандая. Докладну дату його можна вивести з польських джерел: спустошення Польщі Бурандаєм вони згідно датують 1259 роком (Monumenta Poloniae hist. II с. 585, 807, III с. 73, 307, річник Красінських дає р. 1260, іб. с. 133, але се мабуть тому, що татарська руїна, як побачимо, перетягнула ся і в 1260 р.). Вагання є тільки в даті місяця: пізнійша папська була, 1295 р. датує зруйнування Сендомира 2 лютим (in festo purificationis b. Marie), Великопольська Хроніка (т. зв. Боґухвала) — місяцем падолистом (ante festum Andreae apostoli). Не підлягає сумніву, що остатня дата певнійша: наша літопись, дуже детально описуючи татарський похід, каже, що Татари перебрели Вислу під Завихостом, ідучи під Сендомир. Супроти того й прихід Бурандая на Волинь треба класти десь в початках падолиста

¹⁾ Hammer-Purgstal Geschichte d. Goldenen Horde с. 142.

1259 р. Се потверджуєть й тим, що в Володимирі було весіле Васильківни з Андрієм Всеволодичом, коли прийшла вість про прихід Бурандая, отже деє перед запустами Пилипівки. Річник Красіньских каже (l. c.), що Татари пустошили Польщу протягом двох місяців, отже вийшли б з неї деє в січні-лютім.

На вступі сього оповідання маємо трудність: вступна фраза читаєть ся в Іпатськїм кодексі: „По семъ же минувшему лѣту бысть тишина по всей землѣ“, в Хлебніковськїм і Погодїнськїм натомість: „минушима двумя лѣтома“. Вибрати між сими двома варіантами не легко: можна припустити навіть поправку самого автора. Коли прийняти, що першій прихід Бурандая став ся в першій половині року, то в стилю літописи обидва означення можливі, бо рахували, як ми знаємо вже, і рік вступний, отже можна було рахувати або що минув ся цілий рік, або що напад Бурандая став ся по двох (неповних) роках. Там де в гру входить хронологія, я маю більше довіря до Хлебніковського кодекса, і тому волїв би два роки.

Іпат. с. 565 (1262). Литовські напади на Польщу й Волинь. Описаний тут напад Литви на Польщу, виїмково, зовсім добре датований в Іпатськїм кодексі: смерть Земовита під час литовського нападу польські джерела згідно датують 1262 роком (Monumenta Pol. hist. II. 807, 839, 878 й инь.). Але не можна думати, щоб іпатський хронологізатор опер ся тут на якийсь хронологічній традиції (польській): на справедливу дату трапив він принадково тому, що датувавши Бурандаїв похід 1261 роком (замість 1259) і не підозріваючи перерви, положив над литовською війною безпосередно дальший — 1262 рік. День смерти Земовита і в польських джерелах (l. c.) маємо той самий, що в Галицькій літописи — 23 червня, канун Івана, „на самая купалья“. Таким чином литовський похід на Польщу датуєть ся зовсім докладно — червнем 1262 р. Коли стали ся напади Литви на Волинь, літописець не каже виразно, але ціле його оповідання дає розуміти, що по нападі на Польщу. Було їх два, оден кілька день по другім (тоє же недѣлѣ). Їх супроти того треба класти на другу половину 1262 р., почавши від липня. Значного часу між литовським нападом на Польщу й волинськими набігами нема причини припускати: літописець нічим на се не натякає, противно, з подробиць битви з Литвою коло Мельниці виходить, що се не була ще зима (озеро не замерзло), отже мабуть не пізнійше як осінь 1262 р. Теж саме виходить і з дати дальшого епізода (з'їзд в Тернаві).

Вислані з трофеями післанці нагнали Данила коло Телича (Тилича, в Карпатах?), коли він їх на Угорщину. Значить, його подоріж мала місце в другій половині 1262 р.

Іпат. с. 567 (1262—4). **З'їзд в Тернаві.** По словам літописця з'їзд в Тернаві стався рік перед смертю Мендовга, отже 1262 р., а що сей з'їзд був по литовських набігах і по повороті Данила з Литви, то значить не скорше як при самім кінці 1262 р.

Іпат. с. 567—9 (1262—4). **Смерть Мендовга.** Литовські замішання. **Войшелк починає княжити. Весіле в Брянську.** Дату смерті Мендовга дає згідно 1 Новгород. л. і краківська Капітульна (Mon. Pol. h. II. 807) — 1263 р., і вона має всяку певність. Галицька літопись каже, що се сталося в осени. Намогильна напись Мендовга, про котру переховав звістку Нарбут, мала мати дату 12/IX. 1263; але ся традиция не дуже певна.

Тепер треба, ориєнтуючи ся датою смерті Мендовга, розібрати ся в иньших подіях сього епізода. Насамперед — істория Войшелка. Вона, очевидно, описана вже иньшим пером, ніж та що на с. 551. Порівнюючи їх, бачимо, що Войшелк поїхав „до Галича к Данилови князю и Василкови“ десь в 1254. Тоді мав він хрестити Юрия Львовича. Потім він пробув „3 літа“, то значить два до три роки, в Полонині, отже 1254—6, можливо — 1255—7, і тоді хотів їхати на Атос, але вернув ся з дороги й перебував в монастирі коло Новгородка, та вже в 1258 р., як ми знаємо, відібрав собі Новгородок від Романа.

„Въ то же веремя“ умерла Мендовгова жінка, означенне таке загальне, що нічого не вартє, бо перед тим говорить ся про житє Войшелка в монастирі. Судячи по оповіданню, не повинно воно було стати ся дуже довго перед смертю Мендовга; можна припустити й кінець 1262 — початок 1263, як робить Лятковский (ор. с. с. 423), хоч се й буде дещо довільно.

Похід на Романа Брянського став ся перед самим убійством Мендовга; як би вірити тій даті смерті Мендовга — 12 вересня, то похід треба б класти десь на кінець серпня, або початок вересня; але й тримаючи ся літописи мусимо ми класти його на початок осени. Тоді було й весіле у Романа в Брянську.

По словам 1 Новгород. літоп. Товтивил загинув ще того ж року, значить — найдалше до кінця лютого 1264 р. Дійсно, згадана літопись краківської капітули дає смерть Стрїйна (Треняти) під 1264 (Monumenta Pol. h. II. 808, пор.

III. 133). Таким чином князюваннє Треняти треба класти на р. 1263/4, поворот Войшелка на 1264.

Хронологізатор Іпатського код. і тут трапляє на вірні дати, але треба тільки глянути на сю хронологізацію, аби переконатися в її припадковості (шлюб в Брянську опинився під 1264).

Іпат. с. 570 (1264—7). Смерть Данила і Василькової княгині. Комета. „Мятежь въ Татарѣхъ“. Така важна подія в історії Галицько-волинської держави як смерть Данила не має безпосередньої дати, й вона мусить бути викомбінована з інших дат. Що правда, ми маємо в деяких польських літописях (R. Traski — Monum. Pol. h. II. 840, R. Franciszkański krakowski — III. 48, R. Małopolski — ib. 141) дату — р. 1266, але ця дата нездала, як побачимо низше, й мусить операти ся на непорозумінню — низше поспробуємо вяснити, як вона могла з'явитися.¹⁾

Літописець каже, що коли Войшелк став княжити на Литві, він віддав ся під протекцію Василька, а Данило тоді захорував смертельно й умер. Як ми бачили, Войшелк почав княжити в р. 1264, отже се *terminus non ante quem* для Данилової смерті. З другого боку записаний в польських літописях під р. 1266 нещасливий напад Шварна на Польщу став ся вже значно по Данилової смерті, як побачимо низше. Тому можна вагати ся між р. 1264 і 1265. Більше правдоподібности для 1264 р., а то от чому. По перше — Данило захорував десь коло того часу, як Войшелк почав княжити: він мусів шукати протекції Романовичів зараз, а Данила вже тоді мабуть не було на світі, або був в остатній агонії. По друге — комета записана в нашій літописі, очевидно, та сама, що записана під р. 1264 в інших літописях (Monum. Germ. Scr. XIX с. 529 — ann. Wratislavienses, Pez Scr. rer. austr. I. 464 — Chr. Claustro-neuburg. Monum. P. h. II. 808) — вона була видна в серпні й вересні 1264 р. (від 28/VII до 2/X). Літописець каже про неї, що вона з'явилася „въ та же лѣта“. Се означає у літописця, як знаємо, одночасність приблизно. Перед тим він оповідав про боротьбу Войшелка за помочю Василька і Шварна з противними партиями в Литві — те що в 1 Нов-

¹⁾ В літературі сю дату приймав з давніших Карамзін (IV с. 70), з новіших Шараневич (с. 39); Зубрицький датував 1264 (с. 201—2), а Дашкевич часом між осеню 1263 і осеню 1264 р. (с. 10).

городській стоїть під 1265 р. і дійсно до 1264—5 рр. належить: війни Войшелка в Литві, міркуючи, що стало ся ще перед тим, не могли розпочати ся скорше як при кінці 1264 р. Очевидно, тут літописець забіг трохи наперед, і вертаючи ся назад з переходом „въ та же лѣта“ (не „въ то же лѣто“), згадує про комету. З того б виходило, що комета появилася більше-менше одночасно з союзом Войшелка і руських князів і — смертю Данила, але мабуть трохи по ній. Отже смерть Данила можна класти найправдоподібніше на літо 1264 р.

Тепер вернімось до польської дати 1266 р. для смерти Данила. Сей рік — рік побіди Поляків над Шварном. По всякій правдоподібности сі два факти — смерть Данила й Шварна були звязані з собою в архетипі, то значить первісна звістка звучала більше-менше в тім роді: „по смерти Данила напав син його Шварно на Польщу“ (Шварно міг представляти ся наступником Данила й його похід тому звязував ся з смертю Данила). Потім сі дві події мусіли розлучити ся в дві осібні записки. В річнику Францішканськім вони бодай ідуть в сім порядку: смерть Данила, потім похід Шварна. В річнику Траски й Малопольськім похід Шварна хибно датований р. 1265, і таким чином смерть Данила опинила ся по поході.

В оден рік з кометою — 1264 р. — умерла Олена, жінка Василька. „Тогда же“ був „мятежь въ Татарѣхъ“ — літописець очевидно розуміє тут якийсь з епізодів боротьби Берке з Гулагу, що тягла ся в р. 1262—6 (Hammer Geschichte der Goldenen Horde с. 166 і д.).

Іпат. с. 571—2 (1268). Війни з Польщею. Орієнтує в сих подіях дата побіди Поляків над Шварном — 19 червня 1266 р. (Monum. Pol. h. II с. 808, III с. 48, 206, 363, тільки в річнику Траски й Малопольськім, як уже згадано, сю подію уміщено під р. 1265¹⁾, а в річнику Краківськім — 1267 — II. 839, III. 171). Тепер, ідучи від сеї дати назад, попробуємо розібрати ся в описаних літописцем подіях.

Насамперед, *terminus non ante quem* — се кінець 1264 р., коли Шварно став помічником Войшелка в Литві: літописець виразно каже, що війна з Польщею почала ся вже за його пановання в Литві. Потім маємо тут: набіг Литви в околиці Скаришева, дещо згодом (бо Болеслав під час набігу був дуже

¹⁾ Чи не вплинув туди р. 1205, наслідком того, що сю побіду над Шварном злучено тут з побідою над Романом 1205 р.?

хорій і тільки виздоровівши взяв ся до сеї справи) Болеслав (краківський, Соромливий) післав своє посольство до Шварна, закидаючи йому участь в тім литовським нападі, і виповів війну. Тим почала ся війна: маємо напад Ляхів в околиці Холма, „по семъ же“ — пустошення Шварна і його союзників в околицях Люблина. „Пришедшимъ же имъ домовъ и по семъ“ — на тім же тижні — Ляхи воюють околиці Червня. Потім Болеслав присилає пробоша, закликаючи руських князів на з'їзд. Під час дороги на з'їзд руські князі довідують ся, що Поляки воюють коло Белза, і проганяють Поляків. Наздогін Василько посилає Шварна й Володимира, й тут Поляки, 17 червня 1266 р., побивають Русинів.

Переглядаючи сеї ряд подій, бачимо, що обосторонні набіги, які випередили побіду над Шварном, ішли по собі дуже скоро, отже ся погранична війна містить ся в першій половині 1266 р. зовсім безпечно; певний час мусів минути тільки між нападом Поляків в околиці Холма і руським походом в околиці Люблина, бо руські князі зберали сили, не йшли на борзї, — та ще перед заповідженням зі сторони Болеслава з'їздом. Супроти того польський похід під Холм можемо класти на початках 1266 р., пустошення околиць Люблина і напад під Червень — на весну. Значнійший час минув між сею війною й литовським нападом під Скаришів, отже сеї напад треба класти на р. 1265.

„По семъ же“ — по побіді над Русію — „умириша ся Ляхове с Русью“. Стилїзація не вказує, аби минув по тій побіді значнійший час, отже могло се стати ся ще в 1266. Що правда, пізнійше (с. 574) ми стрічаємо згадку про згоду з Поляками ніби уложену вже по смерти Василька, але тут (с. 572) виразно сказано, що ся згода уложена була ще за життя Василька й Шварна. Дальше 1267 р. її в усякім разі нема по що відсудати.

Іпат. с. 573 (1268). Абдікація й смерть Войшелка. Смерть Шварна. 1 Новгородська літопись (с. 284), описуючи діяльність Войшелка по смерти батька, каже, що Войшелк кинув монастир на 3 роки (об'їща ся Богу на 3 лѣта како прияти ризы своя): очевидно, що ся Войшелкова обітниця піддана йому *ex post*, і його діяльність на в. князівстві мала трівати три роки, отже десь до р. 1267. Сьому відповідає й те, що літописець про абдікацію Войшелка і його смерть (судячи по оповіданню, між його абдікацією й смертю не минуло багато часу) говорить безпосередно по війні Шварна з Польщею й згоді їх — „по

семъ же“. Войшелка вбито по великодніх святах, отже се можна класти навіть і на р. 1267, а перед тим — на 1266/7 — абдікацію його. Дуже протягати сих подій не можна з огляду на те, що Шварно, наступивши по Войшелку на литовським князівстві: „княживъ лѣтъ не много“, умер ще майже разом з Васильком (може перед ним, тільки незадовго), як низше дає розуміти літопись (Въ то же время престави ся... Василько... а Левъ нача княжити въ Галичѣ и въ Холмѣ, по братѣ по своемъ Шварнѣ — с. 574). Смерть Шварна треба супроти того класти не пізнійше 1269 р., а що він „по Войшелкѣ“ княжив „лѣтъ не много“, але завсїгди, видно, більше як рік, тож для абдікації й смерти Войшелка можна вагати ся хіба о рік — то значить між 1266/7 і 1267/8 для абдікації й 1267 і 1268 — для смерти Войшелка. Мині одначе більш правдоподібними здають ся ранійші роки — 1266/7 для абдікації і 1267 для смерти.

Іпат. с. 574 (1270). **Князюванне Тройдена въ Литві.** „По семъ же“ — по смерти Шварна — „нача княжити въ Литвѣ Тройденъ“. Дальші слова літописця: „живъ же лѣтъ 12 и тако престави ся“ треба, очевидно, розуміти як число літ його князювання (жив від часу, коли став ся в. князем). Коли Тройден став в. князем десь в р. 1270/1 (можлива якась перерва по смерти Шварна, але можливий і р. 1269/70), то значило б се, що він умер десь в р. 1281/2 (або й 1280/1). Літописець низше кілька разів згадує про нього, додаючи „Тройденови е ще князашу въ Литовської землѣ“ (Іпат. 575 і 579); остатня згадка про нього — в подіях 1278 р., і потім не говорить ся нічого ані про нього ані про литовських династів взагалі.

Іпат. с. 574 (1271—2). **Смерть Василька.** Літописець, оповівши про смерть Шварна й князюванне Тройдена каже, що „въ то же время“ умер і Василько. Далі кажучи, що по Васильку наступив Володимир, додає: „а Левъ нача княжити въ Галичѣ и въ Холмѣ по братѣ по своемъ по Шварнѣ“. Се все очевидно вказує на близьку одночасність смерти Шварна й Василька, хоч виглядає так, що перше умер Шварно, а потім Василько, бо оповівши смерть Шварна поперед, і навіть забігши наперед з Тройденом літописець нігде не натякає, що він вертаєть ся потім в часи перед смертю Шварна — щоб оповісти про смерть Василька. *Terminus non post quem* для смерти Василька — се весна 1271 р.: в грамоті виданій угорським королем Стефаном в липні 1271 р. він вчислає сучасних га-

лицько-волинських князів: Leonem generum nostrum Ruthenorum ducem, Mitizlaum fratrem eiusdem et Wazulem filium Wazule duces Ruthenorum (Theiner Monumenta Hungariae I с. 303). Нема сумніву, що сей Wazule f. Wazule означає Володимира Васильковича, і Василька тоді на сьвітї не було (інакше, певно, його б названо на першїм місці як старшого між галицько-волинськими князями). З другого боку волинський літописець каже, що Володимир Василькович „княживъ по отци 20 лѣтъ“ (с. 604). Умер Володимир в грудні 1288 р., тож значить Василько мав умерти в р. 1269. Нема причин відкидати сьвідоцтва літописця, так добре обзнайомленого з усім, що належало до його героя — Володимира, тим більше що ніщо такїй датї смерти Василька не противить ся. Супроти того його смерть мусимо класти на р. 1269.¹⁾

Іпат. с. 574 (1273). Походи в Польщу й на Ятвягів. „По семъ же“ — по смерти Шварна й Василька князі — наступники їх — „умириша ся съ Ляхы“. Перед тим про помиренне з Ляхами говорило ся по побідї над Шварном (с. 572), виразно сказано було, що то діяло ся ще за житя Василька й Шварна, і по тїм нічого не згадувало ся про якісь нові конфлікти з Польщею. Чи мали б ми тут нову угоду з Польщею? Чи се треба розуміти як вставну згадку про ту давнїйшу угоду, а „по семъ же“ належить до дальшого оповідання? Стилізація оповідання не дає місця для сього остатнього объяснення. А що про помиренне на ново нема підстави думати, тож мабуть треба розуміти се як дипломатичне відновленне давньої угоди з нагоди змін в політичній ситуації Руси. „Болеславъ же ся то гда заратилъ съ воротьславськымъ княземъ“ — дату сеї війни дають нам польські літописи — 1273 р. (Monum. Pol. hist. II. 842), отже се відновленне угоди треба класти десь на р. 1272/3. Лев і Мстислав ходили в поміч Болеславу й самі на Шлезк, а Володимир тоді воював з Ятвягами — все 1273 р. „По семъ“, по шлезькїм походї князі вибрали ся походом на Ятвягів, але що ударила сильна зима — „приспѣвши зимѣ“, самі вони не пішли, а післали тільки воєвод, — отже се зима 1273/4 р. „И по семъ приѣхаша князи ятвяжьсци“ з покорою, очевидно — вже в 1274 р.

¹⁾ В літературі Шараевич (с. 87) і Андріяшів приймали іпатську дату — 1271, Іванов трапив на р. 1269, але припадково (помилкою): прийнявши роком смерти Володимира 1289 і відтягнувши повних 20 літ.

Іпат. с. 575—7 (1274). **Війни з Литвою.** Оповідання починаєть ся загальним поясненнем відносин Тройдена до руських князів. Він ціле літо вів дрібну війну з Володимиром, а потім, „забывъ любви Лвовы“, наслав військо на Дорогичин. Тоді Лев спровадив на нього Татар, що вислали також і руських князів у поміч Льву. Рік сього русько-татарського похода на Литву дає нам Воскр. літопись (І. 172) — 1275, а наша каже, що похід розпочав ся „зимѣ приспѣвши“ себто з кінцем 1275 р. Перед тим — на тойже 1275 р. ми мусимо покласти литовський напад на Дорогичин, а війну Володимира з Тройденом — на р. 1274 (на р. 1275 класти се труднійше). Як бачимо, се відповідає вповні й попередньому оповіданню, що в р. 1273 Володимир був зайнятий боротьбою не з Тройденом, а з Ятвягами. По татарськiм поході на Литву гостина Олега у Володимира — отже на початках 1276 р.

Іпат. 577—8 (1276). **Дальша війна з Литвою. Заснування Камінця.** Татарський похід на Литву. „По семъ же“ Тройден посадив на руськiм пограничю пруських емігрантів, а руські князі їх розігнали; „по семъ же“ Тройден відповів нападом на Волинь, а Володимир відвдичив ся нападом на німанські околиці; „по семъ же“ помирили ся. Очевидно, вже по сiм помиренню маємо похід Татар і руських князів, з ініціативи Ногая, на Литву („по семъ же“, як каже сам літописець). Сей похід був зимою; се може бути тільки зима 1277/8, бо 1278 р., як побачимо, займають иньші події, а супроти оповідженої літописею дрібної війни з Литвою й пізнійшого помирення, по котрiм Русь з Литвою були „во велицѣ любви“, русько-татарський похід не міг стати ся ще зимою 1276/7 р. Таким чином, виходить, ту дрібну війну треба класти на 1276 р., найдальше — на зиму 1276/7, помиренне — десь 1276—7, а оповіджене між сею згодою й Ногаєвим походом заснування Камінця припадає на р. 1277. Ногаїв похід став ся „зимѣ приспѣвши“ — отже з початком зими, мабуть при кінці 1277 р., може перетягнув ся і в початки 1278. І тут, як бачимо, хронольоія Іпатського кодекса подекуди трапляє на добрі дати.

Іпат. 579—81 (1278—9). **Тройденів напад на Польщу. Голод і конфлікт Володимира з Конрадом. Смерть Болеслава Соромливого.** При записці про напад Тройдена на Польщу стоїть згадана вже вище оригінальна дата Волинської літописи — 1278 р. Хоч вона, як кажуть видавці (с. 579, пор. Полное

собр. літописей II с. 207), написана скорочено: пз (86, себто 6786), так що може бути ще непевність, чи се дійсно дата, — але що тут дійсно має бути р. 1278, не підлягає сумніву з огляду на дальші події: голод, що був в рік смерти Болеслава, себто 1279 р., сгав ся „по томъ же лѣтѣ“. Зрештою і в польських літописях маємо записку про литовський напад на Польщу: a. D. 1278 dux Lesthko congregiendi cum Lithwanis devicit eos in Rowne, seu in districtu Lucoviensi eos investigando (Monum. Pol. h. III с. 76) — тут мабуть іде мова про розбите якоїсь з литовських ватаг, що й міркуючи по нашій літописи мусіли ходити деє в сусідстві Ятвягів, котрі грабували околиці Люблина; може зрештою бути, що в польській записці мова іде про Ятвягів — ті грабили околиці Люблина. Все се робить дату 1278 р. зовсім певною.

Так само зовсім певна дата смерти Болеслава — грудень 1279 р. (6/XII ще жив) — див. про се Balzer Genealogia Piastów с. 280. Голод „по всей землѣ“ був того ж року (того же лѣта), очевидно — на передновку, весною 1279 р.: Володимир послав жито Ятвягам човнами, значить ріки вже розмерзли ся. Супроти того дипломатичні пересилки Володимира з Конрадом і Болеславом і спустошення Конрадових земель треба класти на весну-літо, а згоду Володимира з Конрадом — на середину або правдоподібнійше — на другу половину 1279 р.

Іпат. 581—2 (1280—1). Польське *interregnum*. Походи Льва в Польщу. *Interregnum* по смерті Болеслава було коротке, тому пляни Льва засісти в Кракові, оповіджені нашим літописцем, належать до самого кінця 1279 і початку 1280 р. Слідом він їде до Ногая, забирає від нього поміч і „зимѣ приспѣвши“ їде на Польщу, на Судомир, відти на Краків, але з під Кропивниці вертає, і тут його побили Ляхи.

Сю побіду згадують польські літописи, але з значними ваганнями в хронології: в одних маємо р. 1280, в иньших 1281, в одних *in vigilia b. Mathei ap. (R. Franciszkański — M. P. h. III с. 181)*, себто 20 вересня, в иньших *in vigilia Mathie ap. (R. Traski ib. II. 847)*, себто 23 лютого; дуже ніби докладно датує її т. зв. річник Траски: *in vigilia Mathie apostoli feria 6*, але хибно, бо ані в р. 1280 ані в 1281, між котрими можемо вагати ся, сей канун не припадав на п'ятницю. Натомість в п'ятницю 1280 р. був канун *b. Mathei ap.*, але й ся дата неможлива супроти того, що в нашій літописи похід дієт ся зимою. Таким чином ні одна з згаданих дат не може бути прийнята як єсть (дату

R. Franc. приймає Смолька Poln. Annalen с. 132, дату Траски — Семкович Rozbiór с. 298). Очевидно, тут поплутано два подібні свята, і побіда стала ся в канун б. Mathiae, 23/II, тільки не в п'ятницю, а в суботу (1280) чи в неділю (1281). Тепер питання власне — в 1280 чи в 1281 році? Звичайно приймається дата 1280 р., котру дають Траска і річ. Малопольський, тим часом як в р. Краківським і р. Судивоя маємо дату 1281 р. Коли б уважати на оповідання Волинської літописи, то можна б мати сумніви до 1280 р.: аби протягом січня й половини лютого Лев міг з тим усім упорати ся. Але фізично неможливого таки в тім нема, а польські джерела роблять дату 1280 можна сказати цілком певною: вони кажуть, що напад став ся в перший рік князювання Лешка (Траска, Францісканський, Малопольський), а що важнійше — в однім з кодексів р. Малопольського (kod. Szamotulski — M. P. h. III. 181) маємо зовсім повну і на сей раз певну дату: feria 7 vigilia beati Mathei apostoli і дійсно, як я сказав, сей канун був в суботу 1280 р. Отже мусимо з усякою певністю прийняти, що напад Льва на Польщу став ся в лютім 1280 р.

Польські джерела кажуть, що Лешко слідом напав на Русь, а декотрі (R. Traski, R. Franciszkański, R. Małopolski — M. P. h. II. 847, III. 51, 181) додають, що сей напад Лешка став ся два тижні по побіді (post 15 dies), отже коло 7 марта. Сим пояснюється вираз нашої літописи: „противу же сему лѣту“.¹⁾ Очевидно, в отсей похід, описаний польськими джерелами, Лешко взяв Переворськ, як оповідає наша літопись.

Іпат. с. 582—5 (1281). Володимир Василькович посилає поміч Конраду. Для сього епізода, в польських джерелах не записаного, хронологічну опору дає згадка про шлюб Юрія Львовича: коли Володимир почав зберати ся в поміч Конраду й покликав до участі Юрія, той вирік ся, сказавши, що не має часу, бо вибирається в Суздаль женити ся. Про женячку його маємо дві звістки, з датами: в Воскресенській літ. під 1282 р. маємо записку — „того же лѣта ведена въ Вельнь дщи Ярослава Ярославича тверскаго за князя Юрья волинскаго“. А знову в записці Холмського євангелія читаємо, що воно скінчене 15 жовтня 1283 р., „коли ся женило Георгий княже, а отець ему в Угры ходило“ (див. записку в XIV т. Записок Н. товариства

¹⁾ Тут, і низше — на с. 589 маємо виразні вказівки на мартівське числення, підношу се супроти епізода 1288—9 рр.

ім. Шевченка Бібл. с. 40). Зіставляючи сі дати можна міркувати, що Юрий поїхав в Суздаль десь в осени 1282 р., десь може в мясниці 1282/3 р. вислано наречену його на Волинь, а весіле його справляли тут ще пізнійше (дуже можливо, що то весіле не треба класти на 15 жовтня як раз, а скорше — коли книга ще писала ся, бо досить неправдоподібно, аби Лев не був на весілю сина). У всякім разі дістаємо для похода Володимирового війська в поміч Конраду 1282 р.; з подробиць видко, що то не було зимою (бо перевозили ся через Вислу човнами).

Іпат. с. 585 (1282). Татарський похід на Угорщину. Погранична війна з Польщею. „Бысть по сихъ“ — починає літописець оповідання про похід Ногай й Телебуги на Угорщину. Дату похода дають угорські й німецькі джерела — 1285 р. Marci Chronicon (інакше — Chr. pictum, — Historiae hungaricae fontes domestici II с. 226) Tartari a. D. 1285 secunda vice intrauerunt in Hungariam et usque Pesth uniuersa miserabiliter combusserunt, Monumenta Germaniae Scr. IX. 657, 713 (Cont. Vindob.), X. 10 (ann. Augustani). Німецькі літописи, так як і наша, дають знати, що похід діяв ся на початку року: Лев вернувши ся від угорської границі і виславши своє військо на Польщу, не знає що робити з Литвою, що прийшла до нього трохи пізнійше, бо „уже р'ькы рост'ькають ся“, отже се було десь в марті, а Татари мали б перейти угорську границю десь в січні-лютім. Дійсно ann. Augustani дають дату circa purificationem, а contin. Vindobonensis більш загальне означення — post Nativitatem Domini.

Тоді ж — десь коло лютого 1285 р., під час татарського походу, Болеслав Земовитович напав був на околиці Щекарева, а по повороті своїм з Угорщини — десь в марті — Лев пустишить околиці Вишгорода й Люслина. Болеслав по тім далі „не престаяшеть злое творя“ руським князям, і вони всаджують на нього Литву. Се могло бути ще в 1285 р., могло перейти і в 1286; під сим роком річник Малопольський має записку про напад Литви й Руси на Гостинь, але учасником сього похода виступає Конрад (Monum. Pol. h. III. 185).

При нагоді сих оповідань літописець наш пригадає епізод з давнішого року — „коли Лєстько взя Переворєскъ“, себто з 1280: Поляки тоді напали були на околиці р. Кросни.

Іпат. с. 587 (1283). Похід Татар через Русь на Польщу. І тут літописець обмежує ся загальним вступом: „И бысть же

по сихъ“, але за те дає місяць прихода Татар на Волинь — грудень (по Микулинѣ дни наутріи). Рік дає нам записка волинської кормчої (а властиво — її копії, бо сама вона не заховала ся): „въ лѣто 6794 списанъ бысть сий номоканонъ бо-голюбивымъ княземъ Владимиромъ сыномъ Васильковымъ — пишущимъ намъ сия книги поѣхалъ господь нашъ къ Ногаеви“ (Срезневскій Древніе памятники письма и языка² с. 147) — тут, очевидно, розумієть ся сей виїзд Володимира на зустріч Ногаєви. Се мусіло бути десь при кінці падолиста, бо Татари не спішили ся, йдучи через руські землі і в формі приятельській немилосердно їх пустошачи: коло Володимира вони товкли ся близько тиждень („в недѣлю же минуша город“ — треба тут розуміти „недѣлю“ як тиждень, бо день недѣля не припадала на 7 грудня ані в сїм, ані в сусїдніх роках) і рушили далі 7 грудня. Відси пішли вони під Завихост, але не мігши перейти Висли, перейшли під Сендомир, тут перейшли Сян (лід, видко, вже зміцнів) і пустошили околиці 10 день, а відси Ногай рушив на Краків, а Телебуга перейшов в Галичину й під Львовом стояв два тижні. Похід на Польщу таким способом перетягнув ся на січень, і тим пояснюєть ся, що в польських літописях маємо його під р. 1287 — *Monum. Pol. hist.* II. 852, III. 51, 76.

Як бачимо, хронологія Іпатського кодекса по тих кількох щасливих датах при кінці 70-х рр. тут знову спізнюєть ся на цілих три роки.

Іпат. с. 589 (1283—5). **Пошість. Смерть Михайла Юривича. Повінь в Голяндії.** Сі дрібні записки мають вказівки, що дають можливість їх датувати докладно, знаючи рік попередній. Пошість у Польщі, на Руси і „в Татарех“ був „тое же зими“ як Татари ходили на Польщу, отже 1286/7 р. „Тое же зими“ умер у Юрия син Михайло. „Тое же зими в наставшее лѣто“ — себто в марті 1287 р.¹⁾ розійшла ся чутка про велику повінь в Німеччині; дійсно під р. 1287 в німецьких хроніках читаємо: *hoc anno tanta aquarum fuit inundatio in Zelandia, Frisia et Hollandia, quamque nunquam audire fuerat...*“ Се були початки сформовання Зййдерзе.²⁾

¹⁾ Знову виразна вказівка на мартівське числення, згадана мною вже вище.

²⁾ *Monum. Germ. Scr.* XVI, ann. Floreffiensis; сї звістки німецькі з нашою запискою справедливо зіставив Шапаневич *Die Nур.-Chr.* с. 6 і 101, тільки вагав ся між р. 1282 і 1287.

Іпат. с. 590—1 (1285—6). **Війна в Польщі. Війна Литви з Німцями. Смерть Лешка Чорного.** Одна по другій наступають тут три записки з тим самим означенням на початку: „того же лѣта“: про усобицю Земовитовичів, про похід Литви на Рігу й смерть Лешка Чорного. Коли б тримати ся того означення, виходило б, що то все стало ся 1287 р., до котрого сї означення ніби належать. Але се показуєть ся неможливим, бо Лешко умер не в 1287, а в 1288 р., і то в осени. Татарський похід на Польщу, що оповідає літопись низше, по записці про смерть Лешка, починаючи словами „наставши же зимѣ“, належить не до зими 1288, а до 1287 р., і се виразно вказує, що записка про смерть Лешка тут вставлена пізнійше (низше про його смерть оповідаєть ся серед історії остатніх лїт життя Володимира Васильковича). Чи сама тільки записка про смерть Лешка вставлена тут, чи може й попередні? А рїорі я уважав би більш правдоподібним, що дві попередні записки не були вставлені, бо описані в них події не так визначні, тому більше правдоподібним для них прийняв би р. 1287. На поперег сього теоретичного вивода можу вказати на записку про похід Лешка на землі Конрада у Длугоша (II. 486—7) під р. 1287, зачерпнену з незвісного джерела (пор. Semkowicz Rozbiór с. 308): вона хоч не каже, що Конрад побив Лешкове військо так рішучо, як оповідає наша літопись, але признає сей похід *cladibus magis quam victoriis insignior*; я думаю, трудно сумнівати ся, що ми маємо тут той самий похід, оповіджений в нашій літописи. Можна б тільки вагати ся, чи уважати дату Длугоша автентичною? Інтересно, що він кладе сей похід на оден рік з татарським походом на Польщу — се може вказувати, що сї звістки так були сполучені і в його джерелі (похід Литви на Рігу у нього опущено, і се могло б вказувати на джерело відмінне від нашої літописи). З того всього я, повторяю, уважаю для записок про війну Лешка й литовський похід правдоподібнішою датою р. 1287. З рештою вагання може бути тільки між р. 1287 і 1288.

Іпат. с. 591—601 (1287—8). **Похід Татар на Польщу. Остатні розпорядження Володимира Васильковича. Боротьба за Люблин.** Одноцільне оповідання про смерть Володимира Васильковича починаєть ся оповіданням про татарський похід і кінчить ся по його похороні словами: „тутъ же положимъ конецъ Володимировому княженію“. Воно поділяєть ся одначе виразно на дві частини: на оповідання про події 1287—8 р. (до с. 601) і на оповідання про хворобу й смерть Володимира

(від с. 601, починаєть ся словами „Князю же Володимеру (Васильковичю великому) лежашу в болести своей.. болєзнь же его сице скажемь“). Для вигоди ми оглянемо кожду частину осібно, але не розриваючи на дрібніші частини, бо й для хронології важна звязь подій, в якій вони оповіджені.

Для першої половини сього оповідання опорною точкою в хронології служить смерть Лєшка, про котру приносить Володимирови вість гонець з Люблина (с. 598). Дату її можна викомбіновати зовсім докладно — 30 вересня 1288 р. (див. вивід її у Бальцера *Genealogia Piastów* с. 332—3): сей рік і день подають правильно деякі польські річніки — *Monum. Pol. hist.* III. 52, 696 (в декотрих иньших є ваганне між р. 1288 і 1289, але документи не подішають місця для сумніву). Володимеру вість про Лєшкову смерть мусіли принести, як побачимо, не пізнійше перших днів жовтня.

Перед сим маємо такий ряд подій.

„Наставши зимѣ“ похід Татар через Русь на Польщу; Володимер з иньшими князями теж бере участь в сім поході, але через хоробу його пускають назад, прийшовши до Сяна; перед відїздом з війська Володимер робить своїм спадкоємцем Мстислава Даниловича (с. 591—2).

Володимер вертає з походу до Володимира, звідти, пробувши „мало дней“, їде через Любомль і Берестє (в Берестю зістаєть ся два дні) в Камінець і тут лишаєть ся, доки (минувшим же днем нѣколищемь) не дістає вісти, що Татари вернули ся з Польщі на Львів, обминувши Волинь; при тїм, діставши вість про роспорядження Мстислава, Володимер посилає до нього послів з докорами і їх повороту чекає в Камінці (с. 592—3).

По повороті своїх післанців від Мстислава Володимер їде з Камінця до Раю, сюди закликає Мстислава, і тут „Федоровы недѣли“ (на першім тижні поста) пише тестаменти. По тїм Мстислав їде в Володимер і в иньші міста, рекомендуючи ся як будучий князь, а Володимер переїздить з Раю в Любомль, „ту же и лежаше зиму всю (себто — решту зими) в болести своей“ (с. 593—6).

„Наставшу лѣту“ Конрад, прочувши про Володимерів тестамент, присилає до Володимира посла, просячи, аби Володимер поручив Мстиславу бути союзником Конрада; Володимер посилає свого посла в сій справі до Мстислава, і той обмінюєть ся з Володимером посольством в справі з'їзду з Конрадом. Наслідком того Конрада заликано на з'їзд, він приїздить в Берестє до Мстислава,

відти в Любомль до Володимира, потім в Володимир і Луцьк, де його Мстислав приймав „в Гаю“, відти він вертає на Володимир, і тут наздоганяє його висланий з Люблина вістник, з вістею про смерть Лешка і запросинами від Люблинців: він шукав Конрада по слідах його подорожей по Волини.

Я навмисне підніс з сього оповідання все що дає якісь вказівки на хронологію. З них бачимо виразно, що тут оповідають ся події одного року: від зими 1287 до осені 1288 р. Ся хронологія потверджуєть ся зрештою (хоч сама так ясна, що й не вимагає потвердження) й порядком літописних подій, що для татарського походу виключають всяке инакше датування окрім 1287 р., і польські літописи дійсно записують третій татарський прихід під р. 1287 (Monum. Pol. hist. II. 852, 990, III. 51, 76). В одній з них додано, що Татари прийшли перед Різдом, що вповні відповідає оповіданню нашої літописи.

Отже татарський похід — грудень 1287 р.; тодіж Володимир іменує Мстислава своїм наступником. Десь в січні 1288 р. Володимир дістає вість про поворот Тагар, потім ідуть його пересилки з Мстиславом, і на „Федоровій неділі“ (7—14 лютого) він пише свої тестаменти. Десь може в червні було посольство Конрада, потім пересилки з Мстиславом. В другій половині вересня Конрад приїздить на з'їзд, а в перших днях жовтня наспіла вість про смерть Лешка в Любомль, бо післанець дуже спішив ся донести сю вість Конраду. Переглянем тепер дальші події.

Діставши вість про смерть Лешка Конрад відразу, тільки попросивши від Володимира деяких бояр для поваги („ать ми чесно“), спішить ся під Люблин, але дістає там відправу, а під час переговорів з Люблинцями приходить на Люблин Юрій Львович, що также на вість про смерть Лешка вибрав ся походом, і пустошить околиці Люблина; се діяло ся не пізнійше, судячи по всьому, як у середині жовтня.

„Бысть же по семь минувшимъ не по колицемъ днемъ“ — або по своїм поході на Люблин, або по відїзді з Любомля Конрада, се великої ріжниці не зробить — Юрій Львович присилає посла до Володимира, просячи собі Берестя; отже се мабуть іще жовтень — кінець його (уважаючи на дальше се пізнійше не могло стати ся). Володимир відмовляє й посилає свого посла до Мстислава, упереджуючи, аби теж не годив ся. „Потомъ“ приїздить посел від Льва з тим же прошеннем, і знову Володимир відмовляє — се падолист, не пізнійше, як побачимо з дати смерти Володимира.

Іпат. с. 601—610 (1288). Смерть Володимира Васильковича. В другій половині оповідання все обертаєть ся коло дати смерти Володимира; читаємо її на с. 604 дуже ніби докладну: „въ лѣто 6797 (1289) мѣсяца декабрия въ 10 день, на святаго отца Мины“. Св. Мины дійсно 10 грудня, ніби все в порядку. Але виходило б, що Володимир жив іще цілий рік по тих описаних вище подіях — походах на Люблин і посольстві Юрія, і літописець позбув сей рік сумаричними увагами? Ся непевність літописної дати збільшить ся, коли ми зауважимо на с. 603 замітку, що Володимир умер „свѣтаюцю пятку“. Тим часом в 1289 р. 10 грудня було не в п'ятницю, а в суботу. В п'ятницю сей день припадав в 1288 році. В домовину поклали Володимира „мѣсяца декабрия во 11 день, на память святаго Данила Столпника, в суботу“; Данила Столпника дійсно 11 грудня,¹⁾ але в суботу сей день припадав знов не 1289, а 1288 р.²⁾ Значить в літописній даті смерти Володимира в цифрі року єсть помилка — має бути 1288 р. Дійсно низше, в екстраваганціях Хлебнік. і Погодін. кодексів (с. 608) читаємо, що Володимира поховали „мѣсяца априля въ 6 день, въ среду страстноѣ недѣли“, а середа страдна припадала в сей день р. 1289, а ще низше (с. 613) при оповіданню про настанованне Мстислава сказано, що він сів на столі „на самый великий день мѣсяца априля въ 10 день“, і в кодексах Хлебнік. і Погод. додано „в лѣто 6797“. Що в сих кодексах, так як і в Іпатськїм, смерть Володимира датована теж 6797 р., тож тут бачимо не колізію двох ріжних датовань, а просту помилку (великдень 1289 р. дійсно був 10 цвѣтня).³⁾

Отже Володимирко умер 10 грудня 1288 р. Супроти того його хвороба, в котрій він пробув „полно 4 лѣта“, мусіла прокинути ся десь зимою 1284/5 р. „Исходящу четверту лѣту и наставши зимѣ“ — десь в падолистї — він упав на здоровлю зовсім; його остатній прихід в церкву, оповіджений літописцем,

¹⁾ Див. календар з XIII в. у м. Макарія Ист. рус. церкви III, дод. 5.

²⁾ Слів — „в суботу“ не маємо в Іпат. кодексі, але в сїм оповіданню кодекси Хлебніковський і Погодінський мають взагалі важні й, зовсім певно, автентичні екстраваганції.

³⁾ Хотівши ратувати літописну дату 1289 р. для смерти Василька, нема нішого вихода хіба прийняти тут вересневе числення: мовляв 1 вересня 1288 р. зачав ся р. 1289. Але у сього ж літописця, кілька сторін вище ми бачили виразні вказівки на численне мартівське (див. вище с. 51 і 53), отже се об'ясненне неможливе.

мав місце мабуть тиждень перед смертю — так, очевидно, треба розуміти неясні слова: „не вѣкуша по семь недѣль (недѣлю?) ничегоже“ (с. 603). Супроти того його остатні переговори з Мстиславом і Львом, як сказано вже вище, не могли бути пізнійше як в жовтні-падолисті 1288 р. Похоронено Володимира остаточно 6 цвітня 1289 р.

Іпат. с. 610—4 (1289). Вокняженне Мстислава. Коромола Берестян. Згода з Литвою. Поміч Конраду. Мстислав не встиг приїхати на похорон Володимира, „но приїха послѣ“ — очевидно дуже скоро по похороні — десь може 7—8 цвітня. „И утоми же ся отъ плача инача розсылати засаду по всемъ городомъ.“ Епізод з Берестем заводить вперед літописця, так що він аж пізнійше (с. 612) вертаєть ся до церемонії настановлення Мстислава, хоч воно стало ся зараз по його приїзді — 10 цвітня, на сам великдень (дійсно, як я вже сказав, великдень в 1289 р. припадав на 10 цвітня). Супроти того не було так і часу на розсидання залог між приїздом і настановленням, хоч можливо, що Мстислав, пильнуючи справи, не чекав свого настановлення (котре — очевидно — навмисно, для більшої паради, відложив на великдень) для того, аби взяти землю в своє фактичне володінне (розісланне залог).

При сїм розсилянню показала ся коромола в Берестейщині; при тїм літописець поясняє, що Берестяне сприяли ся з Юриєм ще „Володимеру князю болну сущю“ — правдоподібно в 1288 р., а „Володимеру преставлю ся“ Юрій „въѣха в Берестий и нача княжити в немъ“. З того виходило б так, ніби Юрій поїхав в Берестє ще в грудні десь 1288 р., але се абсолютно неможливо супроти дальшого: Мстислав, приїхавши в Володимир в цвітні, нічого не знає ані підозріває про зраду Берестян і довідуєть ся про неї від висланої своєї залогі: що в Берестю й иньших містах Берестейщини уже сидить „засада Юриева“. Тим часом приїзд Юрія в Берестє й його вокняженне ніяк не могло лишити ся в секреті. Тому треба так думати, що Берестяне сиділи тихо аж до похорону Володимира й держали ся льояльно супроти реїгенції, що правила ще до того часу іменем Володимира. Аж коли Мстислав поїхав переймати на себе Володимирове князівство, Юрій вислав у Берестейщину свої залогі, а слїдом і сам поїхав туди (тому під час коли Мстислав посилав свої засади в Берестейщину, про Юрія там не чуємо, а пізнійше бачимо його в Берестю дійсно самого).

Діставши вість, що Юрій зайняв Берестейщину, Мстиславові бояре радили Мстиславу, аби йшов походом на Юрієву волость, але Мстислав волів поспробувати спокійніших способів: він посилає посла до Юрія, жадаючи, аби уступив ся з Берестейщини, „по семъ“, очевидно — коли Юрій не сповнив його жадання, посилає в тій же справі до Льва, а слідом висилає до Татар — кликати їх до помочи. Лев присилає з Мстиславовим послом свого післанця, котрого посилає до сина „с прочными рѣчи“ (рішучим словом), аби Мстислав їх вислухав і прийняв як сатисфакцію, і Мстислав дійсно задовольєть ся сим: посилає вернути свого посла, висланого до Татар. Юрій дійсно по батьківським слові полишає Берестейщину. Мстислав слідом їде в Берестє, і пробувши тут „мало дний“, об'їздить иньші міста Берестейщини, потім вертає в Берестє й тут за „коромолу“ уставляє „ловче“ з Берестян. Як бачимо з сього порядку подій, ся історія з Берестейщиною мусіла перетягнути ся в май, а може навіть і в червень 1289 р.

Покінчивши справу з Берестейщиною, Мстислав вернув ся в Володимир, і тут відбув ся боярський з'їзд. „Тогда же“ приїхав до Мстислава Конрад мазовецький, просячи помочи для свого походу на Сендомир. Мстислав каже йому іти в похід, а сам обіцяє вислати слідом своє військо. Се, як бачимо, мусіло діяти ся літом 1289 р. Мстислав свою обіцянку сповнив, і „такое сѣде Кондратъ князь в Судомирѣ кн. Мстиславомъ... и его помочью“ — се могло стати ся ще літом таки.

Не мають такого докладнішого означення иньші зносини Мстислава — з литовськими князями. Описуючи настанованне Мстислава, літописець каже, що він „нача княжити... миръ держа с околными сторонами: с Ляхы, и с Нѣмцы, с Литвою“ — се, очевидно, загальна характеристика Мстиславового правління, ні з якою хронологічною датою не звязана; до неї, згадавши про Литву, літописець додає звістку про посольство від литовських князів. Отся принагідність сеї звістки не дає повної певности звязати її безпосередно з моментом настановання Мстислава напевно, хоч се й можна зробити з огляду, що літописець аж по сій згадці каже про поворот Мстислава з Берестя й приїзд Конрада. Мусимо супроти того се литовське посольство класти взагалі на перші місяці Мстиславового князювання.

Іпат. с. 614—6 (1290—1). **Участь Льва в польській усобиці.** Генрих т. зв. Честний (Probus) засів у Кракові зимою

1288/9 р. й описана літописцем боротьба між ним і князями мазовецькими й киявськими припадає на кінець зими (битва під Севержом 26/II) і весну 1289 р. Облога Кракова, як сам літописець каже, тривала „лѣто цѣло“. „Того же лѣта“ Лев Данилович також пішов у похід на Краків, в поміч Генриховим противникам. Судячи з того, що руський похід на Шлезк, куди Львові військо пішло з під Кракова, в місцевій літописи записаний під 30 липня (a. D. 1289 terció kal. Augusti — Monum. P. h. III. 702, Rocznik cystersów henrykowskich), похід Льва на Краків можна класти на початки липня — найраніше, бо взагалі його похід під Краків на довгий не виглядає.¹⁾ З'їзд Льва з Вацлавом чеським, що став ся по шлезькім поході, за тим припадає на серпень 1289 р.²⁾

Іпат. с. 616 (1291—2). Дрібні записки: Мстислав буде капліцю в Володимирі й вежу в Черторийську. Смерть Юрія кн. пинського й Івана кн. степанського. Докладне означенне шлезького похода Льва — липень 1289 р. — дає нам можливість орієнтувати ся в чотирох коротких записках, що кінчать Галицько-волинську літопись. Вони означені словами „того же лѣта“ — дві перші, й „тоє же зими“ — дві останні, таким чином перші мусять належати до літа-осени 1289 р., другі дві до зими 1289/90 р. Хронологізатор Іпатського кодекса і тут, як бачимо, зістав ся собі вірним: він помилив ся в датах сих остатніх записок на 2—3 роки — найліпший доказ, що часом, а може й місцем був він далекий від сих подій.

¹⁾ Див. про сі події Історію України-Руси III с. 183.

²⁾ Шараневич приймає 1290 — с. 7 і 90.

ХРОНОЛОГІЧНА ТАБЛИЦЯ

ПОДІЙ

ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ЛІТОПИСИ.¹⁾

<u>1205</u>	кінець літа початок осені	З'їзд у Сяноку	Іпат. 480 (1202)	с. 7
—	осінь	Перший похід Рюрика на Галич	480—1	— с. 7
<u>1206</u>	початок року	Другий похід Рюрика й Ольговичів на Галич	481	— с. 7
—	весна	Романовичі тікають з Галича	—	— с. 8
—	літо	Ігоревичі сіли в Галичині	—	— с. 8
кін. 1206 — 1-а пол. 1207		Святослав Ігоревич сів у Володимирі. Дипльо- матичні пересилки Лешка й Володимира Ігоревича з угорським королем	481—2 (1202—3)	с. 8
1208		Усобиця Володимира й Ро- мана Ігоревичів, Володи- мир тікає в Путивль, Свья- тослава виганяє Олександр з Володимира	482 (1203—4)	с. 8
<u>1208</u>	21 червня	Убийство римського короля Филипа	484 (1207)	с. 11
1209		Інґвар випросив собі Во- лодимир	482 (1204)	с. 9
1209?		Берестяне випросили собі Василька	482 (1204)	с. 9
1210?		Олександр знову в Во- лодимирі	483 (1204)	с. 9
—		Василько дістав Белз	483 (1204)	с. 9

¹⁾ Перший рік (від лівої руки) показує справедливу дату факта; чорненьке, підкреслене письмо означає дати подані зовсім певними джерелами; звичайне розстрілене (шпацироване) — дати, які можна вивести напевно, курсива — дати виведені з правдоподібністю; де ся правдоподібність має характер не певний, більш гіпотетичний, там додано знак запитання. За роком петитом додано означення ближшої пори року, де се було можливо. Від реєстру подій з правого боку подано: число сторони літописи в вид. 1871, де ся подія записана, в скобках при ній — рік іпатської хронології, і з краю — сторона нижньої розвідки, де ся подія аналізована. В скобки взяті події поминені в літописи.

—		Литва грабує на Волини	483 (1205) с. 10
1210	1-а полов.	(Ростислав Рюрикович у Галичу)	с. 10
—	осінь	(Роман Ігоревич в Галичині вдруге)	с. 10
—	кінець?	Бенедикт увязнив Романа. Угорська окупація Галичини	483 (1205) с. 10
1211	1-а полов.	Данило на Угорщині. Королівну Єлисавету висилають на тірінський двір. Ігоревичі в Галичині. Боярська різня	484 (1206—8) с. 11
—	вересень	Угорський похід на Галичину. Смерть Ігоревичів. Данило в Галичу	484—6 (1208) с. 11
1211	осінь?	Галичане виганяють Данилово матір	486—7 (1208) с. 11
1211/2	зима	Король Андрій іде на Галич, уступаючись за Даниловою матірю	487 (1209) с. 12
1212		Данило тікає з Галича, Мстислав засідає там	487 (1209) с. 12
1213		Лешко відібрав від Василька Белз	487 (1210) с. 12
1213	початок осени	Король іде на Галич, але вертаєть ся. Володислав вокняжив ся в Галичу.	487—8 (1210) с. 12
<u>1213</u>	28 вересня	Смерть угорської королеви Гертруди	487 (1210) с. 12
1213 або 1214		Мстислав і Лешко пробувають відібрати Галич. Романовичі дістають Тихомль і Перемиль	488 (1211) с. 13
<u>1214</u>		З'їзд у Спішу. Кольман у Галичі	489 (1211) с. 13
1214 або 1215		Романовичі дістають Володимир	489 (1211) с. 13
1215 або 1216		Кор. Андрій відібрав Перемишль від Лешка	489 (1212) с. 13
1216		Лешко кличе Мстислава	489 (1212) с. 14

1219	початок	Мстислав вигнав Угрів з Галича	489 (1212) с. 14
1219	початок	Данило оженив ся з Анною Мстиславною	489 (1213) с. 15
1219	початок весни?	Данило відбирає від Поляків Бересте	490 (1213) с. 15
1219	весна	Поляки воюють Побуже	490 (1213) с. 15
1219	літо	Лешко відновляє союз з кор. Андрієм	490 (1213) с. 15
1219	жовтень	Мстислава вигнано з Галича	490—1 (1213) с. 15
1219	кінець?	Литовське посольство до Данила	491—2 (1215) с. 16
1220	чи 1221/2	Данило нападає на Литву на Поляків	492 (1215) с. 16 і 18
1220/1	зима	(Другий похід Мстислава на Галич)	с. 17
1221	літо?	Похід Філі й Лешка на Данила	492—3 (1217—9) с. 17
1221	серпень?	Третій похід Мстислава на Галич	493 (1219) с. 17
<u>1222</u>		(Мстислав і Андрій укладають згоду)	с. 17
коло 1222		Угода Данила з Лешком	494 (1221) с. 17
1223		Романовичі спустошили Белзьку землю	494 (1221) с. 18
<u>1223</u>		Битва на Калці	495 (1224) с. 19
к. 1224		Війна Мстислава з Данилом	498 (1225) с. 19
к. 1224—5		Смерть Мстислава Німого	501 (1226) с. 21
к. 1225		Заходи Мстислава до нової війни, помиріння з Данилом, з'їзд в Перемилю	498 (1225) с. 19
1224—5		Королевич Андрій дістає Перемишль	499 (1226) с. 20
1226		Інтрига Жирослава	499 (1226) с. 20
кінець 1226 поч. 1227		Королевич Андрій тікає з Перемишля й наводить Белю на Мстислава	499—501 (1226) с. 20
1227		Смерть Івана, сина Мстислава Німого; його спад-	

		щину захопили Ярослав Інґваревич і Пиняне	501 (1216) с. 21
1227	кінець	Абдікація Мстислава. Да- нило здобуває Луцьке князівство	501 (1226—7) с. 21—2
1228	початок	Зносини Данила з Мсти- славом. Ятвяги воюють коло Берестя	501—2 (1227) с. 21—2
1228	кінець марта	Данило забирає Черторийськ	502 (1227) с. 21
1228	середина року?	Смерть Мстислава галицького	502 (1227) с. 21
1228?	друга полов.	Ярослав дістає Перемиль	502 (1227) с. 22
1228	кінець	Коаліція против Данила	
— 1229	початки?	і згода	502—3 (1228) с. 22
1229	середина або друга половина	Похід Данила з Конрадом під Каліш	503—5 (1229) с. 22
—		Литва іде на Польщу, але Володимир пинський по- бив Литву	503 (1229) с. 23
1230	март	Данило захопив Галич	505—6 (1229) с. 23
1230		Кор. Андрій ходив на Галич походом	507—8 (1229) с. 23
1230/1231		Боярські конспірації. Ва- силько взяв Белз	508—9 (1230) с. 23
1231		Данило іде на Олександра на Перемишль	509 (1231) с. 23
1232		Угорський похід — Данило уступаєть ся з Галичини. Король під Володимиром. Данило воює під Буж- ськом	510—1 (1231) с. 23
1232/3	зима	Данило в Київщині. Похід королевича на Волинь	511 (1231) с. 23
1233	март	Битва під Шумськом	511—2 (1231—2) с. 23
1233	2/IV	Данило в Торчеві	513 (1232) с. 23
1233	весна	Олександр пристає до Ро- мановичів. Похід в око- лиці Плісниска	513 (1232) с. 24
1233	літо	Новий похід королевича на Волинь	513 (1233) с. 24
1233	осінь	Романовичі ідуть на Галич	513—4 (1233) с. 24

1233/4	зима	Смерть королевича Андрія. Данило в Галичі	514 (1234) с. 24
1234	весна	Данило вхопив Олександра	514 (1234) с. 25
1234		Ятвяги воюють коло Охожа, Василько бє їх	531 (1248) с. 32
1234/5	зима	Данило іде в Київщину	514 (1234) с. 25
<u>1235</u>	січень-май	Данило в Чернігівщині	515 (1234) с. 25
1235	май-червень?	Битва коло Торчеська	515 (1234) с. 25
—	осінь	Данило виходить з Галича	516 (1234) с. 25
<u>1235</u>	14/X	(Данило на коронації Белі)	с. 25
—	кінець	Романовичі воюють Галичину	516 (1234) с. 25
1236	перша половина	Галицькі бояре і болоховські князі під Камінцем	516 (1235) с. 25
1236	літо	Михайло й Ізяслав жадають, аби Данило видав болоховських князів	516 (1235) с. 25
1 2 3 6		Ярослав відібрав Київ від Володимира	517 (1235) с. 27
<u>1236—7</u>	(грудень- двѣтень)	Війна цісаря з „гѣрциком“	517 (1235) с. 27
1236/1237		Кампанія против Данила Михайла з союзниками (Ізяславом, Конрадом, Половцями)	516 (1235) с. 26
1237	початок	Романовичі пішли були в поміч австрійському герцогу	517 (1235) с. 27
1237	літо	Романовичі ходили на Галич	517 (1235) с. 26
1237	осінь	Коротка згода їх з Михайлом	517 (1235) с. 26
<u>1237</u>	грудень	Татари нападають на Рязанську землю	518 (1237) с. 28
<u>1238</u>	7 лютого	Татари взяли Володимир (суздальський)	519 (1237) с. 28
1238	лютий-март	Романовичі вибирають ся на Ятвягів	517 (1235) с. 26
1238	март	Романовичі відбирають Дорогичин від „крижевників“	517 (1235) с. 26
1238	весна?	Романовичі напустили Литву на Конрада. Гостина їх у угорського короля	517 (1235) с. 27 і 28

<u>1238</u>	весна	Татари взяли Козельськ	520 (1237) с. 28
<u>1238</u>	весна	Ярослав кинув Київ, там засїв Михайло	517 (1235) с. 27
1238		Татари погромили Половців	520 (1237) с. 28
1238	літо?	Михайло й Ростислав відібрали від Данила Перемишль	517 (1235) с. 27
1238	кінець (або й 1239 р.)	Данило опанував Галич	517—8 (1235) с. 28
1239	або й початок 1240	Татари взяли Переяслав і Чернігів. Менке під Київом. Михайло тікає на Угорщину	520—1 (1237) с. 28
1239/40	зима?	Данило опановує Київ. Михайло з Ростиславом їдуть у Польщу	521 (1238) с. 28
1240	(не пізнійше літа)	Угода Михайла з Данилом	521 (1238) с. 28
1240	осінь	Данило їде на Угорщину. Татари їдуть на Київ	522—3 (1240) с. 29
<u>1240</u>	6, XII	Бату взяв Київ	522 (1240) с. 29
1240	друга полов. грудня?	Данило вертає з Угорщини, їде в Польщу	523 (1240) с. 29
1241	март?	Данило вертає на Русь. Інцидент з Дорогичином. Михайло вертає з Польщі	524 (1240) с. 30
1241	літо-осінь	Посольство Якова до Доброслава, арешт Доброслава й Григорія	525 (1240) с. 30
1241	осінь-зима?	Похід Ростислава під Бакоту. Похід Данила на Болоховців	526—7 (1241) с. 30
1242	початок	Похід Ростислава на Галичину	527 (1241) с. 30
1242	весна	Данило й Василько виганяють Ростислава з Галича. Данило їде до Каліуса. Похід на Перемишль. Татари вертають з Угорщини. Ростислав тікає на Угорщину	527—8 (1241) с. 30
коло 1243		Романовичі воюють в околицях Люблина	529 (1245) с. 31

коло 1243		Ростислав оженив ся з донькою Белї	528 (1243) с. 31
1243—4		Ростислав іде походом під Перемишль	529—30 (1245) с. 31
		Литва воює коло Пересопниці	530 (1246) с. 30
після 1244		Литва воює коло Мельниці	530 (1247) с. 31
1245	17/VIII	Битва під Ярославом	531—5 (1249) с. 32
<u>1245</u>	26 X	Данило в Київї, в дорозї до Бату	535 (1250) с. 33
1245/6	грудень-січень	Данило у Бату	535—6 (1250) с. 33
<u>1245/6</u>	зима	Василько з Конрадом хо- дили на Ятвягів	537 (1250) с. 33
<u>1246</u>	цьвітень-май	Данило вернув з Орди	537 (1250) с. 33
<u>1246</u>	15/VI	Смерть австрійського гер- цога Фридриха	544 (1254) с. 36
1246	літо-осінь	Угорський король навазує зносини з Данилом	537 (1250) с. 33
1246	20/IX	Смерть Михайла	528 (1245) с. 31
1246	осінь-зима?	Подоріж Курила на Угор- щину	537 (1250) с. 33
1247		З'їзд Данила з угорським королем. Шлюб Льва	537 (1250) с. 33
1247	осінь-зима	Смерть Конрада мазо- вецького	537 (1251) с. 34
1247/8?		Папа присилає корону Да- нилови	548 (1255) с. 37
1248	не скорше як в мартї	Смерть Болеслава Конра- довича	537 (1251) с. 34
1248?		Данило ходив в поміч угор- ському королеви	540—1 (1252) с. 35
1248?	кінець?	Мендовг вигнав своїх бра- таничів	541 (1251) с. 35
1248	кінець або поч. 1249	Похід Романовичів на Ятвягів	538 (1251) с. 34
1249		Романовичі лагодять ся до війни з Мендовгом	541 (1252) с. 35
1249/50		Похід на Новгородок	542 (1252) с. 35
1250		Товтивил воює з Данило- вою помочю Литву	542 (1252) с. 35
1251?	початок?	Охрещенне Мендовга	542 (1252) с. 35
1251		Війна Мендовга з Вікінтом	543 (1252) с. 35

1251/2	зима	Похід Данила на Новгородок	543 (1253) с. 35
1252	1-а полов.	Шлюб Романа з Гертрудою Бабенберґ	545 (1254) с. 36
1252		Данилове військо бере Городен. Пустошення литовської землі й набіг під Турійськ	544 (1253) с. 35
1252		Переговори Мендовга з Данилом. Товтивил тікає до Данила	544 (1253) с. 35
1252?	кінець	Другий похід Данила на Новгородок. Похід Куремси на Понизє	549—50 (1255) с. 37—8
1253	літо?	Похід Данила на Шлезк	545—8 (1254) с. 38
1253	осінь?	Коронація Данила	548—9 (1255) с. 36
1253	кінець	Похід Данила на Ятвягів	549 (1255) с. 37
1253/4		Роман вертає з Австрії на Русь	554—5 (1257) с. 39
1254		Похід Куремси під Кременець. Ізяслав захопив Галич. Лев на Угорщині. Згода Данила з Мендовгом	550—1 (1255) с. 37
1254/5		Хрестини Юрія Львовича	567 (1262) с. 43
1254/5	зима	Похід Данила на Ятвягів. „Рать противо Татаромь“. Походи на Межибоже, Болохово й Побоже	551—3 і 555 (1256—7) с. 39
1255—6		Войшелк у Григорія в Полонині	567 (1262) с. 43
1255		Данило збирає дань з Ятвягів	553—4 (1257) с. 38
1255	весна	Данилове військо воює землі по Случи й Тетереву	555 (1257) с. 39
1255	літо-осінь	Похід на Возягель. Литва воює коло Луцька	555—6 (1258) с. 39
1255	кінець	Похід Куремси на Волинь. Пожежа Холма	557—9 (1259) с. 40
1256—9		Данило відбудовує Холм	559—60 (1259—60) с. 40
1256/7?		Бурандай приходять на місце Куремси	560 (1260) с. 40

1256—7		Войшелк хоче їхати на Атоc	551 і 568 (1255 і 1262) с. 43
<u>1258</u>		Бурандай іде на Литву. Войшелк ухопив Романа. Романовичі в Литовській землі	560—1 (1260) с. 40
<u>1259</u>	падолист	Шлюб в Володимирі. Бурандай руйнує руські замки	561—3 (1261) с. 41
<u>1259/60</u>	падолист-січень	Бурандай воює Польщу	564—5 (1261) с. 41
<u>1262</u>	23 VI	Земовита вбито під час литовського нападу на Польщу	565 (1262) с. 42
1262	літо-осінь?	Литовські напади на Волинь. Данило їде на Угорщину	565—6 (1262) с. 42
1262	кінець?	З'їзд в Тернаві	567 (1262) с. 43
1262/3??		Смерть Мендовгової жінки	568 (1262) с. 43
1263	початок осени?	Похід Литви на Брянськ. Роман видає доньку за Володимира Васильковича	568 і 569 (1263 і 1264) с. 43
<u>1263</u>	осінь	Смерть Мендовга	568 (1263) с. 43
1263/4	зима?	Смерть Товтивила	569 (1293) с. 43
1264		Смерть Треняти. Войшелк починає княжити. Союз його з Васильком	569—70 (1263—4) с. 44
1264?		Смерть Данила	570 (1264) с. 44
<u>1264</u>		Комета. Смерть Василькової княгині	570 (1265) с. 44—5
1564?		„Мятеж въ Татарѣхъ“	570 (1266) с. 45
1265		Войшелк з Шварном підбивають городи в Дявєлтові й Нальщанах	570 (1264) с. 45
1265		Литва воює Польщу	571 (1268) с. 45
1266	1-а полов.	Погранична русько-польська війна	571—2 (1268) с. 46
<u>1266</u>	17 VI	Поляки побили руське військо	572 (1268) с. 46
1266—7		Поляки помирили ся з руськими князями	572 (1268) с. 46
коло 1267		Войшелк передає в князівство Литовське Шварнови	573 (1268) с. 46

1267 або 8, коло р. 1269	великодні святя	Лев забив Войшелка	573 (1268) с. 47
1269		Смерть Шварна. В Литві починає княжити Тройден	573—4 (1268) с. 47
1272—3		Смерть Василька	574 (1271) с. 47
1273		Руські князі відновляють згоду з Болеславом	574 (1273) с. 48
1273 / 4	зима	Руські князі ходили походом на Шлезк	574 (1273) с. 48
1274		Похід на Ятвягів. Посольство Ятвягів	574—5 (1273) с. 48
1275		Тройден веде дрібну війну з Володимиром	575 (1274) с. 49
1275	кінець	Тройден витяв Дорогичин	575 (1274) с. 49
1276	початок	Лев з Татарами ходив на Новгородок	575—6 (1274) с. 49
1276		Володимир Василькович гостить у себе Олега брянського	577 (1274) с. 49
1276/7		Дрібна війна з Тройденом	577 (1276) с. 49
1277		Згода з Тройденом	577 (1276) с. 49
1277	кінець, зима	Заснованне Камінця	577—8 (1276) с. 49
1278		Русько-татарський похід на Литву	578—9 (1277) с. 49
1279	весна	Тройден воює Польщу	579—80 (1278) с. 49
1279	середина і 2-а полов.	Голод. Володимир посилав жито в Ятвяги	580 (1279) с. 50
1279	грудень	Володимир воює Конрадові землі і потім мирить ся з ним	580—1 (1279) с. 50
1280	23/II	Смерть Болєслава (Соромливого). Лев пробує дістати ся на краківській стіл	581 (1249) с. 50
1280	март	Львовє військо побито в Польщі (під Гослицями)	581—2 (1280) с. 50
1280		Лешко спалив Переворськ	582 (1281) с. 51
1281—2?		Поляки воюють околиці р. Кросни	586 (1282) с. 52
1282		Смерть Тройдена	574 (1270) с. 47
		Уеобиця Земовитовичів. Володимир посилав в поміч	

		Конраду військо. Юрий їде в Суздаль женити ся	582—5 (1281) с. 51
1284/5		Початок хвороби Володимира Васильковича	601 (1288) с. 57
<u>1285</u>	лютий?	Татари ідуть на Угорщину. Болеслав воює коло Щекарева	585—7 (1282) с. 52
1286	март	Лев воює околиці Вишгорода й Люблина	586 (1282) с. 52
1285—6		Русини й Литва взяли Сохачів	587 (1282) с. 52
<u>1286</u>	кінець падолиста	Похід Ногая й Телебуги: руські князі стрічають їх на волинській границі	587—8 (1283) с. 53
—	7 грудня	Татари рушили з-від Володимира	588 (1283) с. 53
1286—7	грудень-січень	Татари пустошать Польщу	588—9 (1283) с. 53
—	січень	Телебуга пустошить околиці Львова	589 (1283) с. 53
1286—6	зима	Пошість на людей і худобу. Смерть Юрия Михайловича. Повінь „в Нѣмцихъ“ (Голяндії)	589—90 (1283—5) с. 53
1287		Війна Лешка Чорного з Конрадом. Похід Литви на Рігу	590 (1285) с. 54
<u>1287</u>	грудень	Похід Татар на Польщу. Володимир оголошує своїм спадкоємцем Мстислава	591—2 (1287) с. 56
1288	січень	Татари вертають	592 (1287) с. 56
1288	поч. лютого	Володимир пише своїм тестаменти	593—5 (1287) с. 56
1288	лютий	Мстислав оголошує себе волинським князем	596 (1287) с. 56
1288	літо	Зносини Володимира з Конрадом і Мстиславом	596—7 (1287) с. 56
1288	вересень	Конрад на Водини, в гостях	597—8 (1287) с. 56
<u>1288</u>	30 вересня	Смерть Лешка Чорного	{ 591 і 598 {(1286 і 1287) с. 55

1288	жовтень	Конрад їде до Люблина. Юрій Львович воює око- лиці Люблина	598—9 (1287) с. 56
1288	2-а пол. жовтня	Юрій просить Берестя	599 (1288) с. 56
1288	падолист	Остатні зносини Володи- мира з Львом і Мсти- славом	600—1 (1288) с. 56 і 58
<u>1288</u>	10 грудня	Смерть Володимира Ва- сильковича	603—4 (1288) с. 57
<u>1289</u>	6 цвітня	Його похорон	608 (1288) с. 58
1289	7—8 цвітня	Мстислав приїздить в Во- лодимир. Берестяне спро- ваджують до себе Юрисві залоги	610 (1289) с. 58
<u>1289</u>	10 цвітня	Настолованне Мстислава	613 (1289) с. 58
1289	весна	Мстислав пересилаєть ся з Юриєм і Львом. Кінець берестейського інцидента	611—3 (1289) с. 59
1289	весна або літо	Посольство литовських князїв	613—4 (1289) с. 59
1289	літо	Конрад просить помочи у Мстислава	614 (1289) с. 59
<u>1289</u>	липень	Похід Льва на Краків і на Шлезк	615 (1296) с. 60
—	серпень	З'їзд Льва з Вацлавом чеським	616 (1291) с. 60
—	літо-осінь	Мстислав буде каплицю в Володимирі й вежу в Черторийську	616 (1291) с. 60
1289/90	зима	Смерть Юрія кн. пин- ського й Івана кн. сте- панського	616 (1292) с. 60

23. X (5. XI) 1900.

Поправки: На с. 11 ряд. 9 зв. надрук. линиї, треба читати: червиї. На с. 30 ряд. 19 зв. надр.: 528—9 (1245), треба: 526—9 (1241—5). На с. 43 ряд. 4 зв. надр.: 1262—4, треба: 1262.

Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва?

Критично-історична розвідка

М. Грушевського.

Як відомо, до нас дійшло велике число ріжних надань з іменем князя Льва Даниловича. Тепер їх відомо близько двадцять *in extenso* (не рахуючи звісток про такі грамоти, яких не маємо)¹⁾. Ні одної не маємо в оригіналі, а тільки в потвердженнях і облятах більше або менше пізніх, починаючи від XV в. Сі Львові грамоти, що все виринали від часу до часу, і то в великім числі, викликали ріжні сумніви вже у польського правительства; принаймні, при ревізії прав 1564 р. депутати висловили ріжні непевности що до них, і їх справа дискутувала ся на соймі 1564 р., відіслана була на сойм 1565, бо в сій справі показала ся нієіака розпіса, знову відложена, і тільки на соймі 1569 р. порішена була на користь сих грамот²⁾; а хоч з рішення виходило-б, що спори обертали ся головно коло того, чи надання Льва правосильні, себ-то чи дають на означені в них

¹⁾ В останнє повний каталог сих грамот спробував дати д. Линиченко: „Суспільні верстви Галицької Русі“ с. 54—7 (руськ. переклад), але й тут вони не всі ще.

²⁾ В ревізії прав 1564 р. читаємо нпр. на однім місці таку замітку: *Confirmacia listhu Leonis ducis opisania granicz, isz ieszcze nigdi nie byla similis, okolo listow Leonis ducis y ynnich xziązath ruskich, iesli maią isz, poniewass po nich ziem Ruskich mieczem dostano, — do krola i. m. На иньшій місці: listh dobry, stari, quatenus in usu, a wsakże iednak pothem vznania o takowych lisciech od xziązecia Lwa do drugiego seymu krol i. m. odlozil; zgadzalo sie iednak przy takich lisciech*

маєности права відповідні супроти постанов екекуції, але нема сумніву, що саме питання се викликало велике число сих грамот та часто непевні обставини їх появи; маємо зрештою й виразні звістки, що і в зверхнім вигляді грамот будили сумніви ріжні річі¹⁾. Зміст, при браку відповідних відомостей з руської історії й археографії в королівській канцелярії, ледви чи будив там особливі сумніви. За те для новітших дослідників, обізнаних з староруськими пам'ятками, грубі недорічності Львових грамот були аж занадто ясні. Вже Карамзін, маючи лише одну Львову грамоту (галицькій катедрі), не вагався признати її фальзифікатом (II пр. 203). Зубрицький, хоч в своїй Критико-історическій повѣсти Червонной Руси признавав Львові грамоти автентичними (с. 72), з'ігнорував їх зовсім в своїй пізнійшій Історії, а А. Петрушевич в одній з своїх ранніх праць, перейшовши всі звісні йому грамоти кн. Льва (числом 10), всі за порядком признав фальзифікатами²⁾.

Але не легко зовсім викинути з поміж джерел таку цінну річ як грамоти руського князя XIII в., і зовсім природно, коли той або иньший дослідник задавав питання — чи з половиною разом не викинено й здорове зерно, чи поміж фальзифікатами з іменем Льва нема й справді автентичних грамот сього князя? Се тим більше, що звістки про Львові грамоти, предложені руськими боярами польським королям, починають ся від самого початку польських часів, від Казимира В. (маємо такі звістки з рр. 1360—1)³⁾; невже й тоді фальзифікували ся грамоти з іменем Льва?

І от супроти сих принад і вказівок, бачимо, то той то сей учений пробує оборонити ту або иньшу грамоту Льва, признати її автентичною.

---

revisiei panom niemalo, zeby takie byly dobre, ktore maja pieczenczi z zubem. — Лит. Метрика IV. В. кн. 8 л. 98 об. і 148 об. Про сеймові дебати — Volum. legum II с. 47 і 65, рішення звучить так: O sądzeniu starych listów Lwa, Świdrygała у innych książek, których kognicya na ten seym była odłożona, tak cum ordinibus regni naleźliśmy: iż ktoźkolwiek za listy temi iest in possessione bonorum quorumcunque, przy niey ma bydź zachowan perpetue et in aevum iuxta tenorem earundem literarum.

¹⁾ Див. вище замітку депутатів, що автентичними треба уважати тільки такі грамоти, які мають печать „з зубом“ (пор. нише Грамоти на Гордию і Кільчичі). Значінне сих слів лишаєть ся неясним.

²⁾ Галицькій историч. сборникъ II с. 84 і далі.

³⁾ Єсть і старша: грамота Казимира 1352 р., де він згадує про ґрунти надані Львом львівському війту Бертольдю, але та сюди не належить.

Найбільше оборонців мала коротенька грамота Льва на Добаневичі. Се найстарша копія з усіх Львових грамот: маємо її облятовану в львівських іродських книгах під р. 1443; подаю її, справивши по оригіналу численні похибки видання (в Akta grodzkie i ziemskie т. I):

А се листъ княз(я) Ильвовъ на Добаневичѣ. А се я князь Левъ вызвали есмы с Литовьскоѣ землѣ два братѣнця Тутенія а Монтеѣка, дал(и) есмы ѣма оу Перемыскоѣ волость село Добаневичъ и съ землею, и съ сѣножатими, и съ гаѣ, и съ дубровами, и с рѣкою, и ставом, и с потоки, и с криницями, со усѣми поборы, и с винам(и), и съ головинитѣством, и серпом, и с косам(и), и с млином, со усѣми ужитки, какъ есмы сам держалъ. А дал есмъ ѣмъ у вѣк и дѣтем ѣхъ и унучятом ѣхъ и праунучятом ѣхъ; не надобѣ уступати ся на мое слово ником(у), а кто ся уступит, тотъ увѣдаеть ся со мною перед Быгомъ.

Її одну з Львових грамот видано в Akta grodzkie i ziemskie, пок. Анатоль Левіцький для неї одної робив виїмок з Львових фальсифікатів¹⁾, за автентичністю її заявили ся й новіші дослідники — розумію проф. Линниченка в його спеціальних працях про Галичину XIV—XV вв.²⁾

В останній своїй праці про Галичину сей дослідник уважає автентичними ще дві грамоти Льва, вписані в ревізії прав 1564 р. Одна з них була предложена до ревізії в потвердженню Жигимонта-Августа з р. 1557, в латинській транскрипції, і звучить так:

Hordinski.

Hordinie et Dorozewo.

Sigismundus Augustus, Dei gratia rex Poloniae etc. Significamus etc., exhibitas esse nobis literas pargameneas illustris Leonis ducis Russiae, titulo et sigillo eius dentali solito munitas, nec corruptas, nec aliqua in parte suspectas, donationem villarum Hordynie et Dorozewo in districtu Samboriensi sитарum in se continentes, rutheno idiomate scriptas, quae quidem literae polonicae redditae sic habent:

Ia knyass Lew wezwali iesmo z Litewskoie zyemly Stephana Lizda y dali esmo iemu w Samborskiei wolosthy selo Hordinye, a druchoie Dorozewo ze wssymi wsith[k]y, y ziemlyeiu, y syenziathmy, y z dubrowamy, y z liessamy, z bortnici, s soczem, z rekamy, zo mlynom, z ozierom, s potoky, z kryniczamy, z wyniamy a zo wsemy prawy, tak

¹⁾ Образки з најдавнієшых dziejów Przemyśla с. 96.

²⁾ Линниченко: Юридическія формы шляхетскаго землевладѣнія въ Галицкой Руси с. 311, Суспільні верстви с. 52.

iako iessmi ssamy dzierzely, tak dali esmo yemu na wyeky, y nye nadobye sie w toie nykomu wstupowaty, a kto ssie wstupith, sząd budziecz s nyem pyered Bogem.

Supplicatumque nobis est nobilis Iwan Hordinsky dicti Qwassni nomine, vt eas autoritate nostra regia approbare confirmare et ratificare dignaremur. Nos praecibus pro illo interpositis adducti, litteras praefatas, sic insertas, approbamus, confirmamus et ratificamus hisce litteris nostris, decernentes eas, quatenus in usu earum possessor fuerit, robur debitae et perpetuae firmitatis obtinere debere. In cuius rei testimonium etc. Datum litterarum in conuentione generali die octaua ianuarii 1557. Relatio et subscriptio Ioannis Przerambsky r. P. vice cancellarii ¹⁾).

Друга грамота предложена була в потвердженнях Володимира й Казимира Ягайловичів, в латинськiм. перекладі:

Ecce ego dux Leo dedi seruitori meo Kunath militi duas villas in districtu Premisliensi videlicet Rythorowicze et Rogossno cum omni iure, cum capitalibus paenis, et mericis, et cum omnibus pratis, cum sylwa Radossow, pascuis aut zyrem, et dedi eidem perpetuo, et nullus se in hoc se intromittat, at quis se in verbum meum intromiserit, iudicium nostri fiet coram Deo ²⁾).

Як бачимо, перша й друга грамота — надання Добаневич і Гордині дуже подібні що до зверхньої форми: обидві видані якимось „покликаним з Литовської землі“ особам; стилізація подібна також зовсім, тільки друга грамота коротша. Вийшла ся друга дуже пізно, бо що йно в 1557 р. була предложена до затвердження, тимчасом як першу знаємо вже в обляті 1-ої пол. XV в.

Третя не має тих подібностей (зрештою латинський переклад не дає поняття про оригінальну стилізацію). Але єсть подробиця спільна для всіх трох, подробиця дуже інтерна, задля котрої одної варто забрати ся до питання про автентичність сих грамот: те що в усіх трох грамотах маєтності надають ся з правами домініяльного суда (с винами и съ головинитетвом, з wу-пiамi, cum capitalibus poenis).

Признаюсь, що ся подробиця була для мене вихідною точкою в моїй оцінці автентичності сих грамот: слідячи історію

¹⁾ Литовська Метрика IV. В кн. 9 л. 309 об. У проф. Линниченка вона була видрукована з деякими скороченнями, але з численними помилками.

²⁾ Литов. Метрика IV. В кн. 9 л. 112 об., подаю як подана вона у проф. Линниченка, з деякими лише спростованнями.

панського суду над селянами в наших землях (в V томі своєї Історії України-Руси), мусів я застановити ся над сими грамотами, що дають про сеї суд одинокую звістку з часів руського права, і оцінити критично сю звістку. Не входячи ближше в сю справу, я тільки коротко вкажу головні підвалини для критичної оцінки звістки грамот про судові кари селян:

а) В иньших памятках з часів руського державного життя ми не стрічаємо ніяких вказівок на право пана судити й побирати судові кари (сі дві річі тісно звязані, бо й право суду цінило ся тому головно, що давало право на сі кари) з свободних селян („господину“ прислугує право карати челядь, а також і закупів „про дбло“), але се иньша справа.

б) В в. кн. Литовськїм, що розвивало своє право на основі староруськїй, право панів на суд і кари селян признаєть ся тільки земським привилеєм Казимира 1447 р., перед тим воно незвістне, й як треба здогадувати ся — признане було під впливом права польського.

в) В грамотах Казимира В. на маєтности, виданих на підставі предложених йому грамот Льва¹⁾, 1360—1 рр., не згадують ся судові кари між джерелами доходів маєтности, отже по всякїй правдоподібности предложені йому Львові грамоти про них не згадували (чи були вони автентичні, иньша справа, але сфабриковані вони не могли бути инакше як тільки вповні відповідно до староруських порядків, за сьвіжої їх памяти). Не знаходимо їх і в руських грамотах Казимира В. й близших його наступників, споряджених, правдоподібно, на взірць грамот руських часів.

Всі сі обставини промовляють против автентичности права панів на судові кари селян, признаного тими Львовими грамотами.

Окрім сеї спільної точки знайдемо дещо і в поодиноких грамотах не зовсім певне. Перейдемо їх по порядку.

Першу грамоту маємо ніби в найбільше чистїй формі, можемо про сю форму судити, і мусимо сконстатувати, що вона „неблагополучна“.

Насамперед по що ся напись, що мала бути на тїм ніби оригіналі: „А се листь“... і т. д.? Далі, правонись і мова занадто вульгарні для княжої канцелярії, а трудно припустити, щоб всі сі вульгаризми належали тому, хто вписував грамоту до іродеської книги. Про фоновольюїю говорити не хочу, про се волів би почути

¹⁾ Kodeks Małopolski III ч. 737 і 743, Akta Grodzkie і Ziemskie V ч. 27.

голос спеціалістів, зазначу тільки, що мині й вона також підозріла для часів Льва, а всю на карб переписувача XV в. зложити її трудно.

Не дуже натурально виглядає й се „визнання з Литовської землі“ тих обдарованих (звістне зрештою і з інших Львових фальзифікатів).

Нарешті були великі непевності і в обставинах самої появи сеї грамоти. Скільки можемо судити з судових записок¹⁾, справа була така. Шл. Дмитро Боратинський заявив претензії на с. Добаневичі інакше Заставе (теп. Дубаневичі коло Рудок) і на поверте їх показував два документи: контракт продажу з 4/II. 1443 в Перемишлі, котрим продав йому се село за 130 грив. шл. Яцко з Добаневич, і сю Львову грамоту. Але на сесії 14/III. 1443 р. одна з властительок Добаневич Анна Циранова через свого відпоручника наложила арешт на сї документи (arestavit alios запроуедzal), і яко опротестовані були вони втягнені в гродські книги. В сій справі мав відбутися полюбовний суд між Боратинським з одного боку, а з другого — з дідичками з Добаневич — тою Ганною й ще Ганкою жінкою Кузьми з Добаневич, але ми більше про той спір нічого не знаємо. Видавці актів підносять той сумнів супроти контракта продажу, що він має таку дату, яка не згоджується з термінами перемишльських рочків; досить підозріло також, що той продавець — Яцко з Добаневич зовсім в процесі не згадується ані фігурує. Тож дальше мовчання про сей спір можна толкувати тим, що Боратинський сховав свої претензії до кешені, бо документи, на які він оперався не були правосильні, скажимо більше виразно — були сфальшовані.

Так стоїть справа з першою, найбільше привабною й правдоподібною з усіх Львових грамот.

Перейдемо до другої.

Підозріла насамперед її так пізна поява — в середині XVI в. Треба було-б страшенно виїмкових обставин, щоб руський рід, держачи без ніяких інших документів свою маєтність і додержавши до пол. XVI в. (так виходило-б), аж тоді предложив свій документ з Львових часів (перед тим затрачений чи незвістний йому?). Се вже одно дуже непевно. Однаковий вступ з першим документом наводить на гадку про підроблення його на взір першого. Згадка „Самбірської волости“, — Самбір перед польськими часами звістний нам тільки з Львових грамотах

¹⁾ Akta Gr. i Ziem. XIV c. 82—3, ч. 656, 658—660, 663—4.

та інших апокрифічних документах, й існування такої „воло-сти“ за часів Льва дуже сумнівне. Не звісна в руських часах і катеґорія „бортників“.

Третій документ дійшов в латинськiм перекладі, й форма його крита. Підозріло тільки звучить се „servitori meo... *militi*“; для XV або XVI в. се ясно, але який руський термін XIII в. міг би крити ся під тим *militi*, того я не потраплю сказати, і такого не вмю підшукати, щоб був у згоді з староруською суспільною термінологією. Не зовсім певне також се пояснення *pacuis aut žugem*, дуже зрозуміле з становища XVI в., але не конче потрібне для XIII. Не маючи ориґінального текста його потверджень, не можемо судити про їх автентичність (що такі потвердження не все були автентичні, побачимо низше), але якийсь сумнів було насунуло депутатам при ревізії прав потвердження Володислава Ягайловича, і вони нотують: *a wssakze iz ieszcze o takich liscziech xiążęczia Lwa przez Wladzislawa nye bila nigdi cognicio, iesli maą bicz trzimate, czili nie — do k. iegom.*¹⁾

Отже всі три документи мають ряд непевностей, автентичними їх уважати, принаймні поки не будуть збиті піднесені против них закиди — не можна.

II.

Останніми часами, в опублікованій перед кількома тижнями розвідці про ленні відносини в Галичині²⁾, шановний дослідник галицької старини др. Прохаска оголосив автентичною ще одну Львову грамоту — витошинським конюхам, з 1297 р. (с. 5). Тому що тексту сеї грамоти, ані близшого змісту її ш. автор не подав, я заінтересований справою Львових грамот, поспішив ся розслідити справу „на ґрунті“, себто в актах львівського краєвого архиву. Справа стоїть так:

Під р. 1633, 28/II, облятовано в книгах сяніцького ґрода дві грамоти кн. Льва витошинським конюхам на с. Витошинці, одна з р. 1296 (6804), 21 вересня, в потвердженню кор. Казимира 1448 р., в латинськiм перекладі, друга — з р. 1297, в потвердженнях Житимонта-Авґуста 1566 й Житимонта 1631 р., в перекладі польськiм. Др. Прохаска покликуює ся спеціально

¹⁾ Копія в книзі ґроду сяніцького 19 с. 811.

²⁾ *Lenna i maństwa na Rusi i na Podolu*, Кр., 1901 — відбитка з XLII т. *Rozpraw*, що вийшов сими днями.

на першу з них, тим самим признаючи її автентичною¹⁾, хоч не мотивує сеї автентичности ближше. Але як побачимо зараз, ся грамота 1296 р. не має ніякого першенства перед другою, противно була фабрикатом ще пізнійшим від другої.

Насамперед подаю тексти обох грамот:

Кн. Лев надає своїм слугам з Витошинець с. Витошинці з обовязком воєнної служби. У Львові 21 вересня 1296 р.

Кор. Казимир потверджує сю грамоту. В Городку 14 марта 1448 р.

In nomine Domini. Amen. Ad perpetuam rei memoriam, ne eror obliuioni traditarum rerum aliquod interim gestarum afferat incommodum, supraeorum regum ducumque consilia adinuenerat illas per literas et testimonia perpetue firmari debere. Proinde nos Casimirus Dei gratia rex Poloniae et terrarum Cracouiae, Sandomiriae, Siradiae, Łancyciae, Cuiaiuae etc. supremus dux Lituaniae, Russiae et Prussiae, chelmensis, elbingensis, Pomeraniae dominus et heres, notum facimus tenore praesentium literarum quibus expedit uniuersis et singulis, praesentibus et futuris, praesentium literarum noticiam habituris, quomodo relatum est nobis nomine et ex parte fidelium seruitorum nostrorum Lewkonis Wasilowicz et Hawryło, Jackonis, Tymkonis, Andreae, Petri, villae Witoszynce heredum, districtus Praemisliensis, supplicatumque est nobis, quatenus literas seu priuilegium bonae memoriae Leonis ducis Russiae, antecessoribus eorum gratiose donatas, ex idiomate rutenico in latinum transferri translatumque renouari, confirmari, roborari, approbari ex singulari gratia nostra dignemur. Quarum literarum seu priuilegii tenor de verbo ad verbum sequitur estque talis:

Nos dux Leo, regis Danielis filius, notum facimus uniuersis, quia seruitores nostri Wasil, Ihnatko, Illia, Iwan, Hrycko, Stepan, villae Witoszeniec heredes, fidelia dignaque obsequia nobis praestiterunt, visaque illorum fidelia obsequia ad eorum expostulationem et petitionem, accedente ad id consilio senatorum nostrorum curiaeque nostrae, confirmauimus illis literis nostris hereditatem ipsorum villam Witoszeniec, heredibusque et successoribus eorum, dedimusque eis illa omnia, quaeque spectant et ab ipso euo ad eandem villam superius expraessam spectabant perpetuo et in aeuum, cum agris, pratis, syluis, boris, desertis, et campum Kruel nuncupatum, cum mercis ad id pertinentibus gra-

¹⁾ Що правда, ш. автор вказуючи на першу грамоту, бере дату й зміст з другої, але, видно, розуміє таки першу.

nitiebusque perpetuis, incipiendo a vertigine montis syluae dictae Lipnik et pertendendo inferius per syluam ad alueum alias Kalny potok nuncupatum penes campum dictum Starowka ad riulum alias do krynice, et ab eo riulo alias od krynice inferius fluuio alias potokiem et ab eo alueo od potoka per campum ad prata, et a pratis directe per campum ad planiciem a tergo alias na blonie zadnie, et ex ea planitie alias z blonia campo usque ad montem alias do szelemionia, eodem monte usque ad syluam dictam Iwanie, et ab eodem sylua Iwanie ad Kruel, et a Kruel sub monte alias zagorzem ad dumum dictum tarnowi alias do tarnowego krza, et ab eodem dumo tarnowy nuncupato directe vertigine montis usque ad locum dictum ad vertiginem montis silue dictae Lipnik, ita late longe circumferentialiterque, prout eiusmodi metae alias urocziska in se continent. Insuper liberum illis erit et successoribus eorum syluae nostrae ducatus alias hospodarskiego tam pro aedifitio quam etiam pro aliis omnibus necessitatibus robora lignaque communia secari et ad domos suas deduci, vehi et utifrui. Ea omnia illis posterisque eorum dedimus nihil sibi pro usus ibidem perpetuis temporibus reservantes. Et illi nobis successoribus nostris bellum pubium seruire. Et circa praemissa personaliter interfuerint domini consiliarii nostri: metropolitan(us) haliciensis Iwan, et Marko wladika praemisliensis, duces Andrei et Wasko Jaroslawic et alii multi milites et nobiles. Ad quod et sigilla nostra appendi fecimus. Et si quis uoluerit verbo nostro contradicere vel literis nostris aliquid dethraheri, iudicium nostrum cum ipso coram Domino Deo erit. Scriptum Leopoli mensis septembris die uigesima prima anno sesc tysiacznego osmsetnego czwartego. Et notarius Zachariaszko Wiktorzyn.

Nos igitur praefatorum seruatorum nostrorum Lewkonis Wasilowicz et Hawrylo, Iackonis, Iurkonis, Andreae, Petri praecibus iustis gratiose acclinati et adducti, habentesque pro oculis, quod iuste petentibus non denegandum est, nec debet consensio et assensio, praefatas literas ducis Leonis terrae Russiae domini duximus confirmandas, roborandas, renouandas et approbandas tenore literarum praesentium in omnibus illis punctis, articulis et clausulis, prout sunt ex originalibus translatae, ex certa scientia nostra, voluntate et mandato speciali approbamus, roboramus, consentimus et confirmamus, decernentes ips(as) robur perpetuae firmitatis obtineri. In quarum literarum euidentis testimonium sigillum nostrum praesentibus est superappensum. Datum in Grodek feria quinta post dominicam Iudica anno Domini millesimo quadringentesimo quadragesimo octauo, in praesentia ibidem reuerendi in Christo patris dni Gregorii archiepiscopi leopoliensis et magnificorum ac generosorum Stanislai de Ostrorog calisiensis, Stanislai de Chodecz

Russiae, Michael Mussyło de Buczacz plocensis pallatinorum, Dobyslai Kmita de Wisnice lublinensis, Dobeslai de Sieradz praemisliensis, Joanne (sic) de Ssprowa leopoliensi, Andreae Fredro de Pleszowice haliciensi castellanorum, Ioannis de Tranfin regni Pol. marschalci, Ioannis Odrowaś de Sprowa dapiferi, Pauli Iasiensky subdapiteri sendomiriens(ium), Chelmensis et Belzensis terrarum capitaneorum, Stanislai de Skarzyn, Ambrosii Peszowsky, Alberti Bielawsky notariorum curiae regiae et aliorum multorum fide dignorum testium. Datum per manus venerabilis Alberti de Zychlin custodis senomiriensis, gnesnensis, cracouiensis, wlad(islavi)ensis, poznaniensis ecclesiarum canonici, regni Poloniae vicecancellarii, sinceri nobis dilecti. Ad relationem eiusdem venerabilis Alberti de Zychlin regni Poloniae vicecancellarii.

Облятовали в іроді Сяніцькім 28 лютого 1633 р. nobiles Fedko Radewiāt et Sienko Kuniowicz, Jacko Mikiteczāt et Jacko Hrinowiāt Witoszyńscy in villa Witoszyńce heredes suo et reliquorum coheredum et concuicinarum suorum nomine, разом з другою грамотою — книга іроду сяніцького 151 с. 2303.

Кн. Лев надає ґрунти підданим своїм з Витошинець з обовязком воєнної й конюшої служби. В Перемишлї, 1297 р.

Кор. Жигимонт-Август потверджує сю грамоту. В Люблінї 4 липня 1566 р.

Sigismundis Augustus Dei gratia rex Poloniae, magnus dux Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masouiae, Samogiciaeque etc. dominus et heres. Significamus tenore presentium quorum interest uniuersis et singulis, expositum esse nobis nomine subagasonum nostrorum praemisliensium siedelniki nuncupatorum de villa Witoszyńce, quomodo superioribus temporibus Skythis dominia nostra, praesertim vero terras Russiae vastantibus privilegium ab illustrissimo et (sic) domino Leone Russiae principe super descriptione granitierum villae Witoszyńce, quam incolunt, concessum, maior(es) ipso(rum) amisissent, supplicatumque est nobis, ut dicti priuilegii transsumptum in libro quoddam ecclesiae ipsorum ruthenice vetusto repertum confirmare, ratificare et approbare dignaremur, quarum quidem literarum tenor de verbo ad verbum de ruthenico in linguam nostram vulgarem translatus sequitur estque talis :

My xiądz Lew, wielkiego krola Daniela syn, namowiwszy się z swoim dworem hospodarskiem, wzielismy sobie na dwor nasz hospodarsky wies naszą wolną Witoszyńce na służbę naszą woienną y dla przyglądania koni naszych hospodarskich przy dworze naszym przemyskiem. Iz tesz to wsi poddani naszym prosili nas iako to słudzy naszym siedelni, abysmy im na to dali list nasz z opisaniem granic

tey to wsi pod pieczęcią naszą hospodarską dla pokoju wiecznego, my tedy prozbom ich dosyc czyniąc, dalismy im za ich posługi pilne z lasem, z borami, z łąkami, z rolami począwszy z wierzchu Lipnika lasa dolem dębiny mimo polanu bolotha na Kalny potok, potokiem do Piskorowey dąbrowy, do kołodzicza, od kołodzicza dołu potokiem do steszki, wrociwszy sie z potoku na łąki przez pole prosto na błonie zadnie po roli popowey y po dąbrowę do drogi od Kurasic, drogą prosto po las Iwania na Kruhel, Kruhelem drogą do Tarnowego krza, a od Tarnowego krza mimo horodyszczce, od horodyszczca drogą do wierzchu Lipnika — to wszystko dalismy im na wieki wiekow y potomkom ich. A kto by chciał nastąpic na nasze słowo, sąd mnie z niem przed panem Bogiem. Pisano w Przemyslu roku szostego tysiącznego osmissetnego piątego.

Nos itque supplicationibus huiusmodi benigne annuentes, literas praeinsertas ac omnia et singula in eis contenta et descripta approbandas, ratificandas et confirmandas duximus, prout approbamus, confirmamus et ratificamus per praesentes, decernentes eas robur perpetuae firmitatis obtinere debere, ita tamen quantum in usu et possessione limitum villa praefatae dicti subagasones fuerunt et hactenus sunt. In cuius rei testimonium sigillum nostrum praesentibus appendi iussimus. Datum Lublini quarta mensis iulii anno Domini millesimo quingentesimo sexagesimo sexto, regni vero nostri trigesimo septimo. Relatio reverendi Petri Myszkovsky regni Poloniae vicecancellarii decani cracouiensis, gnesnensis, płocensis, lenciciensisque praepositi. Petrus Myszkowsky r. p. vicecancel.

Грамоту сю потвердив 27 серпня 1631 р. в Варшаві кор. Жигимонт III; потвердження се облятовано в гроді сяніцькім 28 лютого 1633 р. разом з попередньою грамотою — книга гроду сяніцького 151 с. 2306.

Щоб зрозуміти обставини, серед яких з'явили ся обидві сі грамоти мушу пояснити дещо історію сих витошинських конюхів.

В Перемишльській землі XV—XVI вв. були численні осади королівських конюхів, дуже архаїчного типа, що з всякою певністю ішли ще з руських часів: Негребка і Ossko (Гійсько) під Перемишлем, група сіл коло Медики. Сі остатні задержали ся аж до другої полов. XVI в., найстаршу-ж відомість про них маємо з Ягайлових часів¹). Ті медицькі конюхи (села: Буців,

¹) В реляції перемишльського суді Костка — Древности археограф. комисси москов. археол. общ. I с. 546 (тут згададй Буців); для пізнішого часу — середини XV в. див. Akta Gr. i Ziemi XIII, index sub vocibus Baticze, Torcky, Vitoschynce, т. XVII ч. 1243 (Батичі), 1249, 1520—4 (famosi subagasones r. maiest. de Vithoschynce).

Торки, Витошиці, Даровичі, Батичі, Малковичі, Мацковичі) ще в 1-ій половині XVI в., здасть ся, не знали панщини ані даней ніяких, окрім обовязків стерегти й доглядати королівське стадо та припасти для нього сіно. Таких малих обовязків не могли переболіти перемишльські старости і в другій половині XVI в. заходили ся накладати на них різні додаткові обовязки, а далі й переносити сі конюші села на панщину. Конюхи противили ся, як могли, але боротьба була нерівна. Королівська комісія, спроваджена на ґрунт „з вини (za przycziną) їх самих“ постановила, що досить полишити для конюшої служби два або три села, а решту, виміливши їм ґрунти на лани, перевести на звичайні сільські податки й панщину. Се зараз і зроблено в Буцеві й Торках, а иньші села на якийсь час лишили ся ще при давнім „за ласкою старости“ — так було підчас ревізії 1565 р.¹⁾ І от серед таких непевних обставин, висячи на ласці старости перед перспективою бути переведеними кожної хвилі на панщину, витошинські конюхи предложили, літом 1566 р., королеви до потвердження грамоту кн. Льва, ніби то загублену їх предками під час якогось татарського нападу і тепер знайдену „в якійсь старій книзі їх руської церкви“. Чому сеї грамоти в тій книзі не знайдено скорше (великої бібліотеки при церкві чей же не було), чому вони не згадали скорше про страту такої грамоти, про яку чей же пам'ятали, й не постарали ся дістати потвердження на підставі усної заяви, по горячим слідам, — все се лишаєть ся невиясненим і робить появу сеї грамоти дуже підозрілою, так само як і така загальна стилізація — татарський напад став ся „попередніми часами“, грамота знайдена в „якійсь“ старій книзі, і т. и. Та приглянувши ся формі й змісту грамоти, переконаємо ся вповні, що се фальзіфікат.

Польський переклад покрив стилізацію оригінала, але тільки до певної міри. Насамперед сеї титул: син великого короля Данила. Він дуже популярний в Львових фальзіфікатах, але в автентичних грамотах XIII в. незвістний (порівняти титулятури грамот Володимира Васильковича й Мстислава Даниловича, Іпат. с. 594—5, 613: Се азъ князь Володимиръ, сынъ

¹⁾ Сю характерну історію оповів я в своїй розвідці: Економічний стан селян в Перемишльськiм старостві в серед. XVI в. — Жерела до історії України-Руси т. II с. 30 і далі. На доповнення подаю тут іще королівські листи видані наслідком скарг конюхів з с. Торків і Буцева занесених перед короля, хто зна, чи не наслідком усьніху Витошинців (на се особливо вказував би той глухий відклик до „привилею“):

Василковъ, внукъ Романовъ, Се азъ Мъстиславъ, сынъ королевъ, внукъ Романовъ). Далі — ще се за нарада „з своїм двором господарським“? Вираз „господарський“ взагалі ще в тім часі не стрічасть ся нам. Як се Лев „взяв на двір свій господарський село своє вільне Витошинці на службу воєнну й до доглядання коней“? Конюхи, як і всяка служба, рекрутували ся з холопів, службу воєнну несла дружина, при чім тут се „вільне село“? Для чого треба було при тім так докладно означити границі Витошинських ґрунтів? (В 1566 р. се було потрібне мабуть супроти перспективи поміру ґрунтів). Очевидно, ми маємо перед собою фальзіфікат, і то зовсім партацький.

Але свою ціль сей фальзіфікат сповнив зовсім добре: король його потвердив (автентичности того потвердження, як і по-

Король Жигимонт Август поручає управителю перемиського староства не кривдити селян с. Торків. В Любліні 25 січня 1569 р.

Sigismundus Augustus Dei gratia etc. Generoso Andreae Owadowski surrogato capitaneatus nostri praemisliensis, fideli nobis dilecto gratiam nostram regiam! Generose fidelis nobis dilecte! Questi sunt coram nobis grauiter incolle villae nostrae Thorcky subagazones de terra Praemisliensi, quod illos f. tua ad insolitos et non debitos labores cogat variisque et intolerabilibus iniuriis eosdem afficiat contra priuilegium illorum, eis ab antecessoribus nostris concessum, quo ab omnibus aliis laboribus, seruitiis et contributionibus quibusuis sunt exempti praeter quod debent et tenentur equireas nostras custodire et pascere, faenum pro eisdem falcastrare et disponere et alia seruitia circa eiusmodi equireas oportuna et necessaria exhibere. Quam rem cum praeuicio eorum coniunctum esse censentes, hortamur f. tuam ac serio mandamus, ne praedictos equireae nostrae custodes ad labores indebitos cogat nihilque insoliti in eos statuatur, immo sese contentis priuilegii in omnibus diligentissime accomodet iuxtaque contenta eiusdem illos conseruari faciat, necnon agros praefatis subagazonibus ademptos iterum emensurari curet, et ita sese mandati nostri literis accomodet, quo in posterum querulandi omnis tollatur occasio, pro gratia nostra. Datum Lublini in conuentu generali regni die XXV-a mensis ianuarii anno Domini MDLXIX, regni vero nostri XXXIX.

Книга ґр. сяніцького 30 с. 66.

Того самого дня видано такий самий лист і в справі конюхів з Буцева (ibid. с. 67), а окрім того, десять день пізнійше другий:

твердження 1631 р. не бачу причин підозрівати), отже Витошинці мали документ на своє півпривілеговане положення, як слуги свободні, тільки до воєнної й конюшої служби обов'язані, й се спасло їх від панщини, поміру ґрунтів і всяких иньших бід.

Але як то кажуть, l'appetit vient en mangeant. Спасши ся від панщини, Витошинці стали на всі боки використовувати ті здобутки, які дало їм королівське потвердження. Як і иньші півпривілеговані, вони старали ся з сього посереднього становища перейти вповні в шляхетську веретву й зовсім увільнити ся від всяких обов'язків супроти старости. Се видко з їх нової боротьби з старостами, в 30-х рр. XVII в.: вони титулюють уже себе шляхетними Витошинськими, дідичами с. Витошинець „на підставі своїх прав і привилеїв“, і видко, до певної міри вже встигли виробити признание своїх шляхетських прав (таких півпризнаних в шляхецтві панків, що мусіли витримувати від часу до часу більше або меньше горячі баталії з старостами, що хотіли їх потягати до ріжних підданських тягарів, повно було в землях Річипосполитої перед тим і по тим).

Кор. Жигмонт Август жадає від управителя перемиського староства, аби дав вияснення супроти скарг занесених на нього селянами з с. Буцева. В Люблінї 5 лютого 1569 р.

Zigmunt August Dei gratia etc. Vrodonemu Andrzejowy Owadowskyemu, surrogatorowy stharostwa naszego przemiskiego, wiernie nam milemu. Vrodzoni nam wyernie myeli! Skarzely szye nam trzye poddani naszymy sztarostwa przemiskiego, konyuchowie z Buczowa, mieniacz miecz wielkые krziwdi, o tho: pyerwszy Chwiethko Homoka o wzieczie czwyerczy szoley, drugi Dimetr o poszyanie zboza na yego wlasznim gronczie, trzeci Holowya thesz o poszyanye zboza y o wzieczie dwadziestu grziwyen na ten czas, kiedi do Warszewy do nasz szkarczicz chodzil. Czo ieszlibi tak bilo, thedibi szmi tho od wasz niewdziecznye przymowali, awszakoss wskazuie wam, abiszчыe nam daly ssprawe okolo tich rol, dla czegoszye ye tim poddanim pobraly, a tho abiszчыe thess opatrzili, abi czy lyudzie tich krziwd nie cierpiely, aby thu na sskargi tak czesto nie chodzily, ale gdzieby mieli przicine pewną, thedy ym thego nie broniecie, aby nie mieli o krziwdi szwoye przed namy szye skarczicz, dla laski naszey ynaczey nie czynyacz. Datum Lublini die quinta mensis februarii anno Domini millesimo quingentesimo sexagesimo nono, regni uero nostri anno quadragesimo. Na wlassne k. i. m. wsskazanie Sthanislaw Ossowski referendarius spt.

Антецеденцій сеї нової боротьби не знаємо (та вони й не важні), перед нами епізод з 1633 р., а що в нїм появляється нова грамота Льва, тож треба йому приглянути ся; зрештою й сам по собі се епізод цікавий, для тодішних відносин характеристичний.

Боротьбу ведуть — з одного боку державець недавно відокремленого медичького староства каштелян серадзкий Максиміян Пшерембский, чи ліпше сказати його медичькі урядники, з другого боку „шляхетні Витошинські“, дуже розмножені в тім часі і як належить таким сьвіжим шляхтичам — ще вповні Русини. Симптомом боротьби служить предложенне кородеви до нового потвердження звісної нам грамоти 1566 р. в р. 1631. Але сеї грамоти, видко, не виставало для претензій Витошинських: вони хотіли бути шляхтичами, а тим часом ся грамота признавала їх тільки слугами, обовязаними до служби конюшої й воєнної, селянами, що правда привілеюваними, але тільки селянами.

Тим часом боротьба приберала все острійші форми: старостинські урядники хотіли змусити Витошинських не тільки до послушности старості, але також до давання даней й роблення панщини, а що вони не приставали на се, то уряд наслав на них гайдуків, грабив, сажав до вязниці, змушував до робіт, і т. п., як оповідають вони в своїй протестації, заявленій в сяніцькім іроді 28 лютого 1633 р. Як характерний образок тих часів я наводжу його в цілости:

Шл. Витошинські скаржать ся на насильства й кривди з боку медичького старости. В Сяноці, 28 лютого 1633 р.

Ad officium et acta praesentia castrensia capitanealia sanocensia personaliter venientes nobiles Fedko Radewiāt, Sienko Kuniewicz, Iacko Mikičzā, Iacko Hryniewiāt, Iwān Stecow, Petrus Chłowieczkow, Iwān Tereszkowicz, Hrycz Łaniewicz, Hrycz Parfiniewicz, Hrycz Hawrylowicz, Andrei Iwaskowicz, Iwān Waskowicz, Iwān Klimowicz, Fedko Łaniewicz Witoszynsey de villa Witoszynce vigore iurium suorum et priuilegiorum eiusdem villae heredes, suo et aliorum vicinorum et coheredum suorum nominibus sollenniter eidem officio praesenti in et contra magnificos Maximilianum a Przerąb Przerembski castellanum sieradiensem, referendarium regni, mosciensensem, sniatynensem, medicensem etc. capitaneum et Annam Mohilanka coniuges, tenentarios eorundem honorum Medica, quaesti et protestati sunt ideo, quia ipsi non contenti prioribus iniuriis, quibus sepissime eosdem protestantes et alios conuicinos suos, incolas et heredes eiusdem ville Witoszynce,

nullo iure ad id habito, immo vi et violenter, in derogationem iurium et privilegiorum ipsorum, przez pana Iana Witowskiego, podstarosciego medyckiego, za rozkazaniem ich, roku tego wielkie im krzywdy poczynili. Naprzod w poniedziałek przed świętem Podwyższenia świętego krzyza blisko przeszłego nasławszy na wies haiduki z Medyki co kolwiek zastali w domach chust y odzienia, tak męskich iako y białogłowskich zabrali y nałozywszy na woz do Medyki zawiezli, y sady w wszystkich poobierali. Drugiem razem nazaiutr po świętem krzyzu takze nasławszy haiduki wszystkie im konie zabrali. Trzecim razem we czwartek po swietem krzyzu takze nasławszy haiduki zabrali woły y bydło, y musieli dac, wykupuiąc konie, woły y bydło, dwiescie dwanasce złotych polskich. Czwarty ras w poniedziałek przed świętem Mateuszem nasławszy nocą haiduki, gospodarze co naprzedniejszych poimali, ręce im opak powiązali y na szyje ich powrozy pozokładawszy (sic) y po dwuch do kupy przywiązawszy, przy koniach do Mediki zawiedli y robic ich przymuszano. Piąty ras takze nasławszy haiduki wszystkich gospodarzow poimali, obuchami bii, do Medyki na robotę wyganiali, pod wartą ich przez dwa dni y noc mieli, y robic musieli. Szosty ras w poniedziałek przed świętą Iadwigą takze nasławszy haiduki dziesiec gospodarzow do Medyki zawiedli, do kłody posadzali, potym do tarasa ziemnego na noc do więzenia dali y zawarli. Siodmy ras takze nasławszy na wies haiduki w poniedziałek w dzien świętego Łukasza z komor wszytkę odzieżą y płotno pozabirali y niektórych poranili. Osmym razem gorzałki na nich kufę narzucili. Dziewiątym razem we wtorek po wszech swietych bydło, woly pozaimowano y niepuszczono, az ie musieli wykupowac y dac złotych sto y osm. Wzięli owsa kłod osmnasce przemyskiey miary, kapłonow czterdziesci y cztery. Robic musieli tego przeszłego roku sto dni, y na powozy musieli iezdzie przeciwko wszelakiey słusznosci, o co ras i drugi przeciwko nim protestuią sie. Et in verificationem protestationis statuerunt coram officio praesenti castrensi sanocensi ministerialem regni generalem prouidum Laurentium Lisowsky de Rybotycze cum nobilibus Stephano Terlecky et Nicolao Dąbrowsky, eidem ministeriali in maius testimonium adiunctis, qui personaliter coram officio praesenti stantes publice recognoverunt, quia sibi ministeriali et dictis nobilibus semper in recenti quat(uor) vice ex parte supradictorum Witoszynskich contra supranominatos magnificos Przerembski coniuges ratione praemissorum obductum et protestatum, sicque et non aliter gesta fuisse, et omnes illorum iniurias vidisse et conspexisse officio praesenti retulerunt.

І от серед такої гострої боротьби Витошинські рішають, видко, ужити способа, що вже зробив їм такі цінні прислуги. По тих всіляких насильствах і кривдах, заданих їм в осені й зимою 1632—3 рр. їх відпоручники ставили ся в сяницькім ґроді й разом зі скаргою на Пшерембского зложили до книг новий „документ“ свого шляхецтва: грамоту кн. Льва з 1296 р., потверджену 1448 р.

Що грамота ся зфальшована, не підлягає сумніву. Насамперед, підроблене те ніби Казимирове потвердження. Полишаючи вже на боці його стилізацію, імена свідків зраджують се відразу: вони назбирані з ріжних часів або й зовсім видумані (і так Григорій не був у тім ще році львівським архієпископом, так само Остророґ воеводою каліським, Мужило Бучацький не був ніколи плоцьким воеводою, люблінських воевод не було ще й зовсім тоді, між перемишльськими й львівськими каштелянами не було ані Добеслава з Серадза ані Яна зі Спрови, і т. и. і т. и.). Що до самої грамоти Льва, то вона зфабрикована на взір першої, і закиди, піднесені нами против змісту й стилю першої, можуть бути в значній часті піднесені й против сеї другої. Але прибувають і нові, як формула при іменах свідків: *et alii multi milites et nobiles*, як самі сї свідки, де виступає галицький митрополит Іван, між галицькими митрополитами зовсім не звістний (та й митрополія галицька по новіjším дослідям заснована була не скорше як в р. 1302), або улюблені Львовими фальзіфікатами князі Ярославичі.

В порівнянню з попередньою іде ся грамота значно дальше в обороні прав Витошинських: кн. Лев зве їх дідичами с. Витошинець, не селянами, а служебниками своїми, й обов'язує їх тільки до воєнної служби, а про конюшу вже нема згадки; все се мало служити доказом їх шляхетського „земського“ права. Може бути, що і в означенню границь, де що відмінним від попереднього, зроблені були деякі поправки з огляду на пізнійші спірні питання в боротьбі з старостами.

Чи осягнула вона свою ціль, годі сказати. Спір з старостою потягнув ся далі. Витошинські вистарали ся якесь потвердження своїх „привилеїв“ від нового короля Володислава (мабуть того новозфабрикованого акта) і заносючи нову скаргу на Пшерембского заявляли, що вони *według przywilejow vslugę woienną swemu krolowi iego msci odprawowac powinni, a zadnym dzierzawam podlegac nie mają*¹⁾. Слідити сю боротьбу

¹⁾ Кн. перемишльського ґроду 353 с. 717.

зрештою в нашу задачу не входить, нам інтересні тут її пам'ятки — ті Львові грамоти.

III.

Як бачимо, сі Львові грамоти вводять нас не раз в самий розгар життя, і кожда потрапила-б нам оповісти цікаву історію про ті обставини, під преснею яких була вона „видана“. Але результат досліду в кінці все таки виходить сумний, ми не маємо ані одної автентичної грамоти кн. Льва, хоч як цінна була-б одна така грамота, хоч як би багато потрапила вона нам сказати.

Супроти такого негатиного результату перегляду грамот перехованих до наших часів, само собою стає питання — а що ж ті грамоти Льва на маєтности, предложені ще в 60-х рр. XIV в. Казимиrowи? Чи були вони автентичні чи може також фальшовані?

Розуміть ся, не маючи в руках сих грамот, ані навіть ширше поданого змісту їх, трудно судити про їх автентичність, але те, що можна сказати про них, більше а priori, розуміть ся, — говорить против них, а не за них.

Казимирових грамот, виданих на підставі предложених йому грамот Льва, знаємо тепер три:

1360 р. потверджує він права Ходка Матутейовича (sic) на с. Хлопчичі, на підставі предложеної йому *literae privilegialis sibi et suis successoribus a inclito principe duce Leone nostro predecessore charissimo datae* (Kod. Małop. III ч. 737).

1361 р. Казимир потверджує предложену йому Дмитром Кальдофович (чи Кадольфовичом) *privilegium illustrissimi principis Leonis ducis Russie super emptionem villarum Boratyno et Dobkowycze*, з усіми приналежностями, м. и. з митом і правом користання з *silva nostra Rokithnicza* (K. Małop. III ч. 743).

1361 р. Казимир потверджує Ходку Бибельському маєтности, на які предложив той йому „князя Львовы листы“: „село Бибель и со присѣлки: Пачковичѣ, Жасковичѣ, Коморовичи, Узворотвичи, Нѣкловичи, Ворковичѣ“ (A. G. Z. I. ч. 5 = Акты Ю. З. Р. I. 1).

З сих грамот в другій іде мова про Львову грамоту, що потверджувала купно села, в першій і третій — про надання Льва.

Мусимо отже зазначити, що ми не маємо ніяких вказівок, аби в давній Русі була така практика, щоб князі потверджували

осібними грамотами контракти купна. Ще з більшим натиском мусимо піднести, що в давній Русі незвістне нам роздавання сіл від князя боярам за службу чи з обов'язком служби. Се справа кардинальна в історії нашої суспільної еволюції, й не вважаючи, що аналогії *ex post* (розумію рівночасний розвій служебного землеволодіння в землях давньої Руської держави під власттю Корони польської, в. кн. Литовського й Московського) дуже зваблюють до припущення, що таке землеволодінне існувало вже за часів руського державного права, з притиском треба піднести, що хоч нам досить добре звістні відносини князя до дружини, ми не знаходимо в давній Русі ніяких слідів роздавання князями земель боярам за службу чи з обов'язком служби¹⁾.

Коли ми з другого боку зауважимо, як фальшованне Львових грамот тягнеться від першої пол. XV в., — то значить відколи ми маємо перший документ з іменем Льва *in extenso* взагалі і можемо автентичність констатувати, і до дуже пізніх часів, — насуваєть ся дуже поважний сумнів, що й ті найстарші грамоти з іменем Льва були сфабриковані.

Обставини були дійсно в тім роді, як і ті пізніші, серед яких фабриковано Львові грамоти. Ставши міцнішою ногою в Галичині після перемиря з Литвою й союзу з Татарами в 1350-х рр., польське правительство почало обсаджувати землю Поляками й всякими иньшими чужинцями, роздаючи їм села й цілі більші волости. Руським боярам, о скільки вони не встигли ввійти в ласку польського правительства, грозила перспектива, що їх села будуть віддані клієнтам нового правительства, коли вони не викажуть ся якимись правами на своє володінне. Тим часом, як то видко з пізніших процесів, староруське володінне часто опиралося на уживанню фактичним „з діда й прадіда“, або на контрактах устних, а не письменних документах. Спеціально польське правительство, виходячи з практики польської держави, на доказ прав жадало княжих привилеїв, надань, а давня Русь, як я вже сказав, їх не знала. Ситуація була дуже грізна, і от в таких обставинах починають появляти ся Львові грамоти.

Чому Львові тільки, а не иньших князів, се також обставина дивна і — підозріла. Попри десятки відкликів до надань Львових ми досі маємо одну одніську згадку иньшого князя по

¹⁾ Див. мою Історію України-Руси т. III с. 328—9, а ще вернуся до сеї справи в т. V.

імени — кн. Юрія (чи Юрія Даниловича, чи Юрія Болєслава, не знати) в розграниченню земель перемишльської катедри 1422 р.¹⁾ (що правда, се документ автентичний!). Звідки-ж така преділекція для Льва?

На се трудно відповісти. Могло се стати ся припадково: оден предложив грамоту з іменем Льва, удало ся — от і пішла фабрикація; „ліха беда начало“, як кажуть Росіяне. Але могла бути й спеціальна популярність у Льва — могла істнувати якась Львова легенда, для нас затрачена (хйба слабкі відгомони її маємо у пізнійших письменників, як от у Зіморовича), і стати причиною такої преділекції.

Сяк чи так, можна припускати, що від початків польського пановання пішла мода між галицькими Русинами — відкликувати ся до кн. Льва, як випробований спосіб оборони своїх прав, коли на попереі їх не можна було виказати ся иньшими документами. Лев став правдивим патроном руських *nullo iure possessorum*, кажучи польським урядовим стилем, в їх боротьбі з польськими урядниками й польськими претендентами на їх маєтности. Без своєї волі й відомости, багато віків по смерті, він віддавав ріжні прислуги потомкам своїх колишніх підданих в їх боротьбі з польським правом, і не оден руський рід завдячує „Львовій грамоті“ те, що зацілів, не пішов в кріпацтво, не стратив своїх предідівських маєностей, і т. и., і т. и.

IV.

Уже на прикладі Витошинців бачили ми, як безцеремонно фабрікували ся Львові грамоти в XVI—XVII в., одна на місце другої, коли треба було оборонити ся від якихось претензій, що не були виключені попередньою, Львовою грамотою. Він може служити загальною ілюстрацією фабрикації сих грамот, але могу дати ще иньший приклад, завдяки ще одній Львовій грамоті, що недавно припадком дістала ся мині до рук.

На сей раз авторами виступає иньший руський рід — Кульчицьких. Се старий шляхотський руський рід, звістний в Перемишльщині вже в XV в. (*Andreas de Culezicze* — 1437,

¹⁾ Akta G. Z. VII ч. 32, тут згаданий тільки Юрій, але в оригіналі стоїть і Лев, так як читаєть ся то в давнійших виданнях сього документа — Акты Зап. Рос. I. ч. 31, Памятники Головацького ч. 33: „и за князя Льва, и за князя Юрья, и за иныхъ многихъ державецъ“.

Iohannes Fedrouicz Kulcziski — 1471 р.)¹⁾. Коли піднято справу ревізії, він одначе не міг виказати ся ніякими иньшими документами й звернув ся по документ до кн. Льва: в 1556 р. шл. Роман, Юрко, Федько Тарасович, Демко, Хома й Ілько Кільчицькі (Kolcziczski) предложили королеви до потвердження грамоту кн. Льва на Кільчичі, sigillo dentali solito munitas, non corruptas, nec aliqua in parte suspectas, як каже королівська грамота, отже дістали потвердження й сею грамотою виказали ся під час ревізії 1564 р. Розумієть ся, вона була апробована й депутатами: list dobry, quatenus in usu²⁾). Для порівняння з пізнійшою наводжу її в цілости:

Ia w Bodze Lew хуаже, pan Russkyei ziemye, dalem Kolczicze sludze swemu Melenthyowi Thurkowyczowu w Samborskyei wlosczy syolo Kolczicze ze wsithkyemi pozythki, iakosmy samy trzymaly, s polmy, y z ląkamy, y z dąbrowamy, i z liassi, i z zyri, y z barcziamy, y s sieczia, y dalissmy mu na wyeky wyeczne y potomkom iego, a kto by checzyal zlamacz nasse listhy, sand bedzie myal s nyem przed Bogiem³⁾.

Розумієть ся, грамота неавтентична, хоч польський переклад, безперечно, й покрив деякі недокладности первісної стилізації; титул: пан Руської землі, Самбірська волость і т. п. — виразно доводять фабрикацію. Але чи ся грамота була потім Кільчицькими загублена, чи вже не виставала на оборону їх прав, досить, що при кінці XVII в. з'являєть ся на сьвіт божий инакша: в 1696 р. облятував її до перемишльських актів, під час конфедерації шл. Михайло Кульчицький-Занькович, і з судової виписи подаю я сю другу грамоту:

Ja w Bozi Lew, kniaz y pan Ruskoy zemli, dalem selo Kulczyci sluzi swoiemu Melentomu Jurkiewyczowu, w Samborskoj oblasti, iakosmy samy derżaly, z chlopamy, sitnykamy y zowsima pozytkamy, polamy, sianożatiamy, paswyskamy, lisamy, dubrowamy, bortamy, y sitti, y z uroczynskamy do Kulczyc налеzaszczymy: Kobyla, Bołeniz, Horod, Sad, y Radył, mezy meżamy ohranyczonymy Babynskoho, Korneloskoho, Ozmynskoho, Stupnykoho, Uhornyckoho y Samborskoj, wieczne y na wiki, a kto by naszi lysty mał zlamaty, budu maty z nym sud pred Bohom. A na herb daruju Sasa. Pysalo sia w lito od rozdestwa Chrystowa perszoy tysiaszczy dwochset osmdesiatoho czetwertaho⁴⁾.

¹⁾ Akta Gr. i Ziem. XIII ч. 457, XVII ч. 521.

²⁾ Лит. Метр. IV. В. кн. 8 л. 148 — у Линиченка Сусп. верстви с. 57, з дрібними помилками.

³⁾ Литов. Метрика IV. В. кн. 9 л. 310.

Як бачимо, сей фабрикат уже стоїть низше всякої критики, без порівняння низше від першої грамоти, хоч, очевидно, й зладжений на взір його. Я навів його тільки як сильну ілюстрацію того, як легко й безцеремонно фабрикували ся у нас в Галицькій Русі ті Львові грамоти, в кожній потребі, по старій традиції.

На закінченне зберім коротенько результати сеї розвідки: Можна думати, що вже від початків польського пановання в Галичині почали підроблювати грамоти з іменем кн. Льва для оборони прав на землі.

В кождім разі від першої пол. XV в. і до XVIII можемо констатувати, що в руських кругах фабрикували грамоти з іменем кн. Льва, коли приходило ся боронити свого фактичного володіння.

Грамоти з іменем кн. Льва, які досі маємо, всі підроблені.

У Львові, 3—6 (16—9) II. 1902.

4) Оригінальну судову випись бачив і виписав з книги, що містила документи рода Кульчицьких сов. Т. Ревакович в 60-х рр., записавши собі так про саму книгу: „Книжка на великість звичайного аркуша паперу, оправлена в окладки папендеклеві дуже вже знищені, з хребтом скіряним; на першій аркуші пленіпотенція, дана 15 червня 1751 в польській мові Павлови Кільчицкому Тулюкови Андрейковичови до заступлення шляхоцької громади Кільчиць по судах и иньших урядах з кількодесятьма підписами, межи иньшими були також рускі підписи, кирилицею писані. 2-гий аркуш має надпись: „*Granitalia documenta villam terrestrem Kulczyce cum bonis oeconomiae Samboriensis s. r. m. dislimitantia, tum et alia munimenta, statum bonorum terrestrium . . . Kulczyce, a privilegio illmi ducis Leonis anni 1284 . . . complectentia, ac granities et divisio(nem) Odrowązianam, nec non legitimitatem . . . praesentis probantia . . . documenta ex actis terrestribus et castrensibus premislensibus collecta opere gnsi Pauli Kulczycki vices gerentis castrensis premislensis anno Domini 1766 Premisliae.* На 3 аркуші висше поданий лист Льва*) й написане *Folia 1.* Таких сторін було 238. Книгу ту тоді мав Ян Дашинич Кульчицький і пояснив, що перед стома літами дістав їх до перехованя Wolczyk Kulczycki, давши реверс, що як би стратив, то відповість маєтком“. Сю копію й записки сов. Ревакович ласкаво уділив до мого розпорядження, з чого й користаю.

*) Давнійшої Львової грамоти видко, тоді, в середині XVIII в., Кульчицькі вже не знали.

Причинки до історії роду Бибельських, зібрані арцибіскупом львівським Яном Прохніцьким.

До друку приладив М. Грушевський.

Під таким титулом подаю виїмки з переданої мені о. Арістархом Крижановським, чина св. Василя В., для евентуального опублікування в Записках, копії з рукописи, що знайшов він, збираючи матеріал до історії Василян на Русі, в бібліотеці краснопустинського монастиря в збірці книжок, дарованій єпископом Криспіном Цешковским. Рукопись ся має титул: *Chotkonum ducum de Bybel privilegiorum confirmatio, bona stabilia, eorundem divisio, nomina et sepultura, — qui postmodum vocati: Skorutowie, Prochnicy, Barzowie. Leopoli. MDCXXIX.*

Як видно з поданих низше витягів, автором сеї збірки був арцибіскуп львівський (перед тим біскуп камінецький) Ян Андрій Прохніцький, recte Порохницький, досить звістний в історії католицької єрархії на Русі з своєї католицької побожності й прихильности до Єзуїтів. Почавши двірською службою, кілька років був він послом Жигимонта III при гішпанськім дворі, і в тім часі дістав біскупство камінецьке (1607). Дуже був хвалений за свою печальність про подільську єпархію, між иньшим заложив єзуїтську колегію в Камінці і заложив при ній „значну бібліотеку“. В 1614 р. дістав львівське арцибіскупство, тут також показав чималу діяльність на користь своєї катедри і між иньшим також був спеціальним добродієм львівської єзуїтської колегії. Умер 1633 р.

Інтересуючи ся історією свого роду, арц. Прохніцький, як бачимо, зібрав тих кілька причинків до історії роду Бибельських, з котрого виводили себе Порохницькі, і сих остатніх. Власні відомости його про сі роди не були богаті, як видно з поданого ним історичного погляду на історію роду. Він ані вмів докладно вивести своєї галузі — Порохницьких від Бибельських, ані виказати споріднення з ними родів Скорутів і Бажі, зачислених ним до їх галузей. Документів тільки й мав, що копію з привилея Ягайла 1406 р., кілька виписок з переворських актів, та ще помяник Городищанського монастиря (Городище коло Нижанковець, в сусідстві Нового міста), фундованого очевидно Бибельськими (він згадуєть ся між маєтностями Бибельських при розділі їх маєтностей в р. 1441 — Akta gr. i ziem. XIII ч. 1489). Як би був він дійсно magna diligentia, як сам хвалить ся, забрав ся до збирання матеріялів до історії свого роду, то з самих лише перемишльських і переворських актів міг би витягнути десять раз докладніші відомости. А так маємо властиво збірочку припадково позбираних і слабо злучених між собою матеріялів і заміток, які самого збирача так мало, мабуть, задоволяли, що він не залишив додати, для звеличення своєї фамілії, й фантастичну генеалогію роду Бибельських-Порохницьких, замовлену чи ним, чи може вдячними єзуїтами, тодішньому славному латинисту Андрію Вартоцькому.

Збірку розпочинає грамота Володислава Ягайла з 1406 р. п. т. *Confirmatio Privilegiorum Demetrii Chotko Ducis de Bybel super bona ipsius haereditaria* — себ-то потвердження Казимирової грамоти для Ходка Бибельського з 1361 р., в латинськім перекладі (л. 1—3). Вона була вже друкована — *Akta grodzkie i ziemskie* т. V ч. 27, тож нема що її подавати, інтересна в ній тільки інтерполяція княжого титулу Бибельських: в потвердженню Ягайла, з початку читаємо: *Andreas et Chricko germani et indivisi duces de Bybel*, і низше, в грамоті Казимира: *generosus ac magnificus Demetrius Chotko, dux de Bybel*: в автентичних грамотах сього княжого титулу нема. Потім ідуть: реєстр маєтностей Бибельських і Порохницьких (4—5) і під титулом *Notanda quaedam* коротка й дуже бідна відомостями історія роду Бибельських, з загальним поглядом на історію прилучення Руси до Польщі (л. 6—8) — в устах ех-Русина XVII в. сей погляд небезітересний, тож подаю сі статі в цілости. Потім іде помяник Бибельських в оригіналі (л. 9—19, його подаю без змін в ортографії, досить недоладній)

і другий раз в латинській транскрипції (л. 18—28), з інтересною кінцевою запискою Прохницького про час переходу Бибельських на латинство (л. 29 — її я навожу).

Наступає згадана вже генеалогія Бибельських (л. 30—4) Вартоцького, сфантазована в дусі тодішніх фантастичних генеалогій, де Бибельські виводять ся від римського Бібуля, сучасника Цезара, а з другого боку звязують ся з папським родом Карафів. Я опускаю з неї вступ — де автор, за Меховским і Кромером, говорить про міграцію Римлян на Литву та переказує звістки, зібрані з різних авторів про Бібулів, а подаю — як куріоз — фантастичну міграцію Бібуля з иньшими Римлянами на Русь й історію рода Бибельських, що пішов від нього. Закінчується збірочка реєстром діїнітарів і сенаторів з рода Порохницьких — що кінчить ся самим автором, арцибіскупом Яном. Я її подаю також.

Статі отже в збірочці наступають по собі без звязи й логічного порядку. Подаючи виїмки, укладаю їх в порядку де що зміненім.

Як бачимо з вище поданого, властиво для історії рода Бибельських і Порохницьких збірка ся не дає ніяких важних документів. Тільки помянник має характер джерела, небезінтересного для культурної історії Галичини, хоч бідного поясненнями, тому без більшої наукової вартости. Відомости про Бибельських, Порохницьких і т. п. далеко докладніші й певніші можемо ми зібрати з виданих актів перемишльських і переворських, в т. XIII і XVII Akta grodz. i ziem., і з поодиноких документів в I—IX т. тоїж збірки. Збірка арцибіскупа Прохницького має иньший інтерес: як меморіал, як історичне credo одного з типових gente Rutheni, natione Poloni, з тих найстарших, що вийшли з найвизначніших руських боярських родів, так рано спольщили ся і таке визначне становище серед галицької Польщі зайняли.. З сього погляду ся праця арц. Яна мусить уважати ся досить інтересною культурно-історичною пам'яткою.

З самої історії рода насамперед мушу піднести справу титулу Бибельських. Пізнійша родинна традиція уважала Бибельських князями. Ми бачили вже, що навіть документ 1406 р. підправлений з такою тенденцією. Князями Бибельських зве і той городищанський помянник. Тим часом документи XIV—XV вв. зовсім не знають такого титула, як і взагалі між галицькими боярами в польських часах ми не знаємо князів, хіба кілька

фамілій з в. кн. Литовського. Як сю традицію супроти того в-толкувати? Припускати, що тут дійсно заховала ся традиція про колишній княжий титул Бибельських — на мій погляд трудно. Чи не вплинула на те ся обставина, що в генеалогії Бибельських були князі, тільки посвоячені з ними в жіночій лінії, а то князі Передільницькі: предок їх кн. Іван Несвицький, з Волини, в 30-х рр. XV в. оженив ся з Ярохною, донькою Бибельського і діставши за нею між иньшим с. Передільницю, став писати ся сам і його сини кн. Передільницькими. Може, кажу, се дало початок традиції про князів Бибельських?

Арц. Ян каже, що предки його перейшли тому більше 200 літ на латинство, значить деє в початках XV в. О скільки се мало-б належати до Бибельських (стилізація записки тут заплутана помилкою, але такий зміст її, здаєть ся), в сїм можна дуже сумнівати ся. Документально знаємо, що в 1440-х рр. нпр. Бибельські були православними: з р. 1441 маємо умову Фредра з Плішович з Сеньком Бибельським: Фредро просватав за нього доньку, але з тим, що Сенько має „вихрестити ся“ — *debet se baptizare prius quam copulam contraheret* (A. G. Z. XIII ч. 1491), значить був він іще православний.

Те що пише арц. Ян про число своїх предків і місце їх похорону — недокладні виводи з помянника.

Що до тих фамілій, які арциб. Ян звязує з родом Бибельських, то не можучи тут входити в ближші генеалогічні виводи, обмежу ся на кількох замітках, що можуть дещо доповнити або поправити небогаті відомости арц. Яна.

Насамперед що до Порохницьких. Родинна традиція уважала їх простими, в мужеськім коліні потомками Бибельських. Але потомками Ходка Бибельського вони, правдоподібно, не були. Генеалогія їх старших поколінь по актам XV в. представляєть ся так:

Костко з Порохника

(не жив уже в 30-х рр. XV в. — A. G. Z. XVII ч. 7152)

Петро стольник, потім каштелян перемисьльський	Олехно підстолой перемисьль.	Яцко
Петро	Костко-Іван	Іван

і т. д.

Костко з Порохника не був в кождім разі сином Ходка, хиба братом або швагром. Порохник до спадкової маси по Ходку не належав.

Ян Бажі (Barzy) з Болозова оженив ся з Духною, внучкою Ходка, і так споріднив ся з Бибельськими.

Олехно Скорута з Молодятич, з Волини, земляк кн. Невицьких, оженив ся з Маргаретою Бибельською, десть в 80-х рр. XV в. мабуть, і дістав за нею Библо — див. Akta gr. i ziem. XVII ч. 2347 і IX ч. 110, а також Boniecki Poczet rodów litewskich с. 315 (про Скоруту).

Вкінці завважу, що праця арц. Прохницького не лишила ся незвітною сучасникам. Окольский для свого Orbis Polonus (1641) очевидно використав його збірку, здасть ся — в бібліотеки камінецьких єзуїтів, фундованої Прохніцким, принаймні він цитує ту генеалогію Вартоцького in libello de familia Prochniccia in bibliot. patrum soc. Camenetiae in Podolia. Окрім генеалогії наводить він цитати з грамоти 1406 р., з звістними нам вставками княжого титулу, і з городищанського помянника (Orbis Polonus I. 440—1).

Несецький (VII с. 499) повторяє деяких з сих відомостей, але тільки за Окольским.

В оригіналі праця арц. Прохніцкого, скільки знаю друкована не була.

М. Грушевський.

CHOTCONUM DUCUM DE BYBEL

PRIVILEGIORUM CONFIRMATIO

BONA STABILIA

FORUNDEM DIVISIO,

NOMINA ET SEPULTURA,

QUI POSTMODUM VOCATI: SKORUTOWIE, PROCHNICCY, BARZOWIE.

LEOPOLI MDCXXIX.

Notanda quaedam.

Russiae tam late patens regnum podzieliło się było na xiestwa. Mieli iednak xiążęta mnieisze swoje praecipua capita, których ductum

sequebantur zgodnie, a na wojnach y powolnie. Wiecz że provincia nasiadła była, dostatki mieli wielkie; ludzie byli militares et perpetuis cum finitimis bellis exercitatissimi, — tak długo wojny cum orientalibus wiedli, że też y Polaki lacesiverant bello. Thu iuż po długich wojnach, Domino ita disponente, tantae bellorum moli succubuerunt. Obstate y zbyt pilno król polski Boleslaus audax one woiował, w polu biał, miast dobywał; y tak ich dokonczywszy redegit in provinciam ac regno Poloniae adiecit. Libertatum pristinorum memores, udawali się nie raz ad rebellionem, chcąc iugum dominii polonici excutere. Była zatym varia lucta Polakom z niemi. Między inemi rzeczoma królowie nie chcieli, aby titulati, to iest duces, zamki królewskie mieli miecz w poruczeniu swoim, żeby potym diversae religionis żaden mieszcza in senatu nie miał. Że y tho nie pomagalo, rząd w Polsce zwykly tham wprowadzon. Podzielona Ruś na biskupstwa, wojewodztwa, powiaty, castellanie, urzędy ziemskie, grodzkie. Kiedy się trafiło, że panna była iedynaczka z majątnością, wdowa bogata, królowie swoje Polaki slachtę posyłali do Rusi, faverunt, y tak żeniąc się tham często napełnili Ruś y religionem catholicam orthodoxam romanam wprowadzili. Ostatek perfect vigilantia pastorum, że y przedni panowie z Rusi do iedności kościoła Rzymskiego przesli, eiurato schismate graeco.

Duces de Bybel maiores mei między inemi toż uczynili, które zwano Chotkowie, acz potym inaczey się zwacz mogli, od majątności osobliwie, czo u nas zwyczajina. Tych co za majątności były, gdzie sepultura, które in utraque sexu nomina, tha książeczka powie, iako y ine rzeczy niektóre.

Divisionibus bonorum stabilium, venditionibus, prodigalitate ipsa, siła wiosek z tego domu potracono. Ze iednak constat o trzech działach pośledniejszych, the krótko powiem. Zaraz, iako się każdy inaczey nazwał, podobno, że tych ducum titulos nie chcieli miecz Polacy, iakom powiedział iuż.

1. Skorutowie, którzy w gniazdzie, to iest na Byble zostali. Y acz byli tegoż herbu Korczak, ze się iednak z Młodatycz pisali, dochodziliśmy tego dawno, że Skoruta zkađ inąd przychodzien, dziedziczkę Bybelską był poiął y thak on y potomstwo iego tam byli osiedli, długo per longam successionem panowali, dwa naostatek zostawszy potracili, zesšli.

2. Prochniccy działem wzięli Nykłowice samosiodme, gdzie przetrzenstwo wielkie, lasy kosztowne, stawy, nad które w Przemyskiej ziemi niemasz lepszych, y dla tego ten czo na Byble został, zostawił sobie był wolny wrąmb do lasów nykłowskich, ieno że mu daleko

było posyłać po the drwa, dobrych pięć mil, nie był prawa tego w używaniu nigdy.

Wiedziecz trudno, iako się maiores mei zwali przed tym: yle z dawnych listów colligere mogę — Chotko de Bybeł albo Chotko Bybelski, in Nykłowice haeres. Aż kiedy Prochnik w dom moi wszedł per connubium, zwacz się poczęli Prochnickimi, iako od majątności wielkiej y dobrze znanej. Kiedy się zaś rozrodzili, a ieden zawsze w dziale brał Nykłowice samesiodme do tej sortem, która mu w Prochniku obtigit, już tego zwacz byli zwykli Prochnicki Nykłowski; ad differentiam drugich Prochnickich, czo w samym Prochniku suas sortes mieli. Yako za naszego czasu Herborty zwali po majątnościach: Herbort Dobromylski, Odnowski, Miziniecki, Chlipelski, Dziedziłowski, Bruchnalski etc.

3. Barzowie działem wzięli byli Błozew z kilka inych wsi. Niewiem, czemu się tak byli nazwali. Tho pewna, że ludzie byli w tym domu wielcy zawsze, królom panom swoim, rptej, na woinach, na dworzeczech służyli obecnie, odnosili zatem wielkie praemia, miewali dignitates senatorias, starostwa y wielkie ine ozdoby. Zeszli y ci, pierwei czo ieno mieli potraciwszy.

Bona stabilia ducum de Bybeł.

Oppidum Bybeł, Bybeł villa, Peredilnica, Poczkwice, Zaszkwice, Komorowice, Borszowice, Zwrotowice, Ruszaticze, Nykłowice, Tyszowice, Orchowice, Woszczance, Szamice, Koczarhzyn, Hołodowka (wioske the osadził p. Stephan Prochnicki, x. areybiskupa lwow. ociec), Czyzski, Sanoczany, Błozew, Hubice, Zabokruki, Bniow.

Bona stabilia Prochniciorum: Prochnik arx, oppidum Prochnik, suburbium, folwark, pod zamkiem folwark, — ten zrabiaia, Węgierka, Tuliczów, Tyniewice folwark, Chorzow, Hawłowice — folwarki tam 2, Rozborz, Swiebodna, Jodłowka folwark, Szalasz folwark, Rozborz Długi, folwarki tam 2, Rzeplin folwark, Proznów folwark, Kramarzowka folwark.

Ex libris terrestribus przeworscensibus.

Prochnicki et Rozborski fratres germani de Prochnik, uti a bonis familiae nobilioribus vocari coepti, sed quibus e ducibus de Bybeł origo vetus et genuina, quod multis argumentis et monumentis ex iisdem bonis desumptis, doceri potest.

Raphael Prochnicki subiudex terrae Premisliensis,
Ioannes Rozborski notarius terrae Premisliensis,
Petrus Prochnicki subdapifer terrae Premisliensis,

Ioannes Prochnicki subpincerna terrae Premisliensis,
 Petrus Prochnicki subdapifer terrae Premisliensis,
 Petrus Prochnicki gladifer terrae Premisliensis,
 Petrus Prochnicki castellanus terrae Premisliensis 1448,
 Alexander Prochnicki dapifer terrae Premisliensis 1450,
 Iaczko Prochnicki subpincerna terrae Premisliensis 1450,
 Nicolaus Prochnicki castellanus premisliensis 1451,
 Nicolaus Prochnicki episcopus camenecensis 1467,
 Olechno Prochnicki subdapifer terrae Premisliensis 1471,
 Ioannes Prochnicki episcopus camenecensis 1510,
 Petrus Prochnicki dapifer terrae Premisliensis 1512,
 Ioannes Andreas Prochnicki, cracoviensis canonicus 1593, praepo-
 situs 1602, abbas sieciechov. 1604, eppus camenecen. 1607, archiep-
 us Leopoliens. 1614.

Sepultura ducum de Bybel sexus utriusque.

Грамота Кнѣза Кыбелского Прокѣпѣина Ксдѣнѣва Сѣла.

Къспоманѣи Гѣи Кнѣза Ксдѣнна, Глѣка, Марѣи, Татѣаны, Фрѣла,
 Ёленѣы, Ирѣны, Евфѣимѣи, Авраѣма, Іакова, Анны, Настасѣи, Марѣи,
 Василѣисѣы, Ёленѣы, Стефана, Евстафѣя, Агѣфѣи, Евгенѣи, Анны,
 Мадѣя, Авѣа, Юрѣя. Андреѣа Сѣино Мѣтрополита, Петра, Марка,
 Давѣда, Василѣя, Юрѣя, Андреѣа, Василѣя, Кѣстантѣина, Алѣксѣя,
 Алѣксѣандра, Чюрѣла, Игнатѣя, Матѣя, Юрѣя, Василѣя. Іоанна,
 Давѣда, Кѣчелѣава, Константѣина, Теоѣдора, Михѣила, Евфрозѣ-
 мѣи, Теоѣдосѣи, Горфѣины, Теоѣдора, Анфѣси, Василѣисѣы, Анны, Со-
 ломонѣидѣы, Іакова, Петра, Теоѣдора, Евмеѣона, Григорѣя, Іоанна,
 Теоѣдѣорѣы. Горфѣины, Соѣфѣи, Евфѣимѣи, Анны, Соѣфѣи, Теоѣдора, На-
 стасѣи, Агѣфѣи, Анны, Анѣфѣя, Мѣтрофѣана, Филиппа, Михѣила,
 Теоѣдора, Татѣаны, Катѣрины, Злѣитѣы, Марѣи, Анны, Теоѣдѣосѣи,
 Іѣкова, Евѣдѣотѣи, Іоанна, Теоѣдора, Катѣрины, Филиппа, Іоанна,
 Парѣенѣя, Андреѣа, Дѣмитрѣя, Михѣя, Константѣина, Іакова, Іо-
 анна, Евѣдокѣи, Ёленѣы, Горфѣины, Алѣксѣандра, Василѣя, Алѣксѣандра,
 Іакова, Анны, Агѣфѣи, Теоѣдора, Матрѣоны, Никифора, Трифона,
 Евмеѣона, Теоѣдора, Евстафѣя, Евмеѣона, Злѣанѣи, Петра, Авраѣма,
 Михѣила, Іоанна, Глѣка, Анны, Ёленѣы, Игнатѣя. Марѣи, Сте-
 фана, Василѣя, Евфросѣимѣи, Лаврѣентѣя, Василѣисѣы, Іоанна, Агѣфѣи,
 Марѣи, Евѣдѣотѣи, Іоанна, Сергѣя, Марѣи, Евстафѣя, Теоѣдора, Чю-
 рѣла, Теоѣдора, Теоѣдорѣы, Горфѣинѣи, Глѣка, Колѣдѣимера, Іоанна,
 Теоѣдора, Солѣмонѣидѣы, Соѣфѣи, Дѣмитрѣя, Евѣлѣфера, Ананѣи, Агѣ-
 фѣи, Константина, Константина, Ёленѣы, Соѣфѣи, Евстафѣя, Соѣфѣи,

Георгіа, Анны Скумницк, Анны, Анны, Іакова, Касіла, Єввы, Константіна, Герфіны, Настасіи, Григоріа, Филімона, Агафіи, Маріи, Іоанна, Татіаны, Настасіи, Θεοδόσι, Θεοδόσι, Θεοδόσι, Θεοδόσι, Катерини, Агафіи, Михаїла, Агафіи, Герфіны, Алаѣа, Агафіи, Єлены, Татіаны, Георгіа, Єлены, Михаїла, Агафіи, Єввы, Анны, Матфеа, Глѣка, Алаѣандра, Марка, Петра, Марію, Алазара, Іоанна, Настасіи, Фросіміи, Анны, Павла, Паласіа, Петра, Глѣка, Агафіи, Θεοδора.

Дшчинное племѣ¹⁾: Бъспоманіи Гї Кїза Андрѣа, Іоакіма, Θεοδора, Юріа, Улїаны, Соломонида, Іоанна, Іосифа, Матроны, Іоанна, Зїніи, Іакова, Кондрата, Герфіны, Єкатерини, Θεοδόσι, Єлены, Пелэгїи, Іоанна, Θεοδоры.

Пана Палково племѣ: Бъспоманіи Гї Козмы, Єлены, Іоанна, Іоанна, Стефана, Барвары, Іоанна, Іоанна, Анны, Єлены, Антонїды, Анны, Георгіа, Филіппа, Курїлла, Соломонїди, Іосифа Георгіа, Ларїона, Маріи, Іріны, Θεοδόσι, Пелэгїи, Іоанна, Маріи, Іоанна, Андреа, Іоанна, Θεοδора, Настасіи, Алаѣандра, Касилїсы, Маріи. Єввы, Іакова, Петра, Катерини, Озимїи, Герфіны, Марды, Арсенїа, Євфимїи, Юріа, Михаїла.

Ираҳнинно²⁾ племѣ: Поманіи Гї Сумеона, Пелегїи, Андреа, Євфимїи, Маріи, Данїла, Алаѣандра, Іоанна, Єкновїи, Єлены, Григоріа, Θεοδόσι, Касіла Скімника, Феверонїи Скімницк, Ософїи Скімницк, Маріи, Татіаны, Леснтїа, Алаѣандра, Никїты, Іоанна, Анны, Маріи, Константина, Михаїла, Домникїи Скімницк, Пелегїи, Касіла, Михаїла, Анны Скімницк, Николаа, Анны, Євстафїа, Θεοδора, Єкновїи. Феверонїи Скімницк. Томс, Маріи, Маріи, Софїи Скімницк, Іоанна, Пелегїи, Якулинс, Настасіи, Якулинс, Симеона, Маріи, Феверонїи, Юріа, Агафіи. Мойсѣа, Анны, Настасіи, Андреа, Андреа, Дїмитріа, Єкатерини, Єппа Герасима, Андреа, Григорїа, Ганкїрїи, Юріа, Іереа Іоанна, Анны, Євфимїи Скімницк, Тимона, Маріи Скімницк, Єлены Скімницк, Алаѣандра, Настасіи, Іоанна, Іоанна, Агафіи Скімницк, Алаѣандра, Іереа Іакова, Андреа, Антонїа, Аннс.

Пана Єкорстїна племѣ Алаѣандрово: Бъспоманіи Гї Пана ѿ Пана Иваҳна, Єфрема, ѿ Пана Аскїана, Поманіи Гї Кнагїню Аннс и Марію, Катеринс, Поманіи Гї Кїза Сумеона Бибельского и Кнагїню егд Аннс, Поманіи Гї и Скіна ѿхъ Косткс, Поманіи

1) Може галузь Духни Бибельської – Бажї, але звідки тут князі?

2) Себто потовжки ѿ своихи Ярохни Бибельської – Передільницькі.

Гїи Пана Скорѣтѣ Ялѣ́андра и женѣ́ ѣго́ Ма́рїю, Поманї Гїи Кназа Кекельскаго Васїла́а и Кнагиню ѣго́ Я́нна, Поманї Гїи Скорѣтанкѣ Карварѣ Кнагиню Тѣрѣвю, Поманї Гїи Пана Скорѣтѣ Никола́а, Поманї Гїи Пана Кирика Скорѣтѣ, Поманї Гїи Пана Іоанна Скорѣтѣ, Поманї Гїи Пана Людка Скорѣтѣ и женѣ́ ѣго́ и дѣ́ти и́хъ, Поманї Гїи Пана Марци́на Скорѣтѣ, Пана Каспра Скорѣтѣ, Пана Зѣбжнаго Скорѣтѣ.

Поло́жены мѣ́щи сихъ Кназей Бывѣльскихъ ꙗ́ церкви Сѣго́ Великаго О́ца Васїла́а на Геродици Монастырї: Кназь Прокопїина, Кназь Я́ндрїи Сынъ ѣго́, Кназь Сенѣ́ Сынъ княза Я́ндрїа, Кназь Востко сынъ Кназа Сенка́ Стѣ́паника Бывѣльскаго.

Ис того Рѣда Бывѣскаго Сынѣ́ Пана Ялѣ́андра прешлї оу́ вѣ́рѣ Латїнскю: Дани́ло, И́цко, Олѣ́но и Ялѣ́андра сестра́ и́хъ.

По латинескїи транскрипциї того ж помянника читаемо:

Maiores Prochniciorum duces Bybelensium, sexus utriusque, in schismate graeco decessere numero 393 et sepulti omnes in ecclesia ruthena extracta in Horodisceze, prope oppidum Novae Civitatis Bybel, quod haec superius posita testantur diptycha, ex eadem ecclesia exscripta. Ex quo vero facti sunt reliqui catholici, romanae nimirum orthodoxae fidei, 200 et amplius numerantur anni ad annum Domini currentem, videlicet 1629 exclusive.

Haec vero omnia magna collegit diligentia Ioannes Andreas Prochnicky, archiepiscopus leopoliensis, abbatiae sieciechoviensis perpetuus commendatarius.

Anno Domini 1618 rudi dni Andreae Wargocii de antiquissima Chotkonum ducum de Bybel in regno Russiae familia iudicium.

Ergo P. Libo Lucius Bibulus (nam consul dum Romae triumpharet, in ipsa pompa subito interiit), Plinius et alli classes paratas habentes et Pisis solventes per mare Tyrrhaenum ad Occidentem contenderunt, a dextris Liguria, Genua, Massilia, a sinistris Corsica et Sardinia relictis, tandem superatis Balearibus insulis, per occidentalem Oceanum primo, postea ad Septemtrionem vela inverterunt, rursum ad Orientem euntes, ultimo per Venedicum sive Balticum mare, appulerunt ad littora Samogitiae et Curlandiae, ubi hac aetate civitates sunt Eloipeda, Polonga, Liba etc. Nam Libam statim a descensu ex navi condivit P. Libo factusque est ad illum magnus populorum concursus, siquidem ibi Gepidas, Getas, Samogitas, Sudovitas, Galindos, Alanos, Litalanos etc. Cimbrorum, Gottorumque posteritates reperit.

Hi ut aliquod solatium haberent, urbes magnas condiderunt, in Samogitia quidem Romnove, quasi Romam novam, alteram vero etiam Romnove in Prussia, quam Boleslaus Chrobustus rex Poloniae anno 1017 exussit, teste Dlugosso et Cromero, illam Crucigere a. D. 1295 etiam exusserunt, ut narrat Petrus à Dursbuch. Dicta est a Libone provincia illa primo Libonia, deinde Livonia, ut et Libania, Livania et ultimo Lithuania.

Plinius habebat arcem munitissimam in Samogitia, uti nunc est oppidum Zorany in edito monte, quem aluit fluvius Plinia dictus, vidi ego locum et rudera antiquissimae arcis. Eiusdem soror Plinia manebat in alia arce aliquot miliaribus ab illo loco, ubi nunc pagus magnus est Potumze vocatur. Est ille mons altissimus, in quo erat arx et in ipso vertice locus fani quadrati, dicati Iovi servatori. Mons ipse profecto etiam hodie vocatur Satria, tempore Plinae dictus Soliria, quasi conservatio et defensio. Revera enim est mirae altitudinis, hosti negat aditum. Et vidi ista omnia.

At L. Bibulus longa et late gentem suam propagavit. Nam primo ibidem in Livonia arcem dividit, eamque Bybel de suo nomine appellavit, quae nunc quoque est iam ruinosae. Progressus autem alterius non procul a Carpate monte, aliam etiam arcem Bybel extruxit, quae usque ad aetatem nostram fuit haereditaria illsmiae et nobilissimae familiae D. D. Prochnicorum, siquidem illi sunt L. Bibuli verissimi posterii. Quod enim se Prochnicios appellant, id ab arce Prochnik habent, antea tamen dicebantur duces de Bybel. Et est oppidum Bybel in dominio archiepiscopi leopoliensis, quam cathedram nunc habet illrmus et rndmus D. D. Ioannes Andreas Prochnicki, vir integerimus, eruditissimus et de utraque republica ecclesiastica et politica optime meritus.

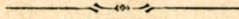
Usi sunt autem Bibuli pro stemmate Korczak sive Carkafa, dni enim Prochicii illorum veri posterii, haereditate omni ab illis accepta, arma quoque ipsorum hucusque retinuerunt.

Denique nonnulli ex posteris L. Bibuli matrem cogitantes, ad matrem Romam suspirantes, harum septemtrionalium regionum pertaesi, post Iulium Caesarem in senatu a coniuratis occisum pacatam utcunque rempublicam audientes, domum redierunt et recuperatis vetustis amplissimis possessionibus Carrafas se a stemmate appellarunt. Unde nobilissima omnique aevo memorabilis familia illrmorum D. D. Carrafarum descendit, quae propter illam maiorum suorum erga Patriam iustam pietatem ita propagata est, ut principes, duces, comites, cardinales, archiepiscopos, episcopos semper habeat, imo unus eorum, summum adeptus pontificatum, optime universalem rexit ecclesiam

Paulus quartus vocatus, quemadmodum et illrmorum d. d. Prochniciorum, in qua semper summi magistratus fuerunt, episcopatus, archiepiscopatus, castellanatus et alii.

De his omnibus Stricovium Lithuanorum et Samogitarum historicum leges, qui multo plura ex variis authoribus, etiam Russorum et Moscovitarum vetustissimis chronologis, scribit. Ego brevitati studui.

Atque hoc est iudicium rudi d. Andreae Wargocii, viri eruditissimi, de antiquissima ducum Bibelensium in regno Russiae origine atque eorum prosapia.

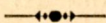

Козаки в 1470-х рр.

Написав

Михайло Грушевський.

В третій книжці дипломатарія кримських тенузьких колоній — Amedeo Vigna, Codice diplomatico delle colonie tauro-liguri т. II, відділ II (в колекції: Atti della Societa Ligure, видаваний в Генуї, яко II частина тому сегого), виданий іще в р. 1879, але зовсім незвісний досі в історіографії українській, російській і польській (як і цілий сей дипломатор, взагалі так мало розповсюднений, що я тільки під час своєї недавньої подорожі до Парижа мав з ним нагоду познайомитись) — під ч. 1102 (с. 114) видрукований досить інтересний і загадковий на перший погляд документ, на який я хочу звернути увагу сим разом.

3 вересня 1474 р. cives et mercatores Caffè commorantes, числом десять, скаржили ся управі банка св. Георгія:

Scimus dominationes vestras non ignorare damna, que nobis illata fuerunt de MCCCC (прогалина) campania per publicos latrones et cosachos illius domini de Mosco depredatnes illius carauane nostre, que ex illis partibus huc veniebat. Que profecto depredatio nobis et huic vestre rei publicae insupportabilem jacturam attulit, ob quod comparentes ex tunc coram vestris huius civitatis rectoribus magna cum instantia supplicauimus nostre ejusmodi jacture et indemnitis prouideri. Scripte ex hoc fuerunt littere et destinati nuntii ad dominum ipsorum de Moscho, postulantes horum damnorum et prede restitutionem et satisfactionem, utpote illatorum tempore pacis et nulla

justa ex causa, et tantum non profuerunt litterae neque instantie nuntiorum, imo vituperose licentia fuerunt nulla data responsione litteris ipsis et cum comminatione, quod alia multo majora damna essent nostratibus illaturi. Genus profecto vile et a manibus seu potestate quorum nihil in nos et hanc vestram civitatem pervenit, nam commercium et negotiatio sua hic pro ipsis facit multo magis quam pro nobis, sunt enim remotissimi a nobis. Sed quoniam palam jam diu est, apud omnes ipsos Ruthenos reprehensalias hic nequoquam concedi posse, nec vindictam aliquam sumi de his qui quotidianos predas inferunt nobis, nisi habita licentia a vestris dominationibus — ob id tantum crevit libido et audacia horum latronum et aliorum conuiciorum nostrorum, quod quasi quotidie damna plurima vestris Caffensibus inferunt.

Купці вкінці звернули ся до консуля й дістали позволенне арештувати — arrestationes bonorum aliquorum subditorum dicti hominis de Moscho, qui eo tempore hic erant, але що того майна не стало на покритє шкід, вони просять — impedirentur etiam alia bona ipsorum Ruthenorum de Moscho, qui hic sunt.

Отже торговельний караван кафинських купців, судячи по великих шкодах — дуже великий, що йшов з товарами з Московщини до Кафи, десь коло р. 1470¹⁾, пограбували в степах (самранія) „розбійники-козаки“, як Кафинці міркували — з земель в. кн. московського. Вони вислали були до в. кн. московського в сій справі посольство, з жаданнем звороту пограбленого й покритя шкід, але не тільки ніякої сатисфакції не дістали, але ще й їм погрозили ся, що будуть шкоди ще більші. Дійсно кафинські купці не переставали терпіти шкоди „від сих розбійників і иньших сусідів“, „майже щоденні“. За позволеннем верхників Кафи — ради ієнуезького банку св. Георгія, до якого від р. 1453 належали кримські кольонії ієнуезців, пошкодовані арештовали майно кількох підданих в. кн. московського, що пробували тоді в Кафі, але того не вистало на покритє шкоди, й вони хочуть арештувати майно й иньших „Русинів в. князя московського“, мотивуючи се тим, що однак торговлю з в. князівством Московським нема що дуже дрожати: Кафа з неї має дуже мало користи, бо се край дуже далекий, торгівля ся важніша для людей в. кн. московського ніж для них.

¹⁾ Пізнійше мабуть ні, з огляду, що до 3/IX 1474 справа сього пограбовання перейшла вже досить довгу історію.

Отже питаннє, яке насуває кожному се оповіданнє — що то були за козаки в степах, на караванній дорозі з в. князівства Московського до Кафі, що пограбили Кафинців коло р. 1470 і грабили пізнійше, майже щоденно?

Що до пригоди 1470 р., знаходимо відповідь зовсім ясну в московських дипломатичних актах. Посилаючи в марті 1474 р. своїх послів до Менглі-герая, в. кн. московський поручав їм, як би мали нагоду бути в Кафі, сказати кафинському консулеви такє :

„Что есте пограбили мовхъ людей — Гридку Жука да Степанка Васильева и ихъ товарищовъ, взяли есте у нихъ всякого товару на двѣ тысячи рублевъ, и язъ вамъ приказывалъ, чтобы есте нашимъ людемъ ихъ товаръ весь поотдавали. И вы отвѣчали моему Иванчѣ такъ: отправитъ князь велики товаръ нашихъ купцовъ кафинскихъ, что ихъ пограбили царевичевы козаки, — и мы его людемъ товаръ ихъ весь отдадимъ. Ино язъ къ вамъ и первѣе сего приказывалъ: царевич великого царя родъ Тохтамышевъ, а улановъ и князей и козаковъ у него много, какъ къ нему прѣбжжаютъ люди многіе на службу, такъ отъ него стѣбжжаютъ люди многіе, и намъ по чему вѣдати, хто будетъ вашихъ купцовъ пограбилъ? а у насъ татъ грабежъ не бывалъ“¹⁾.

Отже в. кн. московський не грозив новими розбоями, як представляли кафинські купці, а вимовляв ся тим, що розбили караван козаки „царевича з Тохтамишевого рода“, — себто, по всякій правдоподібности, царевича Касима, сина казанського хана Улу-Магомета, що був від середини XV в. союзником і васалем московських князів. В пізнійшій посольстві (1475 р.) є натяк, що наслідком арештовання московських купців в Кафі почали „займати“ кафинських купців²⁾ — отже в тім роді мусимо толкувати й ту погрозу, яку кафинський лист вкладає в уста московському вел. князеві.

Отже та пригода кафинському каравану стала ся не від яких небудь українських козаків, які міг би собі не один подумати на перший слух, а татарських. Зрештою про татарських козаків в тих степах ми чуємо не раз. Так під 1499 р. записують московські компіляції такий напад на

1) Памятники дипломатическихъ сношеній Московскаго государства съ Крымскою и Ногайскою ордами — Сборникъ историч. общества т. 41, с. 8—9.

2) Ibid., с. 12.

московського посла кн. Кубенського, що їхав у Крим, до Менлігерая, разом з його послом, що вертав з Москви: „пондоша по-лемъ (степами)¹⁾, и придоша на них Татарове азовскіе козаки — Угузь Черкасъ до Карабай и грабиша ихъ на полѣ (Воскресен. лѣт. II с. 238). Такі татарські козаки можуть розуміти ся й під тими „*hi latrones et alii convicini nostri*“ кафинського листу, але не виключно. Тут уже можна думати й про інших — рязанських і українських.

Насамперед уставляю можливо ту територію, на якій могла спіткати та біда кафинський караван і могли трапляти ся пізніші напади степових розбійників — козаків.

Біда стала ся в степу. Степом на московські землі була властиво одна утерта дорога — славний Муравський шлях, головна комунікаційна дорога, якої уживали й Татари в своїх нападах на московські землі. Він ішов з Перекопа на вододіл Дону й Дніпра, через Вовчу воду на вододіл Тора й Орелі, далі на вододіл Донця й Ворекли, відси вододілом Дона й Оки, на верхівя Упи, на старе пограничє сівєрсько-рязанське²⁾. Його спростованнє — т. зв. Ізюмський шлях, скорочував сю дорогу, переходячи на Ізюмськїм перевозі на лівий бік Донця, а за верхівєм його виходив знову на Муравський шлях. Се була правдива степова, караванна дорога, а йшла вона більше меньше пограничем земель в. кн. Литовського з рязанськими. Московські землі в тім часі, в 1470-х рр. зачинали ся доперва в районі верхньої Упи, в околиці нинішньої Тули, але тут не було ніяких степів — се вже край лісовий і досить залюднений. Тут напад „публичних розбійників-козаків“ можна сказати виключений. Треба думати про степові околиці в районі середнього й низшого Донця, на тім литовсько-рязанськїм пограничю.

1) Іншу дорогу описує таж компіляція при подорожі низшого посольства в Кафу, під тимже роком так: вони поїхали човнами р. Мечю, Доном, до Азова, а звідти, очевидно, морем до Кафи.

2) Про Муравський шлях див. Книга глаголемає Большой Чертеж с. 1—19, Руссова Русскіе тракты въ концѣ XVII и началѣ XVIII в. с. 93—8 Багалія Очерки изъ исторіи колонизаціи степной Украины с. 23—5. Про граничю лішю в. кн. Литовського і Рязанського див. мою Історію України-Руси т. IV, примітки до мапи; Любавского Областнее дѣленіє в. кн. Литовскаго с. 244 і далі, 288 і далі; Иловайского Історія Рязанскаго княжества — Сочиненія т. I, с. 163 і далі.

Інша дорога з Перекопа скручувала на захід, на Дніпро, через українські землі в. кн. Литовського; сюдою їздили з Криму й московські купці, щоб скоротити небезпечну дорогу стенами¹⁾. Перед спустошенням полуднево-східніх українських земель за Менглі-герая, перед р. 1482, сюди дорога була ще легша й безпечніша, ніж потім, коли крайнею й одинокою осадою на полудневім сході стали Черкаси. Їздили й Доном, як ми бачили.

Тут могли розбивати, як сказав я, окрім Татар люде із в. кн. Литовського і з Рязанського. Рязанські козаки, як легке, нерегулярне військо, згадують ся у перше 1444 р., в війні з Татарами, і потім знову в 1502, в інструкції в. кн. московського тодішній реєнті Рязанського князівства в. кн. Агіріні; тут же згадуєть ся, що рязанські служебні люде, якими були й сі козаки, ходили „на Донь въ молодечество“ розбивати²⁾. Отже такі рязанські люде могли розбивати й Кафинців. І за них до певної міри Кафинці могли звертати вину також на в. кн. московського: в рр. 1454—64 Рязанська земля була в фактичній окупації московського вел. князя, з титулу опіки над малим рязанським княжичом, а й коли він став рязанським князем, стояв в дуже сильній залежності від Москви (1464—1483).

Але сі рязанські козаки були занадто далекими людьми, аби їх розуміти під *convicini nostri*. Українська колонізація йшла дальше на полудень тоді, ніж по 1482 р. Тоді Рось нпр. була заселена селами³⁾, й українські промисловці мусіли значно дальше заходити в степи, тому до них далеко більше пристає се означенне: *convicini nostri*. Ще в 1480-х рр. розбивають люде київського воєводи Юрія Пацевича московських купців, що йшли з Криму, гень на нижнім Дніпрі коло Тавани⁴⁾, а перед тим могли вони заходити ще дальше.

¹⁾ Див. реєстри пограблених в землях в. кн. Литовського московських товарів - Памятники дипл. снош. съ Польско-литов. госуд., т. I — Сборникъ истор. общ. т. 35, вид. 2, с. 25 і далі.

²⁾ Звістки про се див. зібрані у Гловайского оп. с. с. 150—1, 202—3.

³⁾ Архивъ Югозап. Россіи VII, II ч. 1.

⁴⁾ Памятники снош. съ Польско-лит. госуд. I, с. 26.

В кождім разі наведені вище звістки дають нам те історичне тло, на яким формувала ся й великоросійська й наша — українська козачина. І нема сумніву, що в 1470-х рр. так само як татарські й рязанські, також і наші українські воюючі-промисловці, що тягали ся по стінах, промишляючи ловами й дрібною війною та роблячи собі при нагоді зривки з купців, могли носити імя козаків, хоч описаний Кафінцями інцидент, безперечно, й не вийшов від них.

Два селянські контракти купна - продажі

з початку XVI в.

ПОДАВ

МИХАИЛО ГРУШЕВСЬКИЙ.

Права селянина на землю — одно з найбільше інтересних і важних для пізнання суспільно-економічної еволюції питань історії Руси, і zarazом одно з темних і невисліджених. Підняте недавно в науці історії нашого права і серйозніше студійоване, воно знаходить різне, дуже відмінне освітлення у різних дослідників. На перешкоді стоїть передовсім дуже мале число документів, де учасниками виступали-б селяне, особливо документів захованих в повній основі, не кажучи вже — в оригіналі. Число таких документів від XIV і до XVII в., досі звістних, можна почислити на пальцях. Тим ціннійша кожда нахідка з сеї сфери.

Завдяки ласкавій услужности о. Антонія Лаврівського, пароха Одрехови (пов. Сянік), що позичив мині до перегляду документи з свого церковного архиву, дійшло рук моїх два оригінальні контракти купна-продажі, уложені між селянами, в сільськiм уряді села Одрехови на початках XVI в. Я подаю їх текст в моїй транскрипції, з усякою докладністю*), з переминою лише ортографічних знаків і упорядкованнем великих і малих букв, і в фотографічних копіях (зменьшених), з робітні Тшемеского у Львові.

*) Букви надписані над рядком вношу в рядок, в ( ) кладу внесене в знаків скорочень, в [ ] не означене знаком скорочення.

I, перша сторона.

Споважились при пара...
 при...
 Хосини...
 Хамита...
 и...
 в...
 б...
 и...
 по...
 про...
 пла...
 в...
 и...
 и...
 м...
 м...
 ст...
 и...
 в...
 по...
 сво...
 ма...
 с...

I, оборотна сторона.

Грицько купив фиско парата фиско
 та тиско платата ииши иишоло.
 Дієти бв ти ииш чато тв ииш хоміть долю бо
 ту колу иишину протв ииш братію сву
 ииши бв сн снмолн ииш бв св
 ииш: фиско тиско доми ииш бв бв.
 ииш іиш бв ииш

I. 1511. Голубкові сини продають свою рілю в Одреховій брату Іляшу за 90 золотих.

Рок(у) Бож. 1511. Ставши вбличне пред пана Грицька Одреховског(о) пред всащ(у) и пред права одреховскы(и), ктуры на тым сѣдѣли: Иван Лецевят судя правны(й), Гриць Кайбл, Ванцо Хамилчл, — с(ы)нове Голубковы Юско, Демян, Овифрій зєзнали доброволне без вшелак(о) примушѣнл булучи з добрым розумы, иж продали ролю албо в(т)чизну свою Илашеви брату своему за деватдєсат злот. монеты и личбы полскы личлчи в кожды(й) злот по 1 грош, ктурым сл сучинила зупелна заплаता, што и сами зєзнали и доброволне с того сл вырекли и выписали т(а)к з дѣловизны, з бабизны и з в(т)чизны и тиж записуют сл грошем своим тог(о) Илаша боронити, если бы мал имати иакое нагабованл од котроѣ колвек строны. А иж ку браню пѣнлзюй не стал брат их Ирош, тєды єг(о) члсть влал под себе Демян брат єг(о), а за тог(о) Ироша они сл записуют вишеци братл и будут винни боронити тог(о) Илаша грошем своим од брата своего Ироша. При тым было не мало людій добрых: Васко Бичл прислжний, Ии Швїщ мєщанин [з] Зршина, Дмитро Лецевя[г], Федко Маротчл, Федур Тимчл, Тимко Телятчл и иных не мало. А если бы тєн Илаш на потым хотѣл ролю тоу колу иишєму продати и ма братю сву, а они бы ся спомогли в[т]чизну сву вдержати, тєды до те(го) в(ни) были бы на тєн члс ближшїѣ.

Контракт писаний на звичайнім піваркуші (33 см. довгїм, 21 широкїм), по обох сторонах. Аркуш зложено в 16-у частину. На верхній частинї зложеного документа надписано подїбним же письмом: Злпї илаша голл поснѣ з братю.

II. 1519. Яцько Гринчак з Завоїв продає свою пасіку Андрію Токареви за 50 золотих.

Року Б(о)жи[я] *лѣтѣ. Ставучи пред и(а)на Иванака **О**дреховского **А**цько Гринчак [з] Завоюв везнал доброволне без жадного примушення будучи в добрум здоровю и з добрым розумом, иже продал пасѣку на Воли Полавскуй Андрѣви Токареви за золотых **н** золотых личбы польских межи Русином Федором а **А**цьком Сер(ч)уком и вызволюеть ему продаином и даром вѣчным и вырѣк[е]т ся зо вшиткого и з дѣтьми своиѣми и записуеть с**а** боронити его **от** каждого при**а**тела своего грошем своиѣм, если бы мал **а**кое пренагабан**а**. При тум были люди: Игнат с Полав Пюбрь Иван Карпник Ковал(ь) **А**и з Грабувничи, иньших немало люди(и) было при тумъ. Joanes Odrzechowsky renka swą własną. Иван **О**дриховскы власна рука.

Контракт писаний на вісімці звичайного паперу (20 см. довгий, 12 широкій), на однім боці.

До пояснення мусимо сказати, що Одрехова була королівщиною й осаджена була на волоськім праві. Гринко Одреховський, затитулований осадцею, й Іванко Одреховський — се, очевидно, місцеві „князі“; в їх присутності, а також иньших сільських урядників: „суді правного“ Івана Лецевята, присяжного Васька Бінчі і просто „добрих людей“ укладають ся сі контракти. В формах їх лучать ся впливи формул польського права з елементами старшими, які виступають в найстарших галицьких контрактах другої половини XIV в., а в них служать безпосереднім відгомом староруських часів.

Дуже цінна ся обставина, що перед нами оригінали: маємо живцем перед очима документи, як вони вийшли з сільської канцелярії сеї далекої української землі, з під руки сільського дяка чи писаря.

Що до самого правного змісту сих контрактів, то коментування його завело-б мене далеко — в глибину згаданого вище питання про права селян на землю. Я про се буду мати незадовго нагоду ширше говорити в V томі своєї Історії України-Руси, тепер же обмежу ся короткою заміткою.

Як я розумію сю справу, в практиці руських земель польського права стрічали ся принципи польського права, що не признавали за селянином ніяких прав на його землю, з принципами староруського права, що за свободним й економічно самостійним селянином (в противстваленню до холопа й закупа) при-

знавало права повної власности (в тодішнім обсягу цього понятя) на землю. Практика робила руському звичаєвому праву, глибоко закоріненому в понятях самого селянства, таку уступку, що tacite лишала звичайно за селянином широке розпорядженне своєю землею, яке граничить часами з понятєм повної власности, але правно такі права селянина ніколи не були йому признані, не були ніколи скодіфіковані, й тому з другого боку ми стрічаємося з такими висказами в устах правительства, що земля королівських селян належить королеви (а панських — панови) і з фактами безцеремонної експропріації сеї землі.

З такими правами розпорядження своїми землями виступають селяне в поданих тут контрактах.

Економічне становище селян

в Львівському старостві в середині XVI віку

на основі описей королівщин.

I.

Перегляд економічного стану селян в галицьких королівщинах XVI в., розпочатий в передмові до I—III т. Жерел, веде далі, й від галицького підгір'я переходжу до королівщин північно-східніх. Сей раз забираю ся до Львівської королівщини.

Хоч інвентарів львівських переховало ся дуже багато почавши від кінця XV в.¹⁾, але для нашої теми матеріял дають споміж них далеко не всі: багато з них обмежують ся описею замка або сумаричним вичисленем доходів, і тільки декотрі дають детальнічі викази сільських податків в поодиноких селах. Таким чином окрім люстрацій 1565 і 1570 р., для їх доповнення, послужить нам головні інвентарь 1545 р., досить багатий і докладний. Кілька сіл знайдемо в інвентарю 1534 р. (в інвентарі 1545 р. сих сіл нема, і таким чином сі два інвентарі обопільно себе доповняють). Окрім того маємо кілька дуже інтересних рішень ревізорів 1570 р., постановлених ними в справах

---

¹⁾ Найдавійший інвентарь Львівського староства, з 1495 р., видав я в Записках Наукового товариства ім. Шевченка в т. XII. Окрім того маю копії: інвентаря з початку XVI в. (без року) — *Summarius proventuum capitaneatus Leopoliensis et tenutarum: Camyonka, Szerzecz Glynianuque ad eundem capineatum pertinentium* — Варшавського скарбового архиву відд. LVI літера L. 1 т. I, інвентаря львівського замку спорядженого по смерті воеводи Отона з Ходча, 1534 р. (*ibid.*) й інвентаря Львівського староства 1545 р. (*ibid.*).

селянських обов'язків під час ревізії, але до люстрацій не втягнених, а перехованих в об'їздах львівських. Таким чином матеріал, яким я розпоряджаю для Львівської королівщини, об'їмає 25—35 літ і дає можливість слідити за еволюцією економічного становища селянства на протязі чвертьстоліття, в самій середині XVI в.

II.

Львівська королівщина належала до визначніших що до своєї великості; можливо, що польське правительство, хоч як щедре в роздаванні земель, щадило, бодай до певної міри, Львівське староство, щоб не підірвати доходів столичного замка, якому взагалі давало ся досить уваги в правительственних кругах. В 60 рр. XVI в. окрім Львова, що давав з деяких титулів досить значний дохід старості, до староства належали ще два місточка — Щирець і Глиняни і 37 сіл (рахуючи в тім села служебні й ті передмістя, що жили більше сільським житєм); були то останки з трох волостей — Львівської, Щирецької й Глинянської. В околиці Львова лишили ся при львівським замку:

Карачинів	Навоз
Врочів	Скнилів
Великополе	Сокольники
Стрільче	Солонка Велика
Блещиводи	Солонка Мала
Задісе (під Яновим)	Журавка
Нове село (під Куликовим?)	Нагоряне
Смереків	і служебні („васальські“) села:
Пруси	Яснище й
Борщовичі	Лозина (під Яновим).
Білка	

В околиці Щирця:

Лани передмісте	Добряни
Піски передмісте	Красів
Міхончичі (над Щирцем)	Броди
Гуменець	Лубяни
Заболоте	Демня
Попеляни	

В околиці Глинян:

Полонче	Прогноїв
Полтва (Новий став)	Кривичі
Замостє	Словита

Окрім того в люстрації 1565 і 1570 рр. втягнуто ще описи 15 сіл новонаданих різними титулами різним особам, так що в сумі маємо перегляд звиш п'ятдесяти сіл, на про- сторони більше менше від Янова до Бібрки й від Комарна до Глинян.

Все се були, майже без виїмків, села „давньої осадн“: новоосаджених сіл можемо вказати тільки два. Одно — Броди коло Щирця, посаджене, як каже люстрація 1565 р., за старости Гербурта Одновского, воєводи краківського (старостою львівським був в рр. 1538—55), на ґрунтах, розроблених (ро- зумієть ся — для свого власного ужитку!) селянами красівськими й лубяньськими; під час люстрації 1565 р. воно вже своєю сво- боду висиділо і було в нім уже 13 господарств (с. 369). Друге — Поручна, посаджена за старости Бажі (Barzy), каштеляна перемишльського (старостою львівським був в рр. 1558—69); свободу вона мала до р. 1578, і під час люстрації 1570 р. було тут 41 господарство на 22 данах (с. 214). Крім того в лю- страцію 1565 р. втягнуто ще одно нове село — Прибинь, осаджене на ґрунті с. Жадович, виміняного від короля, уже новими його власителями; в нім було 12 господарств (с. 406). Нарешті в Добрянах, після того як селяне не прийняли побільшеної панщини (про сю дуже інтересну пригоду буду говорити низше), зверхність осадила 17 нових господарств на чвертьланових ґрунтах (викросних з селянських ґрунтів?), але здаєть ся, вони місця не заґріли (с. 366). Поза тим взагалі категорія свободних в селах Львівської королівщини дуже незначна: їх знаходимо в 2—3 селах лише, і то по одному, по два (див. таблицю низше).

Таким чином нові робочі сили в тяглу селянську верству прибували дуже скупо. Зрієт господарств також далеко не до- рівновав натуральному зросту людности — се видно з порів- няння дат з 1545, 1565 і 1570 рр.¹⁾:

¹⁾ Беру тільки села з докладнішими і певнішими датами.

	Л а н и			Господарства		
	1545	1565	1570	1545	1565	1570
Миклашів	18	20 $\frac{1}{2}$	20 $\frac{1}{2}$	36+1 ¹⁾	41	41
Пруси	11 ²⁾	10 $\frac{1}{2}$ ³⁾ +5 $\frac{1}{2}$	11 $\frac{1}{2}$ ²⁾ +5	24	21	23 ⁴⁾
Білка	4	4	4	8	8	8
Навіз	4	3 $\frac{1}{2}$ +1 $\frac{1}{2}$	3 $\frac{1}{2}$ +1 $\frac{1}{2}$	8	5	7
Борщовичі	10	10	10	20	20	20
Великополе	8 $\frac{1}{2}$	16	17 $\frac{1}{2}$	17	32	35
Сокольники	38 $\frac{7}{8}$ +2 $\frac{3}{4}$	38 $\frac{7}{8}$ +3 $\frac{7}{8}$	38 $\frac{7}{8}$ +2 $\frac{7}{8}$	51	52	52
Залісе	3 $\frac{1}{4}$ ⁵⁾	2 $\frac{1}{2}$	2 $\frac{1}{2}$	7	5	5
Блещиводи	3 $\frac{3}{4}$	3 $\frac{1}{4}$	3 $\frac{1}{4}$ ⁶⁾	9	13	9
Острів	26 $\frac{1}{2}$	20	20	42	51	48
(Добрян	11 $\frac{5}{8}$ ⁷⁾	14	14 $\frac{1}{4}$	31	67	55)
Демня	7	10 ⁴⁾	9 $\frac{1}{2}$ +2 $\frac{1}{2}$	13	15 ⁴⁾	13
Лубяни	5 $\frac{1}{4}$ ⁸⁾	6 $\frac{1}{2}$	7 $\frac{1}{2}$	14	16 ⁹⁾	16
Красів	18 ⁹⁾	20	19 $\frac{1}{4}$	35	56 ¹⁰⁾	76
	169 $\frac{6}{8}$ +2 $\frac{3}{4}$	179 $\frac{5}{8}$ +10 $\frac{7}{8}$	182 $\frac{1}{8}$ +10 $\frac{7}{8}$	315+1	402	408
(без Добрян	158 $\frac{1}{8}$ +2 $\frac{3}{4}$	165 $\frac{5}{8}$ +10 $\frac{7}{8}$	167 $\frac{7}{8}$ +10 $\frac{7}{8}$	284+1	335	353)

До цього додаю ще кілька сіл, що дають дати тільки з двох років:

Піски (передм. щирецьке)	21 $\frac{1}{2}$ +3 $\frac{3}{4}$	25 $\frac{1}{2}$ ¹¹⁾	—	39	50 ⁹⁾	—
	(191 $\frac{1}{4}$ +6 $\frac{1}{2}$)	(205 $\frac{1}{2}$ +10 $\frac{7}{8}$)	—	(354+1)	(452)	—
Стрільче	—	8 $\frac{1}{2}$	8 $\frac{1}{2}$	—	17	17
Михоничі	—	25 $\frac{1}{4}$	25 $\frac{1}{8}$	—	51	56
Сухоріче	—	11	11	—	22	22
Лани Малі	—	4+ $\frac{1}{2}$	4 $\frac{1}{2}$	—	8	9
		228 $\frac{3}{8}$ +11 $\frac{3}{8}$	231 $\frac{1}{4}$ +10 $\frac{7}{8}$		500	512

1) Знаком додавання приписую порожні лани або господарства.

2) Разом з війтовим.

3) Ніби то неміряні лани?!

4) Разом з війтом.

5) Крім того ґрунт війта, але великість його не означена, тому й до числа господарів не додаю війта.

6) Очевидною помилкою стоїть: 13 $\frac{3}{4}$.

7) Лани се неміряні, при помірі показалося їх понад тридцять, їх число має деяку вартість — для відносин великості орної землі, але лише приблизно.

8) Властиво в інвентарі показано 10 $\frac{1}{2}$ ланів, але очевидно тут півлани взято за лани, як то показує порівняння чиншів.

9) Разом з попом.

10) „Et ultra“, додає люстрація.

11) Показано властиво 25 $\frac{1}{4}$ і оден город, рахую се за 25 $\frac{1}{2}$.

Отже в 15 селах число ланів побільшилось від р. 1545 до 1565 (рахуючи з опорожненими) від $197\frac{3}{4}$ до 216, або рахуючи без непевних Добрян, від $186\frac{1}{8}$ до 202, отже $8,6\%$, а число господарств в них же зросло з 355 до 452, або без Добрян з 324 до 385, отже 19% . В 18 селах від р. 1565 до р. 1570 число ланів зросло від $239\frac{6}{8}$ до $241\frac{1}{8}$, або без Добрян від $225\frac{6}{8}$ до $226\frac{7}{8}$, отже тільки о $1\frac{1}{8}$ лана або $\frac{1}{2}\%$, тим часом число господарств зросло від 500 до 512, або без Добрян від 433 до 457, отже $5\frac{1}{2}\%$. В 14 селах від р. 1545 до 1570 число ланів побільшило ся від $172\frac{1}{2}$ до 193, або не рахуючи Добрян — від $160\frac{7}{8}$ до $178\frac{3}{4}$, отже 11% , тим часом число господарств зросло від 315 до 408, або без Добрян від 284 до 353, отже 24 до 30% .

Сам по собі не тільки зріст ланів, але й господарств досить повільний, як бачимо; він показав ся б іще повільнішим, коли б лишити на боці кілька сіл, де числа роблять занадто сильні скоки, так що дають причину підозрівати якісь посторонні причини, або й помилки в рахунку. В дійсности простір орної землі зростав в селянських руках, безперечно, далеко більше, але сей зріст неутралізував ся забиранням селянських ґрунтів під фільварки й переходом їх в руки півпривілетіовані або привілетіовані. Наші описи, що правда, скупі на такі відомости, не так як деякі інші (див. передмову до т. III с. 10—11); тільки при селі Підлісках (люстр. 1570 с. 237) сказано, що його державець староста барський Гербурт „зігнав“ тутешніх людей (числом сім господарств) з їх ґрунтів, на їх місце посадив загородників, а ґрунти, очевидно, прилучив до фільварку. Зрештою се було явище загальне. Та і з порівняння чисел бачимо подекуди зменшення числа селянських ланів (нпр. в Залісю, а особливо в Острові), що натякає на якісь подібні переміни. В сумі-ж число господарств зростає значно скорше, ніж простір селянського орного ґрунту: як ми бачили, він в рр. 1545—1570 більше як 2 рази випереджає зріст числа ланів, а навіть і більше, коли потрутити з загального числа лани порожні — тоді в 14 селах в рр. 1545—70 число ланів (без Добрян) зростає на $9\frac{3}{4}$ (6%), а число господарств о 69 (24%), так що зріст господарств більший о 4 рази від зроста ланів. Ще більшу різницю бачимо в зрості числа ланів і господарств в рр. 1565—70: тут зріст господарств більший о 11 разів! Таким чином надвишка господарств переважно припадає на роздробленне давніх ланів (коло $\frac{3}{4}$) — явище звичайне й загальне, стрічали сьмо ся з ним в попередніх оглядах і не потребуємо його толкувати.

Інтересніше — се значне число опорожнених ґрунтів в 60-х рр. В тих 14 селах, для яких ми маємо дані з рр. 1545—1570, число їх з $2\frac{3}{4}$ зростає до $10\frac{7}{8}$, так що під час люстрації 1570 р. вони давали тут до $6\frac{1}{2}\%$ загального числа розроблених ґрунтів (сілянських). Що правда, в сих селах тих порожніх ґрунтів було релятивно особливо багато — взагалі вони головню припадають на львівську околицю: їх тут під час люстрації 1565 р. вказано порожніх $13\frac{7}{8}$ на $197\frac{5}{12}$ осаджених, отже 7% . Але завсіди се число порожніх ланів досить значне.

Воно показує, що малий зріст господарств мав иньшу причину, а не сам брак ґрунтів. Зрештою й люстратори нераз завважають земельний простір, можливість осадження нових господарств (нпр. в люстрації 1565 р. — про с. Пруси, Полонче, Лани Малі — с. 355, 374, 404 — „рілі пустої є досить, на ній можна б друге стільки посадити селян“, і т. и.). Великість орних селянських ґрунтів була також досить значна, як побачимо. Тим часом людність відливала відси — значить шукала ліпших обставин. Куди, по що — люстратори не кажуть. Вони навіть про самі утечі звичайне не говорять, нотуючи тільки число порожніх ґрунтів, і підносять се явище тільки тоді, коли сей факт може бути звернений проти иньших власників, в обороні інтересів королівщини. Так про с. Полтву й Замостє люстратор 1565 р. (с. 374) каже, що тутешні люде „часто розбігають ся“, і низше підносить, що сусідні пани Свєрчі відірвали від сих сіл чимало поля й сіножати, „і через се відібране поля й сіножатеї від тих сіл убуло селянам прожитку, а замкови роботи, бо багато їх кинуло ґрунти й пішли собі“. Подібно про щирецькі передмістя сказано, від коли державець щирецького війтівства каштелян белзький Боратиньский забрав собі кілька сіножатеї щирецьких, що перед тим передміщанє й сусідні селяне за *robозnem czinszem dzierzawali*, „богато селян по селах хочуть мандрувати через недостачу сіна“ (с. 392).

Причиною до мандрівок могло служити також і обтяженне селян роботою, зауваженє по декотрих селах — так про сс. Лубяни, Понеляни й Демню (коло Щирця) сказано, що тутешні селяне скаржили ся на тяжку роботу (III с. 369), але люстратор виправдує, що сими непривілегованими селами приходить ся надробляти малу панщину сіл привілегованих... Нарешті самі просто до утечі великі такі малі революції, які старости, державці або й самі ревізори переводили в сільських порядках — їх маємо кілька

дуже характерних: дві в люстрації 1565 р., а кілька інших ще в ревізорських постановах 1570 р. і мусимо коло них спинити ся.

Перша мала місце в с. Туринці. Село було посаджене на волоським праві і головним обов'язком мало данину з овець і свиней; так описує його інвентар 1534 р. Але за староствання Гербурта дістав се село в державу Станіслав Жолкевский і завів нові порядки: поміряв ролі, зіставивши давнішим осадникам тільки частину їх, решту по часті виміряв для нових осадників, по часті обернув на фільварок (давніше тут фільварка не було), для фільварка завів панщину, а зіставивши в силі давніші двадцятини, запровадив іще чинш. Житє й господарство села було змінене до непізнання — в 1534 р. тут було 28 господарств на немірених ґрунтах, що давали 28 баранів і стільки ж свиней, і кожде господарство мало значнійші стада овець і свиней: з інвентаря видно, що ніхто не користав з права платити сю данину меншою грошевою сумою, уставленою для тих хто не мав свиней і овець. В 1565—70 рр. були вже тут 62 тяглі господарства на 10 ланах і 26 загородників — судячи з того, що ще на фільварок забрано певну частину ґрунтів, можна напевно сказати, що селянські ґрунти зменьшено принаймні у трое! Упало й скотарство — давнійша підвалина добробиту: в 1565 р. з тих 62 господарств прийшло тільки 20 штук свиней і 1 баран — себто далеко менше, скільки давніше приходило з тих 28 господарств.. (III с. 395 і VII с. 231). Скільки з тих давніх господарств лишило ся жити в нових обставинах, люстрації, на жаль, не кажуть.

Друга історія мала місце в Добрянах. Село седило за привилеєм німецького права від кор. Володислава 1439 р., що обмежав панщину вісьмома днями роботи на рік з лану; окрім того селяне мали давати чиншу 24 гр. і колоду вівса з лану до року. Обов'язки сього привилею задержали ся протягом цілого століття без змін, і як на XVI в. виглядали дуже малими, а то тим більше, що селяне розробивши собі нові простори, мали під собою далеко більше землі, ніж значило ся за ними й платило ся, так що в середині XVI в. селяне виказували лише 14 ланів під собою, а сprovedжені старостою комісари наміряли їх 36! А головно не давало спокою старостам се, що селяне несли таку мінімальну панщину: у Добрянах здавна зложено фільварок, і до нього приходило ся уживати селян з дальших сіл, а місцеві тим часом як на сміх робили тільки 8 день до року! В 1530-х рр. піднято справу таких „анормальних“ обов'язків, але король полпшив Добряни, рішенням 1537 р., при обов'язках їх

привилею¹⁾. Новий староста Гербурт одначе підняв справу на ново і повів її успішнійше — вислано від короля комісарів для поміру ґрунтів і уреґульовання панщини. Вони перемірили ґрунти, намірили 36 ланів, і постановили, аби селяне робили два дні тижнево з лану, відповідно тодішній практиці королівщин. Але селяне сій постанові не піддали ся — „противлячи ся тому силоміць, вони не прийняли сього поміру, не хочуть робити панщини аж до нинішнього дня, держать ґрунти незалежно від міри, і маючи так багато поля, дають податки тільки з 14 ланів — так вони зовуть їх, хоч мають ґрунти далеко більші“. Зверхність уступила сьому спору, чому — люстратор не поясняє: чи не хотіла вона доходити до оружно́ї боротьби з селянами, чи селяне мали в своїх привилеях підставу не тільки для малої панщини, але і в справі ґрунтів. Досить, що й під час люстрації 1570 р. селяне задержували ще *statu quo*. Зверхність, щоб добути робітників для добрянського фільварка, посадили тільки „на двірських обшарах і на пустих полях, котрі перед тим орали з копи“, нових осадників, що мали давати такі-ж данини, як і давні, але окрім того робити 2 дні тижнево з півлану — в 1565 р. їх було 17 на 4½ ланах. Але в 1570 р. сих робітників не було вже зовсім, і ті 4½ лани наймали ся селянами. Що стало ся з тими новими осадниками — не знати, очевидно тільки, що вони з села забрали ся. Чи не лежить під сим мала історія селянського бойкоту?...

Ревізорі 1570 р., люструючи повинности Добрян, зробили закид старості за його недбалство (*negligentia et improvidentia*), що він дозволив селянам сидіти так, не доносячи королеви; вони признали, що супроти постанов торунської конституції про двохденну панщину (*sic*) умови осадчого привилею не можуть мати значіння, й знизивши чинш до 18 гр., наказали селянам робити два дні тижнево з старих і новорозроблених ланів (тільки тим, що не мали цілого розробленого лану, на оден рік зменшено панщину до одного дня тижнево). Староста поспішив ся заявити, що він супроти такого побільшення панщини поставить третій фільварок в Щирецькій волости, в сусіднім Красові, і приобіцяв з нього дохід на р. 1572²⁾. Але з тими своїми

¹⁾ Про се рішення згадують в своїй постанові ревізорі 1570 р., промовчуючи чомусь пізнійше рішення комісарів, так як би його зовсім не було, хоч про нього зовсім виразно говорить люстрація 1565 р.

²⁾ Постанови ревізорів 1570 р. в обляті львівського ґроду — Архив краєвий кн. 397 с. 1821.

плянами він трохи помилив ся. Фільварок вправді заложено, але селяне добрянські рішення люстраторів не послухали і тих нових обов'язків не сповняли. В р. 1578 король на донесення старости, що селяне з Добрян і Красова не слухають давніших рішень і против старости поступають своєвільно¹⁾, заповів комісію, — але що з тої комісії стало ся, не знаємо: тут уривають ся наші відомости в сій справі.

Подібних „реформ“ ревізорів 1570 р., що безпardonно ломили старі привилеї й практики, звістно нам у Львівській королівщині й більше.

С. Карачинів мало старий привилей з р. 1470: ним надане було дворище чотиром братам, з обов'язком платити 2 гривни чиншу, четвертину (*quartam partem*) меду, стерегти королівські ліси й ловища, та сочти звіря²⁾. З часом ті королівські ліси понижені були осадами, так що як писали ревізори 1570 р.³⁾, Карачинівці стерегли тоді малого липового ліску, і то самі ж його крали й дерево продавали, а своїми розрібками так розширили свою осадку, що на місці давнього дворища явило ся дев'ятнадцять селянських господарств; з них чотири платили приписаний осадчим привилеєм чинш, а інші 15 сиділи *sub iurisdictione et usu privato suo*, як кажуть ревізори 1570 р. Головним обов'язком була медова дань: її давали в 60-х рр. 4 маці⁴⁾ з села, що раховано на 240—288 гр. і давало коло 15 гр. з господарства.

Ревізори 1570 р., з спеціального поручення короля, зложили з Карачинівців служебні обов'язки, ґрунти їх казали поміряти на лани, і з кожного лану положили чиншу 18 гр. і два дні панщини, так як було вже тоді у Врочеві, що служив у фундаційнім привилею за взір Карачинову.

Ся остатня згадка, як бачимо, дає нам вказівку, що Врочів уже перед тим пережив подібну економічну революцію. (Інвентар 1534 р. виказує в ній з дворища 20 гр. чиншу, 1—2 кол.

¹⁾ *Decrethom tak przodkow naszych iako i naszym nie chcieli dossycz czynic u ych bycz posluszni u k themu swowolnie sobie w wielu rzeczach poczynaє przeciw staroscie naszemu mieli* (Львів. ґрод. кн. 337 с. 124).

²⁾ Інвентар 1545 р. іще каже про обов'язок давати колоду вівса з села, але пізніші люстрації того не згадують.

³⁾ Львів. ґрод. кн. 397 с. 1821—2.

⁴⁾ В інвентарі 1545 р. 5 мац, але того знов не потверджують пізніші люстрації.

вівса і різні додатки — мід, яйця, і т. и.). На колишні обов'язки у Врочеві, аналогічні з Каричиновим, натякає лисиця, давана przetho zebi zimye na polie nie chodzieli w lowi (VII с. 209).

С. Сокольники були осаджені за привилеем Яна Тарновського, старости руського, потвердженням Ягайлом в 1397 р.; селяне були обов'язані давати гривну чиншу і міру вівса, без всяких робіт. Пізнійше — не звісно коли — вложено на них панщину: 16 днів до року, та обов'язок давати 4 вози дерева з лану; міра вівса перетворила ся в дві колоди з лану (одна колода вівса „данного“, друга — очевидно пізнійше додана — „лісного“). Ревізорі 1570 р. і тут зменьшили чинш і вівсяну дань о половину, але „порівняли село in labore et oneribus“ з иньшими селами, вложивши на селян двохденну панщину й роботи коло львівського замку¹⁾.

Подібні „новини“, розумієть ся, від часу до часу переходили й перед тим по иньших селах, і очевидно, не минали без селянських утеч, — коли громада не потрапила від такої напасті відборонити ся.

Та які б не були причини того, а в усякім разі очевидно, що тягла селянська людність з Львівської королівщини уже відливала. Якась частина її переходила в категорію загородників, як то ми бачили і в заходніх королівщинах: і тут ся верства творить ся головно в середній столітї, але далеко не доходить такого значіння як у Перемищині, де підчас люстрації 1565 р. загородників було 20% загального числа господарів: в Львівській королівщині люстрація 1565 р. виказує 110 загородницьких господарств, в тім дрібногрунтових господарств 30, властивих загородників і підсуїдків 80, так що на загальне число господарств (1073) загородників виходить 7,5%, або разом з дрібногрунтовими господарствами, що хоч названі в люстрації тяглими, вивні зближені до загородницьких — 10%; в люстрації 1570 р. маємо загородників 115, а з дрібногрунтовими 142, що на загальне число господарств (1212) дасть 9,5%, а з дрібногрунтовими до 12% (властиво 11,7) — стільки як маємо в Сяніччині, в старших селах її, в люстрації 1564 р. Що до розвою сеї верстви, то інвентар Львівської королівщини з 1545 р. не виказує іще зовсім категорії загородників — тільки в Блещиводах можна до сеї категорії зачислити одного коваля. Між

¹⁾ Кн. іродська львівська 397 с. 1823.

рр. 1565 і 1570 помічасмо зріст числа загородників, але досить незначний, і збільшення процента головно залежить від того, що в обох люстраціях виступають не ті самі села. Взагалі процес зросту сеї верстви не має тут такого виразного характеру як в Перемишльській королівщині, де в рр. 1553—1565 число загородників зросло о 133⁰/₁₀₀. В Львівській королівщині їх було:

	1565	1570
Врочів	8	7
Знесінне	16	17
Миклашів	12	13
Скнилів	2	4
Білка	3	5
Великополе	7	9
Стрільче	6	4
Турінка	26	26
Добряни	1	—
Демня	1?	—
Кривичі	—	1
Оргашів	2	2
Сухорічє	4	7
Замостє	8	7
Полтва	8	7
Ліски	5	5
	109	114

отже з 1565 до 1570 р. зріст о яких 5⁰/₁₀₀.

Зрештою відносини ріжних категорій осадників і великість селянських ґрунтів буде видно з отсих таблиць: *).

1565	Л а н и осілі порожні	Господарства тяглі свобідні	Загородники й підсусідки
Львівська околиця:			
Врочів	8 ¹⁹ / ₂₄ ¹⁾ —	31	— 8
Блещиводи	3 ¹ / ₄ —	13	— —
*Нове Село	11 ¹ / ₂ —	23	— —
Смереків	коло 28 ²⁾ —	25	— —
*Миклашів	20 ¹ / ₂ —	41	— 12

*) В них подаю господарства тільки тяглі селянські, тому й з ланив потручую ті що були в руках півпривілегованих (відси подекуди виходить ріжниця з попередньою таблицею); зв'язкою означаю села, що в момент люстрації були в руках державців.

¹⁾ Лани неміряні, по словам люстрації.

²⁾ Люстрація каже, що тут було 25 господарств на *dworziskach* і додає, що ці *dworziska* були *wiethsse nyz lani*.

1565	Л а н и		Господарства		Загородники й підсуєдки
	осілі	порожні	тяглі	свобідні	
*Гряда	11	—	22	—	—
Прусн	коло 10 ^{1/2} *)	5 ^{1/2}	21	—	—
Навіз	3 ^{1/2}	1 ^{1/2}	10	—	—
Борщовичі	10	—	20	—	—
Білка	4	—	8	—	3
*Лани (бобрецькі)	7 ^{1/2}	3	15	—	—
*Лани Малі	4	—	8	—	—
Сокольніки	38 ^{7/8}	3 ^{7/8}	52	—	—
Великополе	16	—	32	1	7
Стрільче	8 ^{1/2}	—	17	—	6 ¹)
Залїсе	2 ^{1/2}	—	5	—	—
*Туринка	10? ²)	—	62	—	26
Щирецька околиця:					
Острів передм.	20	—	51	—	—
Піски передм.	25 ^{1/4}	—	49	—	—
Лани передм.	28 ^{1/4}	—	57	—	—
Михончичі	25 ^{1/4}	—	51	—	—
Добряни	36 ³)	—	67	—	1
Попеляни	5	—	10	—	—
Красів	20 ⁴)	—	56 ⁵)	—	—
Лубяни	6 ^{1/4}	—	16	—	—
Демня	9 ^{1/2}	—	14	—	1 ²)
Броди	6 ^{1/2}	2	13	—	—
Глинянська околиця:					
Прогноїв	4	—	8	—	—
Кривичі	4 ^{1/2}	—	9	—	—
Словита	15	—	23	—	—
Полонче	6	—	12	2	—
*Орташів	11 ^{1/2}	кілька	23	—	2
*Кошелів	6	коло 1	12	—	—
*Сухоріче	11	—	22	—	4
*Жадовичі	7	—	14	—	—
445 ^{1/2}		коло 20	912	3	70

*) Лани неміряні, по словам люстрації.

1) І ще одна загорода пуста.

2) Люстрація 1565 р. зве їх „здавна виміреними дворищами“, люстр. 1570 р. — здавна виміреними ланами.

3) Стільки виміряли комісари — про сю історію див. вище с. 8.

4) Властиво 20 дворцш, але з порівняння з датами 1545 і 1570 рр. виходить, що се мали бути лани.

5) Et ultra, додає люстрація.

Додучаю кілька сіл з неовними відомостями:

1565	Л а н и		Господарства		Загородники й підсуєдки
	осілі	порожні	тягли	свобідні	
*Знесінне	—	—	—	—	16 ¹⁾
Сквидів	—	—	11	—	2
Карачинів	—	—	17	—	—
Ліски	—	—	8	—	5
(*Прибинь	—	—	—	12	—)
Замосте	—	—	—	—	8 ²⁾
Полтва	—	—	—	—	9 ²⁾
			948	15	110

1570

Львівська околиця:

Врочів	7	—	32	—	7
Блещиводи	3 ^{1/4} ³⁾	—	13	—	—
*Нове Село	11 ^{1/2} ⁴⁾	—	23	—	—
Смереків	коло 26	2	24	—	—
*Миклашів	20 ^{1/2}	—	41	—	13
Пруси	11	5	21	—	—
Навіз	3 ^{1/2}	1/2	7	—	—
Борщовичі	10	1/2	20	—	—
Білка	4	—	8	—	5
*Лани бобрецькі	13 ^{1/2}	1	27	1	—
*Лани Малі	4 ^{1/2}	—	9	—	—
Сокольники	38 ^{7/8}	2 ^{7/8}	52	—	—
Великополе	17 ^{1/2}	—	35	—	9
Стрільче	8 ^{1/2}	—	17	—	4
Залісе	2 ^{1/2}	—	5	—	—
*Жорнища	2 ^{1/4}	—	9	—	3
Солонга Велика	17	—	50	—	—
Солонга М. і На- горяне	5 ^{1/2}	—	23	—	—
Жеравка	10 ^{1/2}	—	39	—	—
*Турилка	10	—	62	—	26
*Зелів	2 ^{1/4}	1/4	9	—	4
*Лозина (Поручна)	2 ^{1/4}	—	5	—	—
	22	—	—	41	—

1) Люстрація 13 з поміж них називає тяглими, але з того, що вона каже, виходить, що то були властиво загородники, або дуже близькі до того.

2) Теж.

3) В люстрації 13^{1/4}, але се очевидна помилка.

4) З люстрації виходило б властиво 5^{3/4}, але з порівняння цифр з попередніми (1545 і 1564) видно, що має бути 11^{1/2}.

1570	Л а н и		Господарства		Загородняки й підсуєдки
	ослі	порожні	тяглі	свобідні	
Щирецька околиця:					
Острів передм.	20	—	48	—	—
Михончичі	25 ¹ / ₈	—	56	—	—
Добряни	36 ¹ / ₂	—	55	—	—
Красів	19 ¹ / ₄	—	76	—	—
Лубяни	7 ¹ / ₂	—	16	—	—
Демня	9 ¹ / ₂	2 ¹ / ₂	13	—	—
Глиннянська околиця:					
Прогноїв	6 ¹ / ₂	—	13	—	—
Кривичі	5	—	10	—	—
Словита	12 ¹ / ₂	—	25	—	1
Полонче	10	1	20	—	—
Кошелів	(6) ²)	—	11	—	—
Сухоріче	11	—	22	—	7
	422 ¹ / ₄	15 ⁵ / ₈	896	42	79

Села з неповними відомостями:

Знесінне	—	—	—	—	17 ³)
Сквилів	—	—	12	—	4
Корачнів	—	—	19	—	—
Ліски	—	—	10	—	5
Гуменець	—	—	17	—	—
Попеляни	—	—	10	—	—
*Задвіре	—	—	21	—	14
Стронятин	—	—	16	—	—
*Орташів	—	—	27	—	2
Підліски	—	—	—	—	7
Замосте	—	—	—	—	7 ⁴)
Полтва	—	—	—	—	7 ⁴)
	—	—	1028	42	142

Як бачимо, на селянські тяглі ґрунти припадає пересічно пів лана в 1565 р. і майже так само в р. 1570; роздробленне ґрунтів в рр. 1565—70 дуже незначно відбивається на загальній нормі — воно знижує пересічну вартість до 4,7 лана, але й тут роблять різниця лише кілька поодиноких сіл. Число господарств менших (значно) від півлана в люстрації 1565 р. дає коло

1) Див. попередню таблицю.

2) З попередньої люстрації.

3) В люстрації властиво 13 показані тяглими, але див. вище с. 13 нотку 1.

4) Теж саме.

24⁰/₀, таких що мають коло вісімки лана або й менше — коло 12⁰/₀ загального числа тяглих господарств 1565 р. Число новоосілих дає на загальне число тяглих лише 1,5⁰/₀ в 1565; тільки заложенне нового села — Поручної, приватним державцею, підносить сей процент до 4 в 1570 р., але сього села нема що брати в рахунок тут. Число загородників і дрібно ґрунтових дає, як ми бачили 10 до 12⁰/₀ на загальне число господарств.

Ґрунти були переважно, розумієть ся, міряні; одначе й останків старого володіння землею було більше, ніж би можна сподівати ся в околиці столиці. Лишаю на боці згадки про дворища „міряні“, в значінню ланів (нпр. III с. 368, 406, пор. VII с. 217 bis, інв. 1545 — Сокольники), але ми маємо більше або менше виразні згадки про ґрунти й дворища неміряні та останки старого дворищного устрою. Так нпр. у Врочеві 1565 р. люде „мали поля неміряні, давнім звичаем, і поділивши їх між своїми родинами, зовуть їх дворищами“; таких дворищ вони рахували 8³/₄ і півпруга; поодинокі господарства держали тоді певні части дворищ (переважно чверти). Тоді вони були вже розділені, але в 1534 р., як описує інвентар, „сиділо їх на однім дворищі по кілька“, так на однім дворищі сиділо четверо—Захарко, Максим, Романець, Васюта, і спільно платили 20 гр. чиншу й колоду вівса; на другім дворищі сиділо семеро: Демко, Федько, Тимко, Матвій, Сенько, Кузьма й Кунаш; на третім було 4, на четвертім 2, на пятім знов 4, але були й господарства на окремих частях дворища. В с. Смереківі 1545 р. все село, разом 24 господарств, творили одно лише дворище (се було служебне, привілейоване село); люстратор 1565 р. описує, що тут було 25 господарств на *dworziskach*, і сі дворища були *wietsse nuż lani* (с. 354). В Карачинові, также селі з початку служебнім, всі селянські господарства не тільки в 1545, але і в 1565 р. творили одно дворище — в 1565 р. було тут 17 господарств на *yednem dworzisczu*, *yako opu zową* — а *wszakze mayą rol doszicz*, і платили означені привілеем податки всі разом з дворища; так було і в 1570 р., перед реформою. В Скнилові, селі тяглим, в 1545 р. всі господарства, числом шість, творили також одно дворище (*in ista villa saltim est una area, quam omnes incole colunt*); в 1565 р. люстратор записує їх вже на осібних *dworziszczach* - господарствах числом 11, а люстрація 1570 р. записує вже тут „неміряні поля“, хоч і не вказано чомусь їх великість. В служебних селах Солонці Великій і Малій інвентар 1534 р. знає разом 30 дворищ

(quarum villarum incole colunt 30 areas), в 1565 р. раховано тут 67 господарств, на „просторих ґрунтах“, і тільки люстрація 1570 р. подає великість їх — разом з Нагорянами 22½ ланів. Дворища знаходимо ще в Скнилові (Ш. 353, пор. інв. 1545), Красові (Ш. 361 — ktore są więtsze niż lani), Заболотю (Ш. 370; пор. інв. Ш. 400, VII. 236). З неміряними ґрунтами пайбільше характерний епізод маємо з Добряними, оповіджений вище (с. 7 — 9).

III.

Перейдїм до селянських обовязків — насамперед тяглих. На жаль наші люстрації й інвентарі не дають можливости поділити докладно села що до їх „прав“; тільки з селами волоського права можна се зробити, але їх було дуже мало: Красів, Лозина й Турінка. По деяким прикметам (головно — привілеїюванім війтівством) з певною правдоподібністю можна зачислити до німецького права отєї села: Сокольники, Пруси, Залісе, Броди, Добряни й щирецькі передмістя — Острів, Піски, Лани, так само Лани бобрецькі. До руського права з усякою певністю можна зачислити служебні села як Смереків, Солонка В. і М., Нагоряни, Жеравка, Заболоте, Карачинів, боярські села Яснище й Лозина, далі села з останками дворичного устрою як Врочів, Скнилів; иньші прикмети в роді критеріїв далеко менше певні, і взагалі сіл неясних що до свого „права“ лишасть ся так багато, що годі скористати з їх класифікації при дальшій перегляді.

Насамперед кинемо оком на оподаткованне в ріжних часах — його т. ск. динаміку. Відкинувши кілька сіл, де таке порівнянне перевести трудно, матимемо все таки 26 сіл, у яких таке порівнянне можливе.

Сокольники да-	1545	48 гр.	+ 2 колоди вівса	+ 7 кур.	
	вали з лану	1565	48	2	2
		1570	48	2	2
		в тім році зроблено реформу — див. вище с. 10.			
Прус	з лану	1545	18 гр.		
		1565	—		
		1570	—		
Залісе	з лану	1545	24 гр.	+ 1 кол. вівса	
		1565	24	+ 1	
		1570	24	+ 1	

Добряне	з лану	1545	24 гр.	+ 1 кол. вівса	
		1565	24	+ 1	+ 12 яець
		1570	24	+ 1	+ 12
Острів	з лану	1545	16 гр.	+ 2 к. вівса	+ 2 кур
		1565	16	+ 2	+ 2 + 10 яець
		1570	16	+ 2	+ 2 + 12
Піски	з лану	1545	16 гр.	+ 2 курей	+ 12 яець
		1565 і 1570	2 кол. вівса	= 24 гр.	+ 2 кур. + 12 я.
		в 1570 р. ревізори завели нову панщину — див. низ с 22.			
Красів	з лану	1545	30 гр.	+ кухонного коло	3 гр. на лан
		1565	30	+ почти	3 гр. + 4 гр. за сир і т. п.
		1570	30	+ 3	+ 4
Карачинів	з села	1545	96 гр. ¹⁾	+ 1 кол. вівса	+ 5 мац меду з села
		1565	96 гр.	+ (нема)	4 м. меду
		1570	96		4 м.
в тім році заведене нове оподатковане — див. вище с.					
Лозна	з господ.	1545	1 попруг і 2 свирі ²⁾	+ підстарості з села	30 гр.
		1570	1	+ 1	+ почти 48 гр.
Знесінє	з господ.	1534	5 гр.	+ 1 гр. колядки	
		1565	5	+ 1	+ 1 гр. ральця.
		1570	5	+ 1	+ 1
Борщовичі	з лану	1545	15 гр.	+ 2 курей	+ 20 яець
		1565	15	+ 2	" = 2 гр. + 20
		1570	15	+ 2 капл.	= 4 гр. + 20
Миклашів	з лану	1545	15 гр.	+ 2 кур.	+ 20 яець
		1565	15	+ 2	+ 20 + прядива = $\frac{2}{3}$ гр.
		1570	15	+ 2 капл.	+ 20 + $\frac{2}{3}$ гр.
Білка	з лану	1545, 1565, 1570	15 гр.	+ 2 курей	+ 20 яець.
Навіз	з лану	1545, 1565, 1570	15 гр.	+ 2 курей	+ 20 яець.
Великополе	з лану	1545	5 гр.	+ 10 $\frac{2}{3}$ гр. підстарості	+ 4 курей + 10 я.
		1565	5	+ 5 $\frac{1}{3}$ колядки і ральця	+ 4 курей + 10 яець + 1 яловця від села
		1570	5	+ 5 $\frac{1}{3}$ гр.	+ 4 курей + 10 яець + 1 яловця.
Жорнища	з лану	1545	60 гр.		
		1570	60	+ з села	48 гр. стації.
Нове Село	з лану	1545	15 гр.	+ 2 курей	+ 20 яець.
		1565 і 1570	15	+ 4	+ 20
Сквилів	з цілого села	1545	15 гр.	= 2 $\frac{1}{2}$ гр.	з господ.
		1565 і 1570			2 гр. + 2 курей
Блещиводи	з лану	1545	60 гр.	+ 20 яець	+ 2 курей
		1565 і 1570	160 гр.	з лану	+ 20 яець + 2 кур. з госп.
Смереків	з цілого	1545	48 гр.	почти + 5 півм. меду	qui apes habent.
		1565	48 гр.	+ 5 півм. з села	+ 2 кур. з господ.
		1570	48 гр. ³⁾	+ 10 півм з села	+ 2 капл. з госп.

1) „за привілеєм“.

2) 1 сир на короля і 1 на підстаросту.

3) Разом з Блещиводами.

Лани бобрецькі з лану 1545 і 1565	24 гр. + 2 кур. + 24 яець.
	1570 24 гр. + 2 капл. + 24 яець.
Попеляни й Гуменець з господарства	1545, 1565 і 1570 по 6 гр.
Лубяни з лану 1545 ¹⁾ , 1565 і 1570	по 24 гр.
Демня з лану 1545	24 гр. + 1 кол. вівса + 2 курей
	1565 і 1570 24 + 1 нема.
Кривичі з лану 1545	15 гр. + 1 кол. вівса + 2 курей.
	1565 15 гр. + 1 кол. вівса + 2 кірці пшен. + 4 кур. + 12 я.
	1570 15 + 1 + 2 + 4 + 10 я.
Прогноїв і Словита з лану 1545	24 гр. + 1 кол. вівса + 2 курей.
	1565 і 1570 24 гр. + 1 кол. вівса + 2 кірці пшен. + 4 курей + 20 яець.
Половче з лану 1545	15 гр. + 1 кол. вівса + 2 курей
	1565 і 1570 19 гр. + 1 кол. вівса + 2 кірці пш. + 4 курей + 20 яець.

Як бачимо, оподаткування, особливо в тих селах, де знаємо чи можемо припускати існування особного привилею з певними з гори означеними податками (я поставив їх на початку) взагалі тримаєть ся досить однотайно; тільки в передм. Пісках бачимо ніби перемену — замість грошового чинша виступає вівсяна дань в більшій великості, але можливо, з огляду на цифри податків в інших щирецьких передмістях, що тут є пропуски в відомостях. По всякій правдоподібності і в деяких інших селах з незмінними податками податкова норма опирала ся на певнім привилею. Зрештою еволюція селянських обовязків в сих часах обертала ся головню коло панщини — супроти її зросту не мали значіння й привилей, а для побільшення її робили ся навіть і певні опуси в оподаткованню, як то ми бачили в постановах ревізорів 1570 р. і в інших випадках (див. т. I с. 29 передм.).

Та не брак і перемін. Дуже важну і характерну перемену знаходимо в Смереківі: як описує інв. 1545 р., селяне тоді робили тільки 4 дні до року на фільварку новосельськім, бо мали головний обовязок давати підводи; окрім того село давало loco prandii vicis capitaneo 48 гр., а хто мав пчоли, давали медову дань — 5 півмірків меду. Сі 5 півмірків перетворюють ся на постійну дань — її стрічаємо в 1565 р., і давали її з цілого села огулем, се по тодішній ціні меду давало поважну суму 24 зл., близько 30 гр. на господарство! В 1565—70 рр. медова данина подвоїла ся — давали 10 півмірків, по оцінці люстратора вартости 40 гр., що давало 50 гр. на господарство.

¹⁾ Властиво там півлани, але се очевидна помилка.

Се село може взагалі служити виразним прикладом того, як на побічних податках доконували ся часом правдиві податкові революції, тим часом як основні обовязки, зістаючи ся незмінними, сходили зовсім на другий плян: Смереківці далі їздили з підводами „за 16 миль“, робили сїм день на фільварку й ходили на толоку; окрім того давали по 2 курей з господарства і 48 гр. „почти“, спільно з с. Блещиводами; але сї обовязки мали другорядне значінне супроти тої великої медової данини. Теж само стало ся з медом і в Блещиводах, але тут окрім того страшенно зросли чинші: підраховавши суму податків 1565 р., виходить, що на лан припадало тоді коло 160 гр., тим часом як в 1545 р. показано тільки 60 гр. з лану; се поясняєть ся передовсім тим, що тут в цілости лишила ся давня невелика панщина, а також і роздробленнем господарств. Нарешті маємо ще велику перемену в чотирох селах, Глинянської околиці (стільки ми їх і маємо з сеї околиці в таблиці — при кінці її) — тут при незміненім майже або вповні оподаткованню стрічаємо в 1564-70 р. пшеничну даннну, про яку нема ніякої згадки в інвентарі 1545 р. — новина о стільки важна, що підносила суму оподатковану о $1\frac{1}{2}$ до 2 раз!

Тепер перейдім до оподатковання 60-х рр., до його т. ск. статіки; ріжницї в обох люстрациях що до оподатковання так незначні, що я тільки в разї важнійших відмін буду згадувати про них*).

Лишаю на боці такі села як Знесїнне, Полтва, Замостє, де тяглі селяне зовсім зближають ся до становища загородників — їх огляну при загородниках, рівнож відкладаю служебні села і лишаю на кінець волоські, а займу ся насамперед тяглими селами русько-німецького права. Почну від найниже оподаткованих.

Перше місце повинно було б зайняти тут с. Смереків, де властиво оплат не було ніяких; з огляду на значні натуральні обовязки, се село стоїть на переході від служебних до тяглих, і ми ще до нього вернемо ся; та як ми бачили, тут побічна даннина — медова з часом перетворила ся в досить значний постійний податок, в висоті 30 до 50 гр., що значно урівноважував невеликі, як на той час, натуральні обовязки Смереківців,

*) Села з відомостями неповними або недокладними, також без означення великості ґрунтів, які не піддають ся порівнянню, переважно опускаю тут.

хоч се й не перешкоджало люстратору 1565 р. покинути: „сіножатей й інших доходів мають досить, а не дають ніяких чиншів, тільки на послужі сидять (с. 354).

Аналогічне явище бачили ми і в Карачинові, перед реформою ревізорів 1570 р.: з села платили 96 гр., що на господарство в 1565 р. давало $5\frac{1}{2}$ гр., але медова дань давала на дворище 17 гр. На лан перевести цього не можемо, бо не знаємо числа ланів. Ревізори, як знаємо, положили 18 гр. з лану і дводенну панщину, як було у Врочеві.

В дійсності найнижше оподаткованими були селяне Скнилова; в 1545 р. ціле село — 6 господарств (що творили одно дворище) платили 15 гр., разом; потім се поділено на поодинокі дворища, додано ще курей і яєць: в 1565 р. з господарства давали по 2 гр. і 2 курей, в 1570 ще копу яєць з села; на лан перевести цього не можна, бо великість ґрунтів не вказана, але, очевидно, в усякім разі податок був дуже низький; зрівноважував ся він, правдоподібно, панщиною — в селі був здавна фільварок, але люстрації не дають про неї ніяких відомостей.

Великість панщини подана натомість в двох сусідніх селах — Великополю й Стрільчу; в Великополю давали 5 гр. з лану чиншу, колядки на різдво й ральцю на великдень (се було для підстарости) — разом $5\frac{1}{3}$ гр., яловицю „толочну“ або стаційну з цілого села та ще по 4 курей і 10 яєць з лану, в сумі коло 17 гр. з лану, окрім подимного (мід давали тільки хто мав борти); за те робили „що дня окрім п'ятниці — дня торгового; той мають вільний“. Теж саме було і в Стрільчу, з тою тільки ріжницею, що чиншу давали по 10 гр. з лану.

Подібне бачимо в двох низько оподаткованих селах в Щирецькій околиці — Попелянах і по часті Гуменці: в Попелянах селяне давали тільки по 6 гр. з господарства, більше нічого (люстрація 1565 р. називас їх півдворищами, можливо, що се були півлани, бо люстр. 1570 р. зве їх міряними), як і кілька тяглих господарств в сусіднім Гуменцю (решта були служебні): люстрація 1570 р. поясняє, що тому у них такий малий чинш іде, бо вони роблять (панщину) щодня — себто п'ять днів на тиждень, як каже люстр. 1565 р., бо торговий день виключав ся, так як і неділя, як що йно ми бачили.

Дуже близькі до сих, а зовсім однакові між собою обовязки мали п'ять сіл в околиці Львова: Миклашів, Борщовичі,

Навіз, Білка і Нове Село (перед тим нім Миклашів і Нове Село перейшли у приватну державу, про Борщовичі, Навіз і Білка маємо виразну звістку, що вони давнійше належали до одної волости Миклашовим — інв. 1545)*). З лану давали 15 гр. чиншу, кури і яйця, все разом на 18 гр. (в Миклашові, окрім того іще прядиво, за $\frac{2}{3}$ гр., в Новім Селі курей більше, разом на 20 гр.). Панщина означена тільки при Миклашові, але ми певно не помилимо ся, коли приложимо її (може хіба з невеликими відмінами) і до Борщович, Навозу й Білки: „роблять пять день на тиждень на своїм фільварку що скажуть, і з фірами їздять до Львова за панщину“ (с. 394). Окрім того в Миклашові був звичай, що селянин від кожної штуки худоби, яку забє, повинен був дати мяса за 1 гр.

Отже се села з низьким чиншом і великою панщиною, — як і попередні.

Така ж панщина показана в двох селах з околиці Щирця, при дещо вищих чиншах: в Лубянах давали з лану 24 гр. чиншу, більше нічого, але робили кожного дня, окрім торгового, що й як скажуть. В Демні окрім 24 гр. чиншу давали ще колоду вівса з лану, разом 36 гр. і робили також що дня. В люстрації 1570 р. записано двох що викупали панщину в Лубянах: оден, з півлану, давав замість роботи 8 зол., другий, з чвертьлану 3 зол.! В люстрації 1565 р. записаний оден: *Miecznik odkupiając robotę dawa w rok złoty ieden* — мабуть се був окуп протекціональний якийсь.

В Прусах під Львовом з лану давали 36 гр. чиншу і робили з півлану (господарства сиділи на півланах „неміряних“) два дні тижнево, значить чотири дні з лану. Такий самий чинш („за чинш і данини“) був в Сухорічю (належало до Глинян, в 1565 р. було в державі Гербурта), але робили тут три дні тижнево — з лану чи півлану, люстрація не каже, але господарства були півланові (люстрація 1570 р. каже ще про додаткові датки й стацію, що давали разом коло 5 гр. на лан). Подібне оподаткованне було ще в Залісью (в львівській околиці), але великість панщини не звісна.

---

*) При Новім Селі в люстрації 1570 р. маємо очевидну помилку: замість півланових господарств має вона чвертьланові (див. вище с. 13), і оподаткованне, яке люстрація 1565 й інвентар 1545 р. мають з півлана, люстр. 1570 р. дає для чвертьлана.

Передмістя Щирця і Бібрки — Лани Великі й Малі під Бібркою, Лани, Піски й Острів щирецькі мали більше менше однакове оподаткування, що вагало ся між 39 і 43 гр.: під Бібркою чинш був 24-грошевий, під Щирцем 16 грошевий, хлібна данина й різні додатки вирівнювали ріжницю. Великість панщини звітна нам тільки в Ланах і Пісках щирецьких: робили шість днів до року й сповняли роботи при місцевих ставах. Ревізор 1570 р. підвишили сю панщину: щирецькі передміщане з Пісків і Ланів мали робити оден день тижнево „худобою і возом“, а окрім того літом іще оден день пішо „з кожного диму або хліба“¹⁾.

Таке саме оподаткування було в Михончичах, в тійже щирецькій околиці: давали з лану 16 гр. чиншу, та вівса й иньших датків разом на $26\frac{2}{3}$ гр. На підставі привилею 1524 р. тутешні люде мали робити з лану тільки 14 днів до року й направляти греблі сусідних ставів, і за то мали право свобідного лову риби в ріці; але супроти натеску замкової зверхности, або — як оповідає люстрація 1565 р. (с. 364): „бачучи, що мають добрий прожиток з королівського ґрунту, а видачи, що треба більшої роботи,— самі згодили ся більше днів робити на фільварку, й иньші служби чинять“. Ся уступка уратувала їх від примусової „реформи“, переведеної в Добрянах.

При сій реформі, як ми бачили, наложено в Добрянах і Карачинові з лану 18 гр. чиншу при двохденній панщині в тижні, 24 гр. чиншу при колоді вівса (разом 36 гр.) і двохденній панщині в Сокольниках. По привилею в Добрянах мали давати чиншу і вівса по 36 гр. з лану; в Карачинові на господарство (числа ланів не знаємо) принадало коло 32 гр., і воно належало таким чином до вище оподаткованих, як і Сокольники (про них низше).

У Врочеві, що, як ми бачили — взято за взір Карачинову при реформі, з дворища-лану давали в 60-х рр. 20 гр. чиншу і яйця, але різні додаткові датки з громади — данний овес, мід, „почти або колядки“, і той лис — замість ходження в лови, підносили оподаткування до 42 гр. з лану (в 1570 до 51, бо чиншу давали 25 гр., а з зменшенням числа дворощ стало більше припадати на лан тих громадських датків). Пан-

¹⁾ Книга львівського ґроду 397 с. 1823.

щину тут робили, як довідуємося з вище наведеного ревізорського рішення, два дні на тиждень¹⁾.

Чотири королівські села коло Глинян — Кривичі, Полонче, Прогноїв, Словита мали те спільне, що тут в 60-х р. давали пшеничну дань (по два кірці з лану), перед тим — в інвентарі 1545 р. незвістну. Чинш був не однаковий, і оподаткування в сумі вагалося між 52 і 61 гр. Панщина вказана при трох: в Полончу робили з півлану два дні тижнево й „до ставів“, в Словиті робили з лану чотири дні, що скажуть, і „до ставів“, в Прогноєві „повинні робити з півлану два дні на тиждень, і стави ставити, і з фірами до Львова й до Глинян з рибами й мукою повинні ходити“. Отже скрізь однаково — з лану чотири дні тижнево, при додаткових роботах. В Кривичах ревізія 1570 р. згадує одного (на півлані), що платив був замість роботи 2 зол. — правдоподібно се знижений еквівалент тої-ж панщини: двох днів на тиждень.

Близько стоїть сумою свого оподаткування (відмінного складом) одно село приватного володіння — Гряда (62 гр.); друге — Ліски (має пшеничну дань, як і ті глинянські села, і здається було в тій-же околиці — недалеко Полонча) дає подібну суму, але з господарства, а які були сі господарства, не знати; відомостей про панщину для сих сіл не маємо.

В Сокольниках перед реформою ішло 45 зл. з лану, дві колоди вівса і кури, разом 74 гр. з лану і робили 16 днів річно на фільварку та возили дерево. В Жорнищах, приватній державі (в околиці Львова) давали чиншу 60 гр. з лану, стація підносила се до 81 гр. з лану, але розмір панщини не поданий, так само і в новоосаджених селі Бродах, коло Щирця, де оподаткування на лан давало 85 гр.

Три села в околиці Глинян, що в 60-х рр. були в державі Гербуртів — Кошелів, Орташів і Стронятин мали однакове оподаткування — по 115 гр. з лану „за всі данини які перед тим давали“; робили в Стронятині й Кошелеві по два дні на тиждень, в Орташові — три дні на тиждень, з лану чи з півлану — не сказано, але господарства були півланові²⁾.

¹⁾ В порядку оподаткування тут припадало б сказати за Зелів під Львовом, державу приватну, де давали 48 гр. чиншу з лану й більш нічого, але тутешня панщина нам незвісна. Такий же чинш, але не знати — чи з лану чи півлану був уставлений у Поручні, і також панщина нам незвісна.

²⁾ При Кошелеві сього не сказано виразно, але порівнянне дат з сих трох сел не лише місце для сумніву.

Лишають ся Блещиводи, що стоять зовсім самотньо: в інв. 1545 р. значить ся тут по 60 гр. з лану, з ріжними дрібнішими датками — 63; мід давали ті, що мали пчоли. Як знаємо, ся медова дань перетворила ся потім в загальну й постійну: давали з цілої громади річно меду півколоди й дві ручки львівської міри, що на ціни 1565 р. раховано на 592 гр., а переложене на лани давало на лан 182 гр. Окрім того зросли незвичайно й чинші: розміри поодиноких господарств не показані, але в сумі припадає на лан 157 гр., а з ріжними дрібницями до 170 гр., разом отже 352 гр. з лану!! Се виглядає навіть неймовірно, але як я вже вище підносив, треба завважити роздробленне ґрунтів (пересічно тут припадає $\frac{1}{4}$ лана на господарства), а головно те, що панщина тут зістала ся давня, невелика: робили до року 12 днів на фільварку, щб і коли скажуть, вивозили по три бруса з кожного господарства на будову замку і ходили на толоку для направи ставу. Коли пригадаємо, що за щоденну панщину в Лубянах платили 3 до 4 зол. з чвертьлану, то блещиводські чинші й дани не здадуть ся нам уже такими дивовижними, хоч виглядають тим не менше дуже ефективно.

В сім огляді я, як вперед заповів, не пробую розрізняти села німецького й руського права — загальна еволюція занадто затерла між ними ріжницю. Але три села волоського права влучив я окремо.

В найбільше чистій формі волоського права задержало ся село Лозина (держави Мацевево, під Яновим). В люстрації 1565 р. його нема, але є в інв. 1545 й люстр. 1570 р. В 1570 р. сиділи тут на чвертьланових ґрунтах і давали з господарства по попругу й сирови (в інв. 1545 р. два сири — оден для короля, оден для підстарости), і почти гривну з цілої громади, — давало се з лану разом 67 гр.; тодішньої двадцятини з баранів і свиней на лан виходить на 154 гр., так що разом се дає показну суму 201 гр. на господарство.

В Красові сиділи дворищами „більшими від ланів“, як каже люстрація 1565 р., але порівнюючи з цифрами 1545 і 1570 р. виходить, що коли й були сі дворища справді більші від ланів, то хіба дуже мало — можемо рахувати їх за лани. Давали з такого дворища чиншу й иньших датків разом 37 гр. Двадцятини від овець і десятина від пчл дали в тім році на дворище пересічно 23 гр.; двадцятини від свиней замінені — для полекші, як каже люстрація, на постійну данину — з пів дво-

рища по кабанови, вартости 48 гр. Се й був головний даток. В сумі се давало 154 гр. з дворища, а з господарства (коли числити приблизно, як було в р. 1570 — 76 господарств) — коло 40 гр. Здасть ся, робили й панщину — 14 днів до року*).

Про Туринку говорив я вже вище (с. 7). Перед реформою Жолквезкого давали тут з господарства по свині й вівці, сиру й попрюзі, що по цінам 1565 р. дало б на господарство 67 гр., а на лан 188 гр. По реформі, коли запроваджено панщину і чинш, з господарства давали по 15 гр. чиншу (в люстр. 1570 р. іще кури), а двадцятина від овець і свиней дасть на господарство $15\frac{2}{3}$, та що прийняте урядови при вибираню дани, разом коло 32 гр. з господарства, коло 200 гр. з лану. Таким чином своєю реформою державець не тільки дістав за дурно панщину, але навіть і дохід з податків потягав вищий.

Для перегляду збираю се в таблицю (див. стор. 26—7).

До цифр сеї таблиці належить іще всюди додати загальний податок — 2 гр. подимного з лану. Не означив я в ній також медову дань, де вона не була податком загальним, а платили її „бортники“, „ті що мали пчолі“ — таких люстрація 1565 р. згадує у Врочеві (двох), Стрільчу (2), Солонці Малій (8), Словиті, Полончу, Жадовичах (не сказано скільки), Борщовичах (1), Навозі (оден лан); в люстр. 1570 р. іще в Великополю, Солонці Великій, Стронятині, Лісках, Жорнищах, Лозині. Давали або десятий пень, або певну міру, часом досить значну — нпр. у Великій Солонці з одного дворища ішло меду три півмірки, вартости 12 золотих, в Стрільчу оден бортник давав мацу меду, вартости 72 гр., иньші давали по пів маци і т. и.

Лишаючи на боці сю акціденцію, а тримаючи ся загальніших податків, поданих в повищій таблиці, бачимо:

Оподаткованне в Львівській королівщині було досить низьке, але сильно розвивала ся панщина. В 60-х рр. середнім оподаткованнем треба уважати 40 до 50 гр. з лана, при панщині чотирохденній з лана. На півланове господарство (середня великість його, як ми бачили, була півланова) дасть се коло 25 гр. датків, при двохденній панщині. Коли цінити таку панщину на 3 зол. з господарства (пор. вище с. 21, 23, а таку ж оцінку 3 зол. —

*) a drugie wssi po czternasczie dni w rok (III с. 367): сї слова в першій лінії мусять належати до Красова.

Оподаткування 1565 р.

Члени	Хлібна дань	інші датки	датки з громади	дань від худоби і птиці	разом	панщина
Сендлів +	—	4	—	—	6	панщина
Гуменець +	—	—	—	—	6	
Попеляни	—	—	—	—	12	п'ять днів тижнево
Великополе	—	5 ^{1/3}	3 ^{3/4}	—	14 ^{1/12}	що дня
Добраяне } ¹⁾	—	—	—	—	18	два дні тижнево
Карачинів }	—	—	—	—	—	
Борщовичі	—	—	—	—	—	
Навіз	—	3	—	—	18	
Білка	—	—	—	—	—	
*Миклашів	—	3 ^{2/3}	—	—	18 ^{2/3}	п'ять днів тижнево
*Нове Село	—	5	—	—	20	
Лубяни	—	—	—	—	24	що дня
Стрільче	—	10 ^{1/3}	7	—	27 ^{1/3}	сім день до року, фіри
Смереків ²⁾	—	2 ^{1/3}	29	—	31 ^{1/3}	за 16 миль
	—	—	—	—	36	два дні тижнево
Сокольнік ¹⁾	12	—	—	—	36	що дня
Демня	12	—	—	—	36	два дні тижнево
Залісе	12	—	—	—	36	що дня
Прусен ³⁾	—	—	—	—	36	
*Сухоріче	—	—	—	—	36	4 дні тижнево
Добраяне ⁴⁾	12	2 ^{2/3}	—	—	36	3 дні тижнево
*Лани коло Бібрки	12	2 ^{2/3}	—	—	38 ^{2/3}	8 день до року
*Лани Малі тамже	12	2 ^{2/3}	—	—	38 ^{2/3}	
Врочів	12	—	—	—	41	два дні тижнево
Лани коло Щирця	12	—	—	9	42 ^{2/3}	по реформі 1—2 дні тижнево
Піски теж	24	2 ^{2/3}	—	—	—	

Острів теж	16	2 ^{2/3}	—	—	42 ^{2/3}	14 днів річно і роботи
Михончичі	16	2 ^{2/3}	—	—	42 ^{2/3}	коло ставів, але роблять більше
Зелів	48	—	—	—	48	
Кривичі	15	4 ^{2/3}	—	—	51 ^{2/3}	4 дні тижнево і коло ставів
Полонче	19	5	—	—	56	теж і ще фіри
Словита	24	5	—	—	61	
Прогноїв	24	5	—	—	61	16 днів річно і 4 фіри дерева з господарства
*Гряда	60	2	—	—	62	
Сокольнік ¹⁾	48	2	—	—	74	
Жорниця	60	—	21	—	81	
Броди	56	5 ^{1/3}	—	—	85 ^{1/3}	
*Кошелів	115	—	—	—	115	4 дні тижнево
*Орташів	—	—	—	—	—	
Стронягин	30	7	—	119	156	14 днів до року
Красів	93	—	кілька	97	195	панщина
*Туринка	—	28	39	154	221	
Дозина	—	9	коло 185	—	коло 351	12 днів річно, 3 бруси і толока з чвертьлану
Блещиводи	157	—	—	—	—	

+ означає села, де оподаткування дано з господарства, у всіх інших з лана. Натуральні датки подані в грошовій ціні. * означає села в приватній державі.

¹⁾ По реформі 1570 р.

²⁾ dworziska wiethsse nuz lani, каже люстрація 1564 р.; беру їх при обрахунку за лани.

³⁾ Тут були півлани не міряні, як каже люстрація 1564 р. — беру їх за півлани.

⁴⁾ Перед реформою 1570 р.

стрічаємо ми і в Галицькій королівщині, див. т. I с. 26 передм.), то пересічне обтяження півланового господарства можна рахувати коло 120 гр. Більше менше те саме дадуть низько оподатковані з більшою, щоденною панщиною. Але поруч того ми бачимо й села, де на півланове господарство припалає до 60 гр. чиншу при тій самій двохденній панщині (опис Львівської королівщини цінна власне тим, що дає досить докладні вказівки, по скільки днів панщини раховано з півлана, а скільки з лана).

За мінімум, до якого можна потягати привілеїювані села, незалежно, або і в противність змісту їх привілеїї, уважав уряд двохденну панщину з лана при невеликім чинші (9 до 10 гр. — Добряни, Карачинів, Сокольніпки), хоч опусти в чиншах він при тім робив, очевидно, лише для замаскування підвищення панщини.

Обтяження селян в сій королівщині взагалі досить аналогічне з Перемишльською й Галицькою королівщиною; при низших чиншах, в Львівській, очевидно (скільки можна судити при менше докладних звітках люстрацій тих королівщин), більше форсовано панщину. Вагання в оподаткованню менше, більше нівелиції. В найвище оподаткованих селах (до них належать села волоського права, рахуючи дань від худоби) висота чинша зрівноважуєть ся малою панщиною.

IV.

Селяне служебні в 60-х рр. задержали ся в шести селах: Солонка Велика, Солонка Мала, Нагоряни, Жеравка, Гуменець (часть), Заболоте; разом було в них підчас люстрації 1565 р. 111 служебних господарств, в 1570 — 117. В двох остатніх селах було їх тільки по 2, так що головна маса слуг містила ся в тих перших чотирох підльвівських селах. Обовязки сих підльвівських слуг держали ся так, як були нормовані привилеєм 1501 р., що потвердив давнійшу практику їх служб: вони були обовязані їздити з фірами до сусідніх місць (Щирця, Бібрки, Городка, Глинян і Смерекова), їздити на припорученне старости в різних справах своїм конем — до девяти миль своїм коштом, а в дальші дороги коштом старости; на львівськім замку вони по черзі повинні були тримати тягом двох чоловіка для всяких услуг; стерегли сусідніх лісів королівщини; під час

походу висилали з львівським старостою чотирох людей у відповідній зброї (с. 358). Даней вони не давали ніяких, тільки від бортників ішла медова дань*).

Слуги в Гуменці й Заболотю також не давали ніяких даней тільки „їздили куди їм скажуть“ (III с. 370).

Окрім того було два села слуг більше привілетіованих, — люстрація 1565 р. називає їх „манами“ (Mann — васаль) або землянами в службі львівського замеу, се Ясенище й Лозина. Ясенищане, на підставі свого привилею, несли такі служби: їздили підчас тривоги в сторожі на татарські шляхи, на границю волоську та угорську, або куди пішли староста; також повинні були їздити на лови з паном старостою — себто несли службу ловецьку. Такі-ж обовязки мали й „мани“ в Лозині. Люстрація запримічає одначе, що всі вони — й ясеницькі й лозинські — „не у всім послушні“, очевидно — старали ся скинути з себе сі служебні обовязки й перейти на становище привілетіованої шляхти, як се удало ся нпр. слугам з Добри, в королівщині Сяніцькій.

Про манів лозинських люстрація оповідає, що вони з початку були осаджені на однім лані, очевидно — як прості слуги, але з часом розширили сі свої ґрунти новими „розробками“ й осадили на них селян, перетворивши ся таким чином на дідичів, а останніми часами, вирубавши сусідні ліси, що мовляв до них належали по привилею, почали садити там нове село, і встигли вже посадити до 1565 р. до двадцяти підданських господарств. Досить характеристична історія перетворення служебної селянської осадн в шляхотську...

Се вершок служебної верстви. Антиподом його були „служки“, що переходили в верству тяглу, навіть загородницьку.

Вище (с. 19) я принотував село Смереків як тип переходовий від служебного до тяглого: головним обовязком сього села були „підводи“: в інв. 1545 р. Смереківці дають підводи королівським дворянам (*cubiculariis sue maiestatis*), а окрім того роблять 4 дні до року, та дають підстарості гривну loco grandii; медову дань дають лише ті хто мають мід. Отже їх становище досить близьке до тих львівських слуг з Солонок. В 1565 р. вони також признають ся селянами на *posludze* — їздять підводами за 16 миль, але роблять уже сім день, дають

*) Про них див. іще у Линиченка Суспільні верстви Галицької Русн с. 104—6.

курей, а головню, як сказав я, медова дань стала загальним і постійним обовязком — давали 5 півмірків меду, що давало до 29 гр. на дворище-лан. В 1570 р. давали вже десять півмірків, що на дан давало 50 гр. Таким чином, хоч грошового чиншу Смереківці не давали, бо *zaszedli na podwodach*, як все таки нотують ревізори 1570 р., але по при свою службу вони були оподатковані медовою данню не соріше від чиншових. Так виростали тут полри „службу“ тяглі обовязки.

Значно низшу категорію слуг дають нам с. Полтва і Замоствє. Люстрація 1570 р. називає їх „служками“, бо вони носять листи, але властиво се вже загородники чи підсусідки; та ж люстрація каже про них так: „вони мають під собою трохи виміреного ґрунту, не дають чиншу ніякого, бо роблять пішу роботу до глинянського фільварка й пішо носять листи; підсусідків єсть там двоє, теж не дають нічого, бо мало що ріжнять ся від них“. Люстрація 1565 р. називає їх просто загородниками, кажучи, що сидять вони на *ustawiczoney roboczcie*, і описує їх становище ще гірше: вони не мають визначеної рілі — „сіють там, де їм позволить і накаже підстароста“; їх становище погіршило ся через те, що сусідні п. Сверчі забрали від сього села багато рілі й сіножати. О скільки було їм тяжко, свідчать слова тоїж люстрації, що вони часто розбігають ся, і тому їх буває часом більше, часом меньше: багато їх пішло зараз потім, як Сверчі відібрали їм ґрунта, й пізнійше вони тікали — так з р. 1565 на 1570 убуло їх з 17 на 15. Люстратори уступають ся за відібрані Сверчами ґрунти, але зрештою нічим не виступають проти нужденної долі сих сіл, *ktore są bardzo potrzebne folwarkowu glynianskiemu*.

V.

Теремини загородники й підсусідки (*podsadkowie*), самі по собі дещо відмінні, уживають ся в люстраціях 1565 і 1570 р. і для Львівської королівщини як синоніми, в однаковім значінню, і ми даремно пробували б їх трактувати як осібні веретви (див. нпр. с. 348)*). Становище сього сільського

*) Люстрація 1565 р. часом каже про загородників там, де люстрація 1570 р. знає лише підсусідків, і навпаки, нпр. в обох люстраціях села Білку, Скнилів, Гуменець. В такім же значінню уживає люстр. 1565 р. часом назву *ogrodnik* — с. Демня, Туринка.

пролетаріяту було тут зовсім анальоґічне з иньшим королівщинами. На жаль тільки тут ми не стрічаємо ближших вказівок на їх економічне становище, які, хоч дуже загальні, мали ми все таки нпр. для королівщини Сяницької — про їх господарство рільне. Маємо переважно самі лише звістки про їх обовязки.

На *ustawicznej roboczcie* бачили ми загородників в Полтві й Замостю; вони не давали ніяких данин і чиншів і мали невеликі ґрунти; люстр. 1570 р. відріжняє в Полтві від них іще двох підсуєдків, що не давали нічого й мабуть — не мали зовсім поля. Таких же загородників, обовязаних лише до роботи, знаходимо в селах: Врочеві, Скнилові, Білці, Добрянках, Гуменці, Словиті, Полончу, Задвірю, Жадовичах. Сюди ж очевидно треба зачислити Ліски, де загородники „не дають нічого“. Ближше означена великість панщини лише в Миклашові: загородники роблять два дні тижнево. В Скнилові оден загородник відкупився від панщини 30-ма грошами (люстр. 1570 р.), у Врочеві двох давали за *czinsz* у за *roboczizne* по гр. 18 (люстр. 1565 р.).

В Знесінню селяне сидячи на невеликих ґрунтах (люстр. 1565 р. зве їх обшарами, люстр. 1565 р. — нивками), давали по 5 гр. чиншу, по 1 гр. колядки й 1 гр. ральцю, і робили роботу: „сі кмети, оповідає люстр. 1570 р., коли були під зверхністю замковою, робили що треба (самі, *szoba*, або хіба худобою панською): возили пісок, цеглу для мурів, глину і т. и., орали городи й пололи, косили луку зв. *Czeraciczowicze* — на ній бувало сіна оден стог на 10 кіп; тепер же роблять усе до двора воеводи руського (Сенявського, бо дані були йому в державу)“. Сі селяне, очевидно, стояли самі на становищу загородників, але в тімже селі значать ся ще осібно загородники, що в люстр. 1565 р. дають по 5 гр., в люстр. 1570 р. по 2²/₂ гр. чиншу й очевидно — також робили панщину, а мусіли рїзнити ся хіба меньшими ґрунтами від тих тяглих осадників свого села.

Грошеві чинші окрім сього села давали також загородники й по иньших, а то:

в Демні — 3 гр. (оден)

в Великополю, Стрільчу, Сухорічу, Зелеві, Жорнищах,

Туринці — по 6 гр.

в Орташові по 12 гр.

в Підлісках по 15 гр.

При тім звичайно не говорить ся про панщину, але її треба при тім розуміти. Згадуєть ся вона спеціяльно в двох селах: в Стрільчу загородники, окрім 6 и грошевого чинша робять два дні на тиждень, в Орташові окрім 12-и грошевого чинша posluge wupni do dwora.

Отсе все, що міг я витягнути з тих джерел про економічне становище селян Львівської королівщини в середній XVI в.

Геленджик—Криворівня

1901—2.

М. Грушевський.

До справи хронологічної звязи в Галицько-волинській літописи.

Кілька заміток до статі Б. Барвінського.

Вище подану розвідку д. Барвінського я знаю в кількох стадиях її оброблення, й мушу признати, що автор її старанно використовував мої замітки й старався з кожним разом можливо уникнути зроблених йому закидів. Ся остатня редакція стоїть значно вище від перших почерків праці. Та головна хиба її лежала вже в самім заложенню — що автор в інтерпретації й датованню звістки Галицько-волинської літописи виходив не від сеї літописи, але від комбінації австрійських подій, а що сій комбінації контекст Галицько-волинської літописи не відповідав, тож він ріжними способами старався ослабити значінне контекстної звязи літописи для хронологічних означень взагалі. Супроти сього, що тут в гру входить дуже важна справа — хронологічна вартість Галицько-волинської літописи, одного з найважніших джерел нашої історії, тож на сю сторону звертав я увагу автора і в устних замітках і в друкованих (див. Записки т. L, бібліогр. с. 12), і тепер сю справу ще раз хочу піднести.

Автор з початку хотів взагалі злегковажити хронологічну звязь подій Галицько-волинської літописи: з початку він приймає, що хронологізатор доволіно переставляв події (нестійність сього погляду виказав я в рецензії, Записки L). Потім, опираючи ся на звісних словах літописця про брак у нього хронологічного порядку („Хронографу нужда есть... овогда же писати в передняя, овогда же воступати в задняя“), автор висловляв гадку, що в літописи нема що взагалі шукати хронологічної звязи. Супроти сього погляду, як він був висловлений в редакції праці предложений на засіданню історично-філософічної секції, мусів я, розуміється, також виступити, бо літописець каже тільки, що він не розложив подій в порядку років і під відповідними роками, в аналістичній схемі, але се зовсім не значить, що бракує у нього зовсім хронологічної звязи. Літописець, не даючи років, звичайно вказує порядок подій ріжними означеннями — як „потім“, „перед тим“, „по якимсь часі“, „тогож року“, „на другий рік“ і т. д., і їх не можна а ргіогі легковажити. Що лишило ся б з літописи, як би, не маючи років, ще й такі хронологічні означення схотіли б ми

викинути? Наведені слова літописця кажуть тільки, що він, для прагматичности, часом згадував при певних подіях попередніх факти, або заходив в пізнійші, але в переважній більшості він означає се тими хронологічними вказівками, і їх можна лишити на боці хіба виказавши помилку літописця або пізнійшу вставку, що розриває первісну хронологічну звязь.

По часті так собі поступив автор супроти моїх заміток. Але при тім він не рішив ся розпроцати ся з своєю попередньою аргументацією зовсім. Висловивши гадку (с. 7), що слова „въ то же лѣто“ в початку оповідань про литовські події належать не до з'їзду Данила з Белею, а до походу на Ятвягів (Іпат. с. 540), то значить — признавши з'їзд з Белею вставкою (автор того не каже виразно, але се одинокий льогічний вихід), д. Б. все таки твердить, що літописець в своїх словах про спосіб писання хронографів признаєть ся до нарушень хронології: він, мовляв, дає ними до пізнання, „що подавав ранійшу подію пізнійше, а пізнійшу скорше, ніж повинен“, і на сій підставі д. Б. хоче взагалі позбавити значіння хронологічні вказівки літописи.

На доказ він вказує на оповідання про австрійські події, що в хронологічній схемі Іпатського кодекса стоять тепер під р. 1252, 1254 і 1257, та події зібрані під р. 1235. Та тут автор мішає знову до купи дві річі: розміщення не в хронологічнім порядку й порушення хронологічної звязи. Під р. 1252 і 1254 літописець заходить „в передня і задня“, але означає се хронологічними чи стилістичними вказівками, так що сї оповідання власне можуть якраз ілюструвати цінність сих вказівок. Під р. 1257 слово „потом“ означає не хронологічний, тільки стилістичний перехід, а на значінне оповідання в розвою подій вказує літописець кінцевими словами (див. мою Хронологію Гал.-волинської літописи с. 39). Під р. 1235 хронологічної плутанини зовсім нема так багато, як здаєть ся автору (див. мою Хронологію с. 27¹⁾), тільки „и потомъ“ на с. 517, рядок 20, не відповідає хронології, і його треба розуміти або за перехід стилістичний, або прикладати не до вступних фраз, а до дальшого оповідання, отже припускати лиху стилізацію, яка не рідко трапляєть ся в сій літописи. Ся стилізація не раз ставить в дуже трудне становище й інтерпретатора й хронологізатора,

¹⁾ До річі поправляю друкарську похибку на с. 27 рядок 3 зверху : треба читати замість 1236 рік 1237.

²⁾ Не потрібно тільки покликуєть ся він на події описані під р. 1235, мов би на анальогію.

але через те махнути рукою чи на стилістичну звязь, чи на хронологічні вказівки літописця було б. малодушністю для дослідника зовсім невідповідною. В моїй хронологічній аналізі не мало було піднесено таких трудних місць; але річ дослідника — розплутати сі труднощі, а не махнути рукою й позбавити себе тих історичних вказівок, які джерело може дати.

Отже наведені автором приклади зовсім не дають права легковажити хронологічні вказівки літописи, а показують, що деякі загальніші вирази, як „потомъ“, місцями не відповідають хронологічним відносинам фактів. Без порівняння більше одначе можна вказати таких місць, де сі й подібні вказівки відносинам фактів відповідають. Тож в кождім поодинокім випадку, відкидаючи таку вказівку, можна зробити се гіпотетично, а як категорично, то на підставі сильних доводів, тим більше, коли маємо до діла не з таким загальним означенням, а з зовсім докладним „въ то же лѣто“, як по тексті про з'їзд Данила з Белею, що інтерпретує автор. Його позбути ся відкликом до наведених автором інших місць літописи не можна, а треба натомість: або довести якимись стилістичними чи хронологічними фактами істнування вставки, що розірвала первісний контекст (автор сього не зробив, хоч, видно, думав про такий вихід), або доказати, що в даній літописею хронологічній звязи є рішуча помилка. Автор ані сього ані того аргументу не розвинув, припускає нібито вставку, а головну вагу кладе на малозначність хронологічних вказівок літописи взагалі.

Ся, методологічна сторона, звязана з загальною справою хронологічної вартости Галицько-волинської літописи головню змусила мене до написання сих заміток. Сама хронологічна дедукція автора не має такого загальнішого значіння; але що вона має на меті поправити одну з дат в моїй хронологізації Галицько-волинської літописи, то мушу коротенько і про неї згадати.

Як будь я дуже радий всяким поправкам і провіренням моєї хронологічної схеми, та не думаю, щоб д. Барвінському удало ся знайти певнішу дату для з'їзду Данила з Белею, ніж поставлена проф. Дашкевичом і мною. Полишаючи навіть на боці трудність в хронологічнім означінню сього епізода („въ то же лѣто“), д. Б—им зовсім не усунену, інтерпретація його стрічає ся з ріжними труднощами:

Авторови приходиться ся прийняти, що літописець з'їгнорував володінне Германа баденського в Відні.

Прийнявши „німецьких“ послів за відпоручників чеського короля, прийшло ся йому штучними гіпотезами толкувати, як опинив ся між ними „воевода царев“, припускати, що був то Оттон баварський, похибкою названий цісарським намісником у літописця, і що він укладав якусь, з історії незвісну, коаліцію з королями угорським і чеським.

При хронольоїї д. Барвінського арцибіскуп сольногородський мусів на наказ чеського короля кинути розпочатий похід і їхати в посольство.

Прийнявши ідентичність записки мон. св. Хреста з оповіданнем Галицько-вол. літописи¹⁾, мусить д. Б. представляти, що полагодивши справу з Белею й намовивши його до виходу з австрійських земель (як у записці св. Хреста), посла чеського короля потім їхали з ним до Прешбурга²⁾, без певної причини, лише аби міг там їх бачити Данило.

Аргументи, наведені д. Б. против дати 1248 р., зовсім не так сильні, аби виключити її можливість. Що перед 1250 р. ми не знаємо про похід Белі на Австрію, се не виключає можливости, що він вибрав ся був, нпр. в 1248 р., походом, але посольство австрійських панів відвернуло сей похід, Беля вернув ся від границі, й тому сей упланований ним похід не був записаний літописцями австрійськи чи угорськими. Посольство, в інтересах безпечности австрійських земель, могло бути зложено не конче з самих сторонників цісаря: льокальні інтереси могли зробити таку комбінацію, що крім угорського намісника взяв в нім участь оден князь з противної партії — архієпископ сольногородський, незалежно від свого партійного становища. З рештою літом 1248 р. в Чехії була така буря — повстанне Отокара против Вячеслава, що чеські партизани в Австрії могли всіляке становище займати супротив того чи сього, чеського короля чи його сина.³⁾

1) Се ідентичність тільки гіпотетична, хоч автор раз зве її гіпотетичною, иньшим разом бере за річ певну й буде на ній дальші виводи.

2) Ідентифікованне літописної Пожги з Прешбургом також лише гіпотетичне, хоч автор уважає його певним; Пожга і Позон не тесаме, й автор мусів би ще пошукати доказів на те, що літописець Пожгою назвав Позон.

3) Автор ще збиває мою інтерпретацію слова уже. Я не привязував зовсім такого значіння сьому слову в рішенню питання, як думає автор; слово се може мати ріжні значіння, і в данім контексті (а з контексту все треба виходити), таки далі правдоподібнішим уважаю те значінне, як я прийняв.

Отже д. Б. против заквестіонованого ним розв'язання галицької звістки поставив иньше, яке, нєвважаючи на чималу працю, вложеноу в його студию, й старанне обробленнє, може бути не меньше, коли не більше заквестіоноване також. Але перше розв'язаннє має за собою контекст Галицько-вол. літописи, а друге — против себе таку виразну вказівку тексту як „въ то же лѣто“. В сїм дуже важна ріжниця.

Лист кор. Стефана Баторія до калги з р. 1577.

Низше поданий лист, знайдений мною в книгах т. зв. Руської Метрики московського Архива міністерства справедливости (Записи В. кн. 26—7 л. 99) належить до обставин, що випередили так звану Баторієву реформу козачини. Напад Татар на Волинь, про котрий іде тут мова, став ся, як поясняв сам калга в листі до волоського воеводи, наслідком того, що „гетьман Шах“ з Низовцями розбив його (?) посла, „за наказом або позволеннєм кївського воеводи“ — Конст. Острозького (Zródła dziejowe IV с. 109, про самий татарський напад широко оповідає Бельський — вид. Туровского с. 1405—7). Згадка в сїм листі про королевих підданих, що „перемирє ламали“, очевидно належать до Шаха й козаків.

Лист до цара (читай: царевича) перекопского Махмет кгирея кгалъдзе.

От Стефана, божею милостю короля полского и великого князя литовского, руского, пруского, мазовецкого, жомонтского, лифлянтского, волинского, подляского и пных, царевичу орды перекопское Махмет кгирею кгалдзе. Писаль и всказал еси дажь через гонца своего Емшей мурзу обмову чинечи о томъ, въ якихъ причинъ вторгнуль еси без вести у панство наше. На которое поселство ач есмо отписали и отказали через посла твоего, але однакъ при немъ послали есмо того слугу нашего верного Илю Кулсмановича, иж бы еси намъ через него мысль свою ознаимил. Было писане до цара и до тебе о приязнь, также теж от цара отца твоего и от тебе до насъ якож гонцы и посол великий Ззянтымар были у дверей наших, приязнь становячи, и с приязнью отехалы. Мы есмо также посла нашего з Дзянтымыром великимъ посломъ царскимъ послали с приязнью, з щодробливими и значными дары для сконченя вечного становеня, вѣру даючи тымъ панствамъ. Не сподєвали ся есмо того, абы еси малъ в землю нашу вторгнути и шкоду чинити, але што еси з войском татарским под тою приязню учинил, Панъ

Богъ яко всевидца каждому водлугъ справъ его одати может. Бо если з воеводою киевскимъ и з старостою черкасскимъ была о што розница (они сут нашими и коронными поддаными и мешканъе ихъ ест в земли нашой коронной), не воевати было, але через посланца ознати: учинили бысмы слухную справедливость. Не имъ ся кривда стала — нам ся болшей стала, бо и другихъ подданныхъ нашихъ много маестностей спустошено, а кгде колвек есть спустошено, земля наша ест спустошена. Коли земля наша спустошена была от тебе и войскъ татарскихъ, разомъ есмо послали о томъ даючи знати цесарови турецкому, и послови отца твоего Дзяньтмиру казали есмо ся задержати, который вже праве на границы земли наше было, выезждаючи зо всимъ добрымъ, и з нимъ посель нашъ с приязнею и дары. Для того есмо писали до цесара турецкого, бо королеве полские с цесаром турецкимъ мают вечное а правдивое сконченъе, которое яко продки теперешнего цесара Солтанъ Мурата мощне а не нарушене держали, и короли полские с царми татарскими завжды до приязни вели, такъ и теперешний цесар солтанъ Муратъ держит, ино го до приязни з царми татарскими вел. А такъ писали есмо о том до цесара турецкого, яко до приятеля нашего того, который ведает яко потреба перемире не облудне держати, если бы еще што намний шкоды учинило войско татарское в земли нашой, мы терпети дальй не будемъ могли, и приязнь межи нами не будет могла быти. Про то разумиш ли, же добре ест, абы старая приязнь трвала, абы еси нам и земли наше шкоды не чинил, а з границъ наших же бы еси выехалъ, вязни в земли нашой взяты абы еси отослал, бо то непристойная што от нас просишь, абы есмо с тобою тую приязнь замкнули, и дары послали, а ты еще в земли нашой з людьми; еще не скоштовавши ся з войски нашими всеми, а вжо хочеш вытиснути на насъ приязнь, которую не есть пристойно становити, одно по доброй воли. А такъ если хочеш приязнь, то знак будет — вязни распустити, з земли наше выед. Мы потом и посла твоего отпустимо с приязнею, и з нимъ зараз нашего пошлемо ку становенью сконченя, отколе и хут нашу до приязни и щодробливости в дарох познашь. А котории бы подданыи наши перемире ламали, огледасте, иж карани будут слушне, яко ся окажет. А такъ через того нашего слугу ознати намъ мысль свою: мы будем до всего готови на обе стороне. Писанъ в Варшави лѣта Божого нароченя тисеча пят сот семдесят сегого мѣсяца апреля тридцатого дня.

Монах ворожитом.

Переглядаючи, тому вже більше десяти літ, акти подільської палати в московськiм Архiвi мiнiстерства справедливостi (Опись 5, вязка 1, дѣло 13 л. 6—7), виписав я собі досить iнтересне з культурно-iсторичного та й етнографiчного погляду зiзнання „мандрованого“ чернця, арештованого росiйськими властями за ворожитство. „Просвiщенний“ режим царицi Катерини був дуже пiдзорливий та гострий на пунктi „суевѣрій“, особливо коли вони йшли вiд духовних осiб, i тим поясняєть ся нещаслива доля, що спiткала галицького мандрованця. За досить безневинну рiч — якесь зiля, дане жiнцi для ношення при собі вiд „перелестника“, заволоку всаджено до вязницi й вiддано його справу до суду. Просидiвши досить довго пiд арештом, вiн одначе був увiльнений вiд кари — йому пораховано було сидження в арештi пiд час слiдства, бо нiчого серйозного за ним не знайшлося, а вплинуло мабуть на се увiльнення й признання обжалованого, що вiн був несповна розуму. Зрештою його зiзнання, як культурно-iсторичний образок, не потрiбує ближших коментарiв.

1797 года марта... дия допросъ учиненной въ брацлавскомъ совѣтскомъ судѣ присланному изъ брацлавскаго намѣстническаго правленiя священнику Ивану Зарицкому, которой спрашиванъ и показаль:

От роду ему 49 лѣтъ. По ихъ греко римскому исповѣданiю у исповѣди причастия повсегодно бываль. Родился я в цѣсарскомъ кордонѣ в мѣстечкѣ Красномъ Ставѣ. Имя мнѣ Иванъ Зарицкой, отца Василя Зарицкаго, а матери Агафии. При родителяхъ жилъ 14 лѣтъ послѣ рождения Грамоти изучився на рускомъ и полскомъ язикахъ читать и писать умѣть. А потомъ пошелъ въ Галамуци въ езувицкой монастырь, котрий состоялъ подъ епархiею цесарского кардона, и жилъ года три простимъ монахомъ, а не постриженнымъ. Отъ туда перешель по пашпорту в монастырь билской базилянской, гдѣ пожилъ 6 годовъ в послушанiи. Отъ туда пошелъ въ Красной Ставѣ обратно въ монастырь, гдѣ произведенъ въ ярмонахи епискомъ Василиемъ Залесскимъ епархiи галамуцкой, гдѣ прожилъ 14 лѣтъ безъотлучно. И хотя посмотрѣть родителей своихъ отлучился изъ монастыря из доволени начальниковъ в домъ свой состоящiй в томъ мѣстечкѣ. И какъ только не успѣлъ прейты, нечаяннымъ образомъ загорѣлся домъ отца моего, чего испужавшись лишился разума,

пошелъ неизвѣстно куда и шатался по разнымъ мѣстамъ шесть лѣтъ, а когда пришелъ в чувство и шелъ в городъ Виницу, и не доходя до города Выницы верстѣ 40 захваченъ на дорогѣ липовецкимъ смотрителемъ, а имени не упомяну, и отосланъ прямо въ Виницу. Содержался под стражею двѣ недѣли, а потомъ явился къ преосвященному архиепископу Виктору, которого просилъ об опредѣленіи меня в какой нибудь монастырь, которой просилъ городническое правление для свободного пропуска пребывания в монастыряхъ. Бывшій же господинъ городничій Лопухинъ во удовлетворение желанія его преосвященства и далъ за подписомъ своимъ и съ приложеніемъ казенной печати билетъ. А наконецъ проходя черезъ морастыри лебединской и корсунской возимилъ намѣренье пробраться обратно въ Виницу, простиралъ путь чрезъ Смелящину, гдѣ заболѣвъ лежалъ 3 мѣсяца, а по выздоровленіи явился въ Виницѣ и билетъ прописалъ въ городническомъ правленіи. Продолжалъ путь для богомоления в городъ Киевъ и проживъ въ ономъ до юня мѣсяца прошлаго 796 года наконецъ же имѣлъ намѣренье пробратца в Шаргород къ преосвященному Аникию для опредѣленія къ мѣсту. Пришелъ Литинского уѣзда в деревню Багриновци для переночеванья к тамошнему жителю сапожнику, просилъ онаго починить сапоги, за каковою починкою переночевалъ. Жена же его сапожника, а имени ее не упомянуть, начала меня спрашивать в разговорахъ, не знаю ли я такого человѣка, чтобъ который могъ помочь страждущей отъ прелестника, я жъ въ отвѣтъ ей на то сказалъ, чтобы она здѣлала изъ священнаго зелья крестъ и покропила бы святой водой и носила бъ при себѣ. О чемъ священникъ той деревни извѣстятъ — Василий Терлецкій, приказалъ меня взять под стражу, отобравши от меня прописанной билетъ, и отослалъ в литинское духовное правление, гдѣ меня допросили и отослали въ брацлавску духовную консисторию, ис которой препровожденъ в намѣстническое правление. На воровствахъ разбояхъ не бывалъ и пожеговъ не чинилъ, в чемъ і показалъ самую сущую правду. За ложное жъ мое показаніе подвергаюсь сужденію. — Йоанъ Зарицкій

Памяти Александра Кониського.

29 падолиста (12 грудня) 1900 р. по довгим хорованню заснув на віки, на 65-ім році життя оден з визначніших українських діячів ХІХ ст. Олександр Кониський.

Покійник походив з дрібної чернігівської шляхти, з околиці Ніжина. Материяльні недостатки й хвороба очей не дали йому спростоги здобути закінчену шкільну освіту: на шіснадцятім році муїв він перервати науку в ніжинській дворянській школі, і не маючи можливости, з огляду на очну слабість, віддавати ся ніякій роботі, кілька років кочував по шляхетських домах лівобічної України. Се дало йому незвичайне знанне тутешнього життя й широкі та ріжнородні знайомости, які підтримував він і пізнійше. В 1854 р. зневолений був він записати ся в урядову службу, з початку в Прилуці, потім у Полтаві. В Полтаві попав він у тодішню досить сильну просвітно-поступову течію, з значною національною закраскою, і се мало великий вплив на сформованне поглядів і діяльности Кониського, що ще в школі показував любов до українського слова й народу; особливий вплив мав на нього, здасть ся, Пильчиков, з котрим Кониський і потім зістав ся в близьких відносинах — з їх порозуміння мав потім виплинути й проєкт засновання Товариства ім. Шевченка. Під впливом полтавських приятелів молодий Кониський, що тим часом трохи поправив ся на здоровлю, почав дуже енергічно працювати над своєю освітою, забрав ся до правничих студій, хочачи здати іспит на кандидата прав, заразом почав дописувати до російських, а далі — й галицьких газет, містив українські поезії й оповідання з народнього життя в Основі, Чернігівським листку, львівським Слові й Галичанині,

і брав дуже діяльну участь в організації недільних шкіл — справі, що тоді головно займала поступову й народолюбну молодіж. В звязку з сим стояли його заходи коло укладання популярних українських книжок і шкільних підручників; з них були надруковані Прописи (1862) і Арихметика (1863).

Тим часом дописи Кониського до петербурських газет озлобили на нього місцеву адміністрацію і ріжних матадорів; пішли денунціяції на його „малоросійськую пропаганду“. На початку 1863 р. Кониського „административним порядком“, розпорядженням губернатора заслано в Володу, рік пізнійше звідти ще далі — в Тотьму. Опинивши ся в північнім кліматі, до того в незвичайно тяжких материяльних обставинах, Кониський зовсім стратив здоровле, й тільки наслідком сього в 1865 р. його переведено на жите в Вороніж, потім в Бобринець і Катеринослав (1866); тільки в 1872 р. йому вернено свободу, і він переніс ся в Київ.

Ані се заслання й ограниченне свободи, ані пізнійші пригоди, які приходило ся зазнати Кониському (арешт і процес 1885 р.) не знищили ані змагань ані енергії його, хоч сильно підірвали і без того не важне здоровле. В 1865 р., їдучи за кордон для поратовання здоровля, звідав він Львів і зміцнив свої відносини з галицькими кругами, навязані вже перед тим. Одначе до повернення свободи діяльність його була спараліжована і починає розвивати ся з р. 1872. Перехід Кониського в Київ припав на час, коли по звістнім антракті 1863—1870 р. центром українського руху, що став відживати по тім антракті на ново, стає Київ, і тут починає розвивати ся в ріжних напрямх діяльність громади свідомих Українців. До них пристає Кониський, а встигши тимчасом заробити собі деякий масток адвокатурою, віддає всі сили громадській і літературній діяльності. Він далі заходить ся коло укладання популярних книжок, бере діяльну участь в редакції тодішнього орґана київських Українців Київського Телеграфа, пробує орґанізувати й якийсь періодичне видавництво в українській мові,— але сї заходи його розбивали ся о звістну систему, зазначену указом 1876 р. Стрічаючи ся на кожнім кроці з обмеженнями й заборонами Українства в Росії, Кониський з тим більшою енергією підтримував свої звязки з галицькими виданнями, засипаючи їх своїми поезіями, оповіданнями, статтями історично-літературного й публіцистичного змісту. Заразом він, разом з иньшими, стараєть ся привести до завязання в Галичині такої інституції, яка могла-б бути постійним орґаном розвою українського слова, незалежним від російських обмежень; ще під

час свого недобровільного життя в Катеринославі, як оповідав пізнійше, застановляв ся він над сим, і з його нарад з Пильчиковим вилинув проєкт пізнійшого Товариства імени Шевченка. Кониський, як міні від нього відомо, дав на його заснування своїх 1.000 рублів; значнішими датками причинили ся ще Е. Милорадовичка й М. Жученко, так що всього було зібрано коло 7.000 р. Переведенням справи у Львові зайняв ся Пильчиков. На основі порозуміння Пильчикова з львівськими народо-вцями завязане було Товариство ім. Шевченка, а зібрані гроші ужито на закупно друкарні (1873).¹⁾

Сімдесяті й початок вісімдесятих років взагалі були найсвітлішим періодом в життю й діяльності Кониського. Окрім української літературної й громадської діяльності він брав широку участь в тодішній російській ліберальній пресі, виступаючи також в інтересах українства (нпр. його меморіал за введенням української мови в школах, 1880 р., друкований в Семі і Школі), заразом грав визначну ролю в громадському життю міста Києва, як член міської ради, від 1878 р. Вісімдесяті роки принесли багато прикростей Кониському. На ґрунті господарки м. Києва Кониський, виступаючи в інтересах міських фінансів, придбав багато ворогів, а боротьба з ними привела його до конфлікту з українодськими реакційними елементами. На Кониського пішли брудні брехні, далі політичні денунціяції, що привели до політичного процесу 1885 р., коли Кониському грозило нове заслання під закидом українського іредентизма. Кониський опинив ся знову під поліційним доглядом; знеохочений, він усунув ся від громадської діяльності. Разом з тим поєсували ся з ріжних причин і відносини його до багатьох виднійших репрезентатів кіївського Українства.

По широких розмахах своєї діяльності Кониський почув себе в значній мірі ізольованим в Києві й придавленим загальною реакцією, що запанувала в Росії в 80-их рр. Тим частійше виїздить і тим довше пробує він в Галичині, що була головною ареною його літературної діяльності — тут його знали й дуже поважали, тим часом як на Україні, куди закордонні видання не доходили, а своїх не було, його імя по за тісними українськими кружками зовсім не було звістне. Ролю співробітника галицьких часописей Кониський не думав обмежати ся. У нього були тоді широкі плани.

¹⁾ Треба признати, що справа завязання Товариства досі не висвітлена вповні; я оповідаю її початки за Кониським.

Стараючи ся запевнити бодай в Галичині успішний розвій українській ідеї й міряючи тутешні відносини міркою російських обставин, він надіав ся запевнити успіх українській справі союзом з польською суспільною єрархією і в сїм напрямі пробував впливати. Не можучи на російській Україні прийти до кінця з своїми плянами засновати український журнал, він стараєть ся утворити в Галичині всеукраїнський політично-літературний орган, для всеї України, російської й австрійської. Таким мала бути Правда, відновлена Кониським в 1888 р. Кониський в початках був її властивим редактором і старав ся зкупити коло неї всіх українських виднійших письменників і учених, а також притягнути й людей, що йно входили в літературу. Одначе сї заходи скрахували зовсім: виднійших Українців притягнути не удало ся, а заакцентована Правдою ідея помирення Руси з Польщею викликала загальне недовіре до неї. Кониський дуже скоро, в р. 1889—90 відчув повну неудачу свого пляну, хоч іще кілька років, уже потім як Правда стала особистим політичним органом Ол. Барвінського, старав ся її підтримати й підпирати співробітництвами з України. Слідом пішов крах т. зв. угової політики, на котру великі надії покладав Кониський; бувши одним з її моральних батьків, він і пізнійше боронив її, на тїм ґрунті стративши не одного з давнійших приятелїв (на сій точці розбила ся і моя з ним колись дуже сердечна приязнь, а певно — і не одна моя). Сей удар був для нього тяжкий; в Галичині, що була його головною ареною в остатнім десятиліттю, почув він себе теж ізольованим: й опозиційні народовці й радикали (навіть після того, як галицький радикалізм зійшов на зовсім практичний ґрунт і прийняв сильну національну закраску) в його очах однаково були ворогами. Галицькі симпатії Кониського зникли в значній мірі, і в міру того як галицький культурний рух виростав понад київською фєрулою, він усе більше підзорливо дивив ся на нього. Се й було мабуть головною причиною, що по останнім побуті в Галичині 1889 р. він уже більше сюди не заглядав.

Огірчений сими неудачами в початках 90-их рр. Кониський зкупляв свої гадки коло пляну — розвинути наукову роботу в Галичині. Він покладав на се великі, не тільки чисто культурні, а й більш суспільно-педагогічного характеру надії. Се стояло в звязку з плянами реформи Товариства імени Шевченка. Товариство ім. Шевченка взагалі не сповнило надій, з котрими його завязувано: бідно дотоване, з друкарнею на

О. Кониський — портрет з 80-их рр.

плечах, що не тільки пожерла всю фундацію, а ще й відразу впровадила Товариство в значні довги, воно ледви жило. Це приводило до гадки про потребу такої реформи, яка-б зробила його більше рухливим і допомогла розвинути ширшу діяльність. Гадку про потребу такої реформи підносив Кониський ще в 80-их рр. В 1889 р., під час свого остатнього побуту в Галичині він порушив сю справу. В дискусії над реформою була піднесена гадка перетворення Товариства в наукову інституцію: вона й лягла потім в основу проєкту нового статуту. Разом з тим як переводила ся реформа (прийнята остаточно весною 1892 р.), Кониський з декотрими иньшими Українцями заходив ся єднати співробітників науковому видавництву, що мало видавати Товариство. Він головно числив при тім, розуміть ся, на Україну і не жалував енергії й заходів, але спіткала їх неудача, про котру оповів він сам за кілька місяців перед смертю в статі про Дикарева (Літературно-науковий Вістник 1900, XI с. 83—4). З корифеїв української науки ніхто не дав нічого для наукових Записок; з тяжкою бідою удало ся стягнути на Україні праці на перші дві книжки, і то переважно від людей молодих, в науці нових, і на тім урвало ся. Сам Кониський задумав для Записок зладити більшу біографію Шевченка: першу главу її умістив він в I кн. Записок, і потім праця коло Шевченка стала головним змістом майже цілого остатнього десятиліття його життя: він друкував її поодинокими частинами до р. 1897, потім переробив для осібногo видання і для російського перекладу, збирав матеріяли для критичного видання Шевченкових поезій, зладив корпус листів і збірник перекладів російських повістей Шевченка.

Невважаючи на віщування „щирих Українців“, гірко згадані Кониським в тій його статі про Дикарева, наукове видавництво Товариства імени Шевченка не впало. Протівно, міні удало ся, по переході в Галичину, поставити його на міцний ґрунт і розширити. На вість про прискорене tempo Записок Кониський висловляв міні як мрію, щоб Записки виходили що два місяці, — не підозріваючи, що я вже вів до сього й що сей проєкт стояв уже перед довершенням. Але разом з розширенням наукова робота все більше сходила на галицький ґрунт, бо участь Українців з Росії зіставала ся все розмірно дуже малою, не вважаючи на всі заходи, й сходила в загальній сумі роботи все більше на другий план. Як тішив ся Кониський взагалі розвоєм наукової роботи, так знову неприємне було

Йому се „домінованне“ галицького елемента. Хоч і як цінив він Галичину, як етап в культурнім розвою України, але з своїх давніших літ він привик бачити її в ученичій ролі перед Українцями російськими, й новий зріст Галичини був йому чужим, при всій його теоретичній вартості. Криза в Товаристві, що привела до уступлення з президії Ол. Барвінського (1897), підлила олію в сім певнім знеохоченню Кониського для Товариства; він укладав сумні гороскопи для нього, нарікав на „галицький сепаратизм“, на упослідженне українських робітників і т. и., хоч як раз українські співробітники завсіди особливо цінилися в Товаристві, і для них воно готово було на всяку поблажливість. Але не вважаючи на се прохоложенне (в значній мірі викликане також і не завсіди безсторонніми інформаціями його кореспондентів з Галичини), Товариство ім. Шевченка, як висловився Кониський, перед своєю смертю (в статі про Дикарева), було йому „завжди“ (курсива покійника) незвичайно миле, як дорогий батьковому серцю найлюбіший син¹⁾; він, дійсно, не переставав до самої смерті брати участь в його виданнях, дарував йому досить значну бібліотеку, і в тестаменті записав йому цілий, з невеликими виїмками свій маєток²⁾.

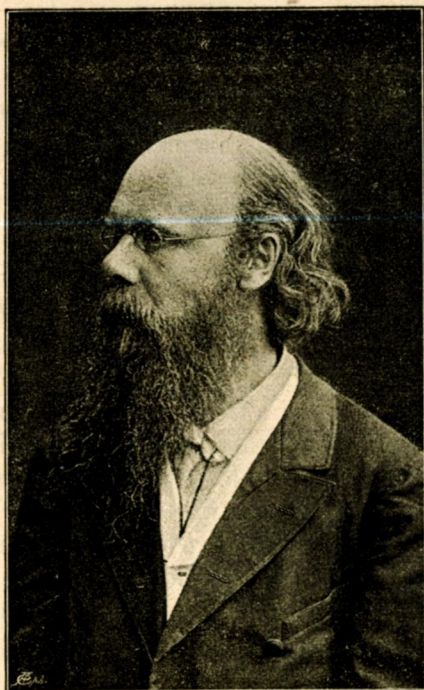
Охолодження Кониського до Галичини мало, здасться, результатом те, що в своїх останніх роках він звертається до видавничої діяльності на Україні російській. Він зайняв ся виданням збірника своїх повістей, організував видавничу громаду в Києві, і т. и. Свої інтереси й турботи остатніх часів описав він у характернім оповіданню „Турботи українського письменника і видавця“, присланого ним за кілька тижнів перед смертю для Літ.-наук. Вістника (на жаль Вістник з цензурних причин не міг його помістити, й вийде воно десь инде).

Останні літа зрештою проходили вже під сильними нападами слабости. Знаємо, що здоровле Кониського було слабке від малку; пізніші пригоди ще більше його розстроїли. Від початку 90-их рр. він що далше то сильніше став хорувати; при загальнім ослабленню, при сильнім рознервованню і вражливості хвороба переживала ся дуже тяжко, і покійник кілька разів уже тратив надію на жите й починав ліквидувати свою діяльність.

1) „З причин яких я не хочу іще оголошувати“, додав Кониський — він, очевидно, розумів тут свою ініціативу в заснованню Товариства.

2) Як мнї відомо, родина покійника одначе оспорує сей тестамент, і що з ним буде — не знати.

Київське підсонє було рішучо за остре для нього, але в полудневих містах, куди висилано його, він так нудив ся, що всякими способами отягав ся з семи виїздами. Остатню осінь, не знайшовши собі компанії для подорожі в Крим, лишив ся він у Київі, й ся небережність показала ся фатальною: запаленне легких в кілька день знищило останки його сил, і рано 29 падолиста Кониського не стало. 1 (14) грудня поховали його, при великім здвигу публіки, на київськїм Байковім кладовищу, де перед кількома ро-

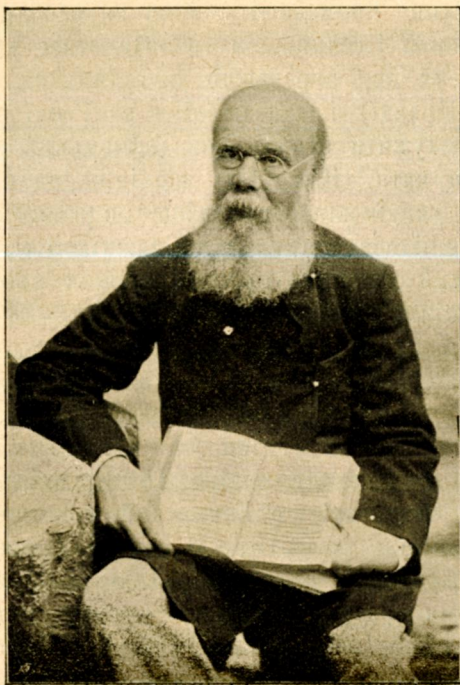
О. Кониський — портрет з початку 90-их рр.

ками прощав він свого найщиршого приятеля неб. Вовка-Карачевського.

Я старав ся, як умів і знав, зазначити головнїйші моменти в розвою діяльности Кониського; тепер хочу в кількох словах піднести головні результати сеї многосторонньої й невтомної, майже піввікової роботи.

В літературній спадщині Кониського перше місце, розуміть ся, належить його белетристичним творам; він був одним

з найплідніших наших белетристів, і повна збірка його белетристичних писань зайняла б добрий десяток томів. На Україні вони були переважно зовсім не звісні, аж до остатнього часу, коли Кониський почав видавати збірку своїх повістей, і тут його творчість не могла мати значіння, але в Галичині 60—80-их рр. він був чи не найважнішим з письменників, і тут на розвій української белетристики його повісти, безперечно, мали

О. Кониський — портрет з 1896 р.

дуже важне значіння. На жаль вони не виходили тут (виключивши малу збірку 1889 р.) в збірнім виданню, й розкидані по масі періодичних і неперіодичних видань, ставали мало приступними, так що молодше покоління, люде 90-их рр. дуже мало знають Кониського. Останніми роками Кониський сам, як сказано, почав видавати збірку своїх повістей, але її треба б доповнити повістями, що не могли вийти в ній з цензурних причин, і се б випадало зробити як скорше.

Найбільше цінним в сій белетристичній творчості Кониського треба признати його оповідання з народного життя, дуже багаті обсервацією й знанням життя, оповіджені часом дуже добре, з гумором. Натомість його оповідання, й особливо більші повісті з життя інтелігенції переважно не удавалися, завдяки значній домішці публіцистичних або й особистих елементів. Поезії, досить численні, не визначаються ані значним поетичним даром, ані особливим артизмом.

В публіцистиці Кониський спинявся особливо на двох темах: урядовім гнеті і селянським господарстві; але сї статі, міщені в 80—90-их рр. переважно в галицьких часописах (головно в новій Правді) і для публіки в Росії майже не приступні, могли служити хіба для інформації, значнішого ж впливу не могли мати. Важніше значіння мали його інформаційні статі про український рух, міщені в російських часописах.

З історично-літературних статей важніші ті, що приносили новий біографічний матеріал про поодиноких письменників. Уже в замітці уміщеній в Ватрі підносив К. потребу збирання біографічних матеріалів, і в останніх літах се стало одною з найбільш улюблених гадок покійника: в останнє висловив він її з великим (аж завеликим) натиском в статі про Дикарева. Головною його працею лишила ся велика студія про Шевченка (друкована частинами, потім I т. її видано осібно, 1898 р., з другим протягло ся — по часті через те, що Кониський тим часом видав цілу біографію по російськи, тогож 1898 р., по часті тому, що Товариство не могло порозуміти ся з автором що до деяких доповнень і змін). Ся студія, разом з деякими дрібнішими причинами, становить дуже важну вкладку в історію новішої української літератури й трівку заслугу покійника, хоч він у ній і обмежив ся самою лише зверхньою історією життя поета, свідомо поминувши історію його творчості (тому й назвав її „Хронікою життя“ Шевченка), а й самий метод роботи і спосіб представлення полишає дещо до жадання. Не вважаючи на се вона, певно, довго ще буде підставовою працею про Шевченка.

Та хоч як важна й ріжностороння була літературна творчість Кониського, але важнішою стороною його життя треба уважати його громадську діяльність. Від свого повороту з заслання на Україну (1866) і до смерті він неустанно будив український рух скрізь, куди заводила його доля. Треба знати тяжкі обставини сього руху в Росії, слабку національну свідомість, безвладність і апатію української (gente)

інтелігенції, сих різних „ширих Українців“ і „тоже Малоросів“, щоб відповідно порозуміти значінне таких віщунів українського відродження, сих оводів, кажучи словами Сократа, що не дають зовсім заснути суспільности і перерватись слабкій течії своєнародного українського життя. Кониський належав до найвизначнійших між такими віщунами. Громадський дух в нім був незвичайно розвинений. Він мав незвичайно широкі відносини, старанно розширяв їх по всяк час далі й піддержував, використовуючи їх для ширення української ідеї й національного руху. Енергія його на с'єм полі була незвичайна. Його покій був клубом, де до пізньої ночі, майже без перерви товкли ся земляки. З неприсутними вів він величезну кореспонденцію. Дар ініціативи був в нім незвичайно розвинений; він вічно щось плянував, завязував, стягав людей. Що правда, се часто ініціативою й кінчило ся: покійник легко знеохочував ся й відставав, лишаячи иньшим вести далі розпочате як знають, але сей вічний рух був у всякім разі дуже цінний, не даючи застоятись і загнити ся воді зовсім, а часом з ініціативи небіжчика виходили річи многоважні своїми наслідками.

Специально важне значінне мали відносини Кониського до Галичини — для розвою національної ідеї і в Галичині й на Україні. Що до довгости, тяглости й інтензивности його участі в галицькім житю з Кониським можна на рівні поставити тільки Драгоманова, хоч, розумієть ся, впливи його діяльности далеко не були так глибокі й сильні, як Драгоманова. За те для навіязання спільности між сими двома частинами України Руси, розтятими кордоном, його діяльність була найбільша; а на зміцненне українського руху в Росії се мало превелике значінне. В Галичині 60—80-их рр. його діяльність мала також важне значінне; я сказав уже, що тоді се був чи не найвизначнійший галицький письменник. В тодішній бідній числом, бідній силами народецькій громаді Галичини його діяльність і моральний вплив „України“, що несла вона з собою, були дуже значні; при тім в с'єм часі, 60—80-их рр. се був для що йно пробудженої й повної рутенства Галичини провідник, котрого голос вів її наперед, до поступу, ширших перспектив.

Одним з найбільше далекоюсяглих фактів життя Кониського була його участь в заснованню й реформі Товариства імени Шевченка, котрому судила ся така важна доля в культурнім житю України-Руси. Як ми бачили, покійник признавав своєю першу гадку засновання Товариства, а реформа його також звязана з його іменем.

А хоч се була тільки ініціатива, що мала бути доперва розвинена в певний плян і потребувала робочих рук і організаційних здібностей на ґрунті, аби з неї вийшло щось цінне, але й ся ініціатива покійника в двох рішучих моментах життя нашого Товариства завсіди була цінна і важна.

Спеціяльно звязане імя покійника з нашими Записками. Не бувши сам фаховим ученим, він був одним із перших організаторів наукової роботи для них. Заразом запомагав він їх і своїми працями від першого тома аж до сього — що йому судило вийти вже по його смерті. Я вичисляю його статі, замітки й рецензії, міщені в Записках:

в т. I — Дитинний вік Т. Г. Шевченка, крит.-біогр. нарис, с. 87—123.

в т. III — справозданне з рефератів Оглобліна й Каманіна в київ. істор. товаристві, с. 222—8.

в т. IV — Парубочий вік Т. Г. Шевченка, с. 1—28.

в т. V — справозданне з книги „Фабричная и заводская пром. въ районѣ ю.-зап. ж. дорогъ“, вип. I, с. 85—6.

в т. VII — справозданне з тоїж книги вип. II, с. 50—3.

в т. VIII — Проба улаштування хронольоїї до творів Т. Шевченка, с. 1—20.

в т. XI — Т. Шевченко на першому засланню, с. 1—62.

в т. XIII — Т. Шевченко на другому засланню, с. 1—76.

в т. XIV — Т. Шевченко під час перебування його в Петербурзі, 1858—9 рр., с. 1—45.

тажже рецензія на книгу: Статистика Російской імперіи, вип. XVI — Кіевская губ., с. 49—50.

в т. XV — Т. Шевченко під час останньої його подорожі на Україну, с. 1—35.

в т. XVI — Т. Шевченко в останні часи свого життя, с. 1—70.

в тійже книжці замітка: До родоводу Кониських, с. 2—4, рецензія на етнографічну карту Г. Величка, с. 42—5 і справоздання з двох книжок: Андреевъ — Югозапад. ж. дороги і Паровые ширококолейные подѣздн. пути ю.-зап. ж. д.

в т. XVII — Проба улаштування хронольоїї до творів Т. Шевченка, ч. II, с. 1—22.

в т. XVIII — рецензія на книжку: Василенко — Эконом. очерки Кобелякского у., с. 64—5.

в т. XX — справозданне з часоп. Русская Старина за р. 1896, ст. 12—3.

в т. XXV — замітка про брошюру Барсукова Воспоми-
нїя о Костомаровѣ и Майковѣ, с. 32.

в т. XXVII — цікаве справозданнє з книги Протопопова
Історія комітета грамотности, с. 35—8.

в т. XXXIII — Варіанти на декотрі Шевченкові твори,
с. 1—16.

Нарешті в сїм томі йдуть його „Невидані поезїї Т. Шев-
ченка“ і докінчене „Варіантів“; коректи першої статї й остатніх
(с. 17—20) сторін Варіантів, пізнійше дісланих Кониським,
пїслані були йому незадовго перед смертю, але ся коректа
вже не вернула ся: вона застала Кониського в остатній не-
дузі. Крім того лагодив він для Записок останніми роками біо-
графію Костомарова, але в якій стадії застала сю роботу його
смерть, минї незвістно.

Особиста вдача покійника не була легка. Як вмів він лю-
бити й боронити людей собі милих, так не жалував закидів і пі-
дозрінь (часом за далеко посунених) на тих, хто був йому не
в лад. Знеохотити його собі, викликати підозрінне було дуже
легко, за те перебороти упередження — майже неможливо. Сї
прикмети знеохочували до нього богатьох, змарнували не одну
розпочату ним справу, і з часом все більше й більше його ізолю-
вали, але вони не закривали за жита, й тим більше — не по-
винні тепер, коли між ним і нами легло провале, що ділить
живих від умерших, — закривати очей на ліпші сторони його
вдачі і його заслуги.

Безперечно, се був горячий патріот, що любив щиро свій
нарід і жив його інтересами, його радістями й лихом. Безпе-
речно, се був чоловік з горожанською відвагою, незаляканий
пригодами, що впали на нього, й не зломаний лихолітем, що
замкнуло уста так богатьом. Як умів, працював він, і працював
незвичайно, неустанно, до смерти. Його завзяте, енергія, ви-
тривалість особливо відбивають на тлі сучасної байдужости
й безвладности його земляків і роблять з нього одну з визнач-
нїйших фігур в історії України XIX ст.

Покійник нераз підносив потребу біографічних студій про
українських діячів остатніх часів. Будемо надїяти ся, що не
довго й він буде чекати на чоловіка, що схотїв би старанно
й безсторонно обробити великий біографічний матерьял, який ли-
шив ся по нїм. Мусїв би то тільки бути чоловік, що близше
стояв і знав безпосередно сю характеристичну особистість —

інакше багато в діяльності її зістало ся б йому незрозумілим. Основно, безсторонно, зі зрозумінням і відповідною широкістю погляду зроблена, така біографія була б не тільки пам'яткою по визначнім покійнику, але zarazом — і дуже цінною вкладкою в історію українсько-руського культурного життя другої половини XIX в.

15 (28) XII 1900.

М. Грушевський.

Памяти Александра Лазаревського.

31 марта (13 цвітня) умер в Києві, в 68 році життя Олександр Матвієвич Лазаревський.

Для кожного, хто бодай здалека слідив за розвитком української історіографії в 2-ій пол. XIX в., сі слова не потребують пояснень. Покійник належав до чільних репрезентантів того наукового руху, що почавши ся з оживленням українофилства з кінцем 50-х рр., кладе властиві підвалини для наукової історіографії України-Руси. Імена Костомарова, Антоновича й Лазаревського ясніють в історії сього періода нашої науки — вони надавали їй тон, пробивали перші міни наукових дослідів в минулість України і вказували дороги цілому поколінню робітників. При тім кождий з сих трох головних репрезентантів української історіографії 2-ої пол. XIX в. мав свою спеціальну сферу в нашій історіографії, свій метод і манеру і свої спеціальні вихідні точки. Спільним було у всіх них те, що кождий з них не обмежив ся самим обробленням готового історичного матеріялу, а в великих масах вносив його сам — того вимагав доконче тодішній стан української історіографії. Спільна була й українофільська призма їх історичного світогляду, та демократичний, народолюбний характер його, спільний всій тодішній стадії культурного розвитку української суспільности; за тим починають ся вже різниці. Коли в Костомарові мали ми майстра-оповідача, в роді Амедея Тері, з яким його нераз порівнювано, з спеціальною інтуїцією для етнографічного елемента, етнографічно-національного характеру в історії, з спеціальним інтересом для старої Русі й політичної історії козачини, а в Антоновичу маємо конструктивний ум, з спеціальним нахилом до зведення історичних фактів до можливо простих схем, з неохотою до нарративної манери, так сильної у Костомарова, з спеціальним

замилуванням для відносин суспільних, головню в литовсько-польськїм періодї нашої історїї, — в Лазаревськїм мали ми провідника, можна сказати — фанатика документальности, рівно неприхильного і до романтичної оправи історичних фактів і до теоретичних конструкцій, при тїм спеціалізованого знову в зовсім відмінній сферї, майже або й зовсім не рушаної його товаришами — Гетьманщинї кінця XVII й цілого XVIII в.

В маленькїй замїтцї, яку пишу я під сьвїжим вражіннем сеї утрати, не могу я мати ані замїру докладно схарактеризувати сю характеристичну фігуру, сю довгу й енергічну діяльність. Треба надїятись, що ближшї співробітники покійника з кругу Київської Старини, котрої душею й першим, можна сказати, співробітником був він протягом кількадесяти лїт, сповнять невдовзі обовязок, який на них в першїй лїнії лежить — дати образ житя й діяльности їх сенїора й товариша*). Я-ж обмежу ся кількома словами — на помнику по покійнім.

Олександр Лазаревськїй родив ся в 1834 р., в небогатїй поміщицько-урядничїй родинї в Конотопськїм повітї. Родинні традиції, окруженне, молодечї вражіння, обставини житя як найтіснїйше вязали його з сферою, що потїм стала предметом його спеціальних інтересів і наукових студїй — старою Гетьманщиною. Оден з молодших синів, він виростав під доглядом своїх старших братів — Василя, Михайла й Федора, типових українофілів, приятелїв Шевченка. Молодечї лїта прожив він в далеких переїздах, на чужинї, і так звичайна у Українців ностальгія підогрїла і в сьвідомїсть перевела фізичне привязанне до вїтчини. Пізно відданий до школи, вже розвиненим і сформованим підростком, він не уложив ся в рами шкільної науки. На шкільній лавцї він шукав відповїди на питання, які насувала його любов до вїтчини, він багато читав, студював, і в 1853 р., учеником VI класи петербурської гімназїї подає до друку в чернигівських Губернських Вїдомостях свою першу працю — „Указатель источниковъ для изученія Малороссійскаго края“.

Бібліографїчний показчик української історїографїї і етнографїї під пером гімназїяста — се був гороскоп цілої діяльности

*) Остатня книжка Київської Старини (за май) принесла цїнний показчик надрукованого покійником, старанно уложений його земляком (Степаном Пономарьовим?), і некролог, досить формально зроблений; обїцяно „рядь очерковъ и воспоминаній“, але пожадана таки методично зроблена монографїя, а не самї принагідні „начерки й спогоди“.

талановитого Чернигівця. Протягом кількох літ він друкує в тих же Губернських Вѣдомостях річні огляди літератури українознавства, видає поправлене й доповнене видане свого показчика, переходить далі до рецензій і маленьких монографій та публікацій документів. Гетьманщина зістає ся невідмінно центром його інтересів, хоч не бракує принагідних заміток — документальних вказівок, материялів і т. и. з иньших сфер. Одиноко стоїть, без впливу на дальшу наукову діяльність Лазаревського його університетська праця про хронограф — Записка о рускомъ хронографѣ, написана на тему дану проф. Сухомліновим. Вона відкривала йому дорогу до університетської кар'єри, але молодого Лазаревського вона не звабила — мовляв не чув у себе здібности до професури, а борше може й тому, що тягнуло його в сфери, академічною наукою в Росії не признані і тоді й досі. Він обертав ся тоді в петербурських українофільських кругах, одягав ся по українськи і був близьким чоловіком до Шевченка, як і його старші брати, — перебував при нїм при його смерті і проважав його тіло на Україну. В тодішнім органі російського українофільства — Основі, він брав діяльну участь, але ще більше тягнуло його до практичної українофільської роботи, — мабуть і тому також перспектива академічної кар'єри не могла його звабити. Коли починаєть ся емансипация селян, Лазаревський кидає Петербург і переходить на ґрунт, вистаравши ся собі посаду правительственного комісара при переведенню реформи.

Служба на Україні (в Чернигівщині й Полтавщині, потім в Києві, в ріжних „вѣдомствах“, в міністерстві внутрішних справ, в „акцизі“, в банку, вкінці в судівництві), при розвиненім уже здавна замилованню Лазаревського в історії Гетьманщини й добрім обзнайомленню з нею, дала йому спромогу оцінити вартість архівальних останків Гетьманщини, які тоді ще зацілїли по ріжних урядах (деякі з них потім зникли, і ексцерпти Лазаревського часом лишили ся одиноким їх слідом), він з запалом забираєть ся до вишукування й студійовання сих останків урядових і приватних архивів, а результатом сих студій, по придрібні принагідні замітки, які містить він особливо в ріжних чернигівських виданнях (Чернигівськїм Листку, Черниговских Губернских Вѣдомостях, Записках статистич. комітета) починає появляти ся ряд більших його публікацій. Він розпочинаєть ся монографією про його тіснійшу вітчину — Конотопская старина, 1862. В 1868 р. виходять дві капітальні публікації, якими

зазначають ся дві серії його праць про Гетьманщину — Малоросійські посполитые крестьяне (1648—1783 г.), историко-юридический очеркъ по архивнымъ источникамъ, и Обзорѣніе Описи Малороссіи, розпочате Лазаревським, продовжене М. Константиновичем, що потягнуло ся на довгі літа, але на жаль не було зібране до купи в особнім виданню й лишило ся в цілости мало приступним.

Монографія про селян в Гетьманщині, оперта на зовсім нових матеріялах, завдяки їм лишила ся підставовою працею й досі, по тридцяти літах, але ще важнійше її вихідна точка — погляд на Гетьманщину. На місце романтичної ідеалізації в козаколюбнім і українофільським дусі, якою обвивано її в українських шляхотських кругах, де виріс Лазаревський, — розвинув він страшний образ суспільно-економічної еволюції Гетьманщини, що полягала в обрабованню й поневоленню свобідного й економічно-самостійного козацтва й поспільства козацькою старшиною — предками шляхотських українофілів XIX в. В сїм становищі автора дав себе знати перелом культурних і суспільно-економічних відносин, зроблений емансипацією селянства й свободолюбним духом українського відродження. Воно стає вихідною точкою не тільки для самого Лазаревського, а можна сказати — для всього пізнішого студійовання Гетьманщини, що не тільки провідною гадкою, а й самим методом і преділекцією для певних питань — як раз суспільно-економічної історії — стоїть в найтіснішій звязку з історіографічною діяльністю Лазаревського (Єфименко, Лучицький, Багалій, В. і М. Василенки, Мякотін, й ин.). Як з одного боку се була перемога критицизма над романтичними легендами, народолюбства над шляхотським українофільством, так з другого боку треба признати, що в своїй острій критиці козацької старшини Лазаревський і його школа (її можна так назвати, хоч би й супроти чоловіка, що не мав нічого спільного з яким будь учительством) була дещо й односторонна й несправедлива до сеї старшини, складаючи на неї всю вину (яка мусить бути добре поділена між нею й тодішнім російським правительством і його політикою на Україні), а з другого боку — переочуючи за економічною експлуатацією й більше ідеальні чинники в діяльності козацьких патріотів.

Вони безперечно в ній були. Змагання до ширшої європейської освіти, до культури взагалі не можна об'яснити лише амбіцією доробкевичів. Ідею української автономії у козацької старшини не можна звести до самих лише змагань до свобідного

використовування української людности, і сій ідеї вміли українські карьеровичі й доробкевичі з старшини жертвувати при нагоді й свою карією й маетки. А тим часом школа Лазаревського, слідяча гріхи української старшини супроти козацтва й народніх мас на полі економічним й суспільнім, забувала зазначити сю другу сторону медалі, й результатом бувала не раз односторонність*). З сього боку характерне було становище самого Лазаревського супроти традиційного мученика старшини — Полуботка. Протів сеї традиції Лазаревський виступив іще маленською заміткою в Основі 1861 р., а потім забив і колодию привалив в монографії про Полуботка — в Русскім Архиві, 1880, I — монографії цінній, але односторонній**).

За розвідкою про селянство ідуть менші монографійки Лазаревського з суспільного устрою Гетьманщини — про духовенство світське й чернече, про сотників. Але тезі селянства відповідала антитеза старшини — її історію виношував тоді Лазаревський. Материялом для сеї історії мали послужити студії над поодинокими родами. Лазаревський починав їх публікувати в алфаветичнім порядку в 1868 р. (8 родів, А—В, в Записках черниг. статист. ком.), потім знову в 1875—82 р. (19 родів, А—М, і кілька поза порядком, головно в Р. Архиві 1875—6 і К. Старині 1882), і не полишає таких монографій і пізнійше (К. Старина 1884—1893, 15 родів***). Крім того від часу до часу давав він невеличкі розвідки про поодиноких репрезентів козацької старшини, головно з нагоди публікації в К. Старині того чи иньшого старого портрета — аматором і збирачом таких портретів покійник був великим. Але як не цінні

*) Сі гадки тому десять літ підносив я в своїй статі з поводу „Малоросійскаго дворянства“ Єфименкової, одного з найбільш талаповитих образків написаних зі становища школи Лазаревського, але сі мої замітки видруковані в такій часописи якою була пок. Правда (1892, цьвітень), будуть мати, мабуть, повну свѣжість новини й тепер, і я їх тому повторю — не на адресу пок. Лазаревського, а взагалі сього напрямку української історіографії.

**) Поправку до поглядів Лазаревського на Полуботка постарався погім дати д. Я. Шульгин в своїй статі про Полуботка в К. Старині, 1890, XII.

***) Сі історії родів доконче-б треба зібрати й видати осібно. Взагалі видання вартійших статей покійника — часто мало приступних, бо уміщених в ріжних періодіках, повинно бути першим обовязком для приклонників покійника. „Посполитые крестьяне“ його вийдуть незадовго в перекладі в Історичній бібліотеці т. XXII.

самі по собі є біографійки й історії родів, приходять ся дуже жалувати, що покійник величезного матеріала, зібраного ним по історії старшини — її суспільно-економічної еволюції, її побута й культури — котрої єдиним знавцем був він — не звів в оден образ.

Так само в монографічній схемі задумав покійник в 90-х рр. представити історію українознавства й українофильства серед української лівобічної шляхти почавши від кінця XVIII в. і до половини XIX, — в біографіях його головних репрезентантів — попередників кружка Київської Старини, як характеризував їх автор. З сеї серії вийшли статі про Полетик, Якова і Олександра Маркевичів, Ол. й Ів. Мартосів (в К. Старині 1891—7, переважно під титулом: *Прежніе изыскатели малорусской старини*). Далше не пішло, не тільки не прийшло до одноцільного образа сього прецікавого національного руху. Перевага аналітичного напрямку над синтезом, очевидно, з літами ще збільшала ся в Лазаревським, і те що уважав можливим для себе молодий дослідник, на порозі своєї наукової роботи, вагав ся піднести на свої плечі зрілий майстер, в повнім узброєнні метода й знання; ширших тем — історії інституцій, верств, більших періодів він не дотикає і всю енергію переносить на призибиранне матеріалів, препарованне фактів, неустанно видобуваючи їх з архівів публичних і приватних.

В сей бік робота покійника звернена була вже від перших кроків наукової діяльності. Він був у сій сфері безпосереднім наступником Бодяньського, котрому присвятив свою першу працю — *Указатель в поправленім виданню 1858 р. і остатню* — т. III *Описанія Малороссіи*, і ще більше — Максимовича, з котрим зближав його не тільки вибір тем, а й сам метод використання матеріалу, сам характер праць. Максимовичеве *Обозрѣніе полковъ и сотень, Бубновская сотня* були безпосередніми попередниками *Описанія старої Малороссіи* і иньших подібних публікацій Лазаревського, а в фактичних спростованнях, бібліографічно-документальних замітках Максимовича віє тойже дух препаровання „фактів“, „документів“, який потім в систему переводить Лазаревський. Розумієть ся, в дослідях сього закладені провідні гадки яких ще не чути у Максимовича (те осудженне козацької старшини й цілого панського жита), але метод, напрям, характер дослідю — дуже близькі до себе.

Не сходивши ся ближше з небіжчиком, не вмію сказати, скільки було впливу обставин зверхніх, незалежних від нього,

і скільки особисті уподобання небіжчика відбили ся на його способі використання матеріялу. Археограф від п'ят до маківки, збирач матеріялу передовсім — він не лишив по собі ніякого більшого дипломатарія, який хоч в часті міг би рівняти ся з томами нагородженими Костомаровим або Антоновичом. Правда, він не мав для того такої інституції під рукою, яку Костомаров мав в археографічній комісії петербурзькій, а Антонович в кіївській, але здаєть ся, при своїй енергії й широких конексах Лазаревський для такого дипломатарія міг би знайти приміщення, чи й сотворити для нього відповідну можливість, як би й особисті уподобання не тягнули його борше до такого півобробленого публікування матеріялу, яке практикував він переважно. Уже його монографії по історії фамілій в значній мірі входять у сю сферу публікацій півобробленого матеріялу. В повнім розвою сей метод виступає в серії його видань по історії землевладіння й суспільно економічних відносин. Обзорніє Румянцевской описи, можна сказати, розпочинає сю серію публікацій. 1888 р. виходить перший том його капітальної праці — „Описаніє старої Малороссіи, матеріялы по історії заселенія, землевладіння и управління“, розложені по полкам. До смерти авторови удало ся видати лише три томи — полки Стародубський, Ніжинський і Прилуцький, але тимже методом обробив він і ще декотрі місцевости — Историческіе очерки сель Конотопскаго уѣзда, юго-восточная часть, 1886, Историческія очерки полтавской Лубенщины XVII—XVIII вв., 1896, а також Изъ історіи сель и селянь лѣвобережной Малороссіи, 1891. В них Лазаревський дає історію полка, ближше спинаєть ся коло полкової старшини, далі переходить поодинокі осади й коло них збирає відомости джерел про суспільні, економічні й побутові відносини. Джереловий матеріял подаєть ся в ексцерптах, або просто переповідаєть ся, звичайно без цитатів (джерела вказані в передмові).

Переглядаючи сі праці, що лишили ся головною рієсе de resistance наукової діяльності покійника, приходить ся дивувати ся величезній праці, вложеній в неї, великому запасу невиданого матеріялу, постяганому автором, але — й жалувати, що покійник вибрав таку форму для використання сього матеріяла. Публікації сих джерел in extenso, чи в ексцерптах (менше важного) Описаніє заступити, розумієть ся, не може, і виданне їх зістаєть ся пекучим постулятом і після праць Лазаревського. З другого боку — жалко, що в таку механічну, словарного характера працю вложив ся покійник з своєю вели-

чезною ерудикцією й талантом, замість — дати систематичний образ устрою, суспільних і економічних відносин... Його Описаніє на довго лишиться ся підручною книжкою для кожного, хто буде приходити в якусь стичність з історією Гетьманщини, але покійник міг би дати без порівнання більше, змінивши свій план.

Що спромоги публікувати джерела *in crudo* покійник не був позбавлений зовсім, показує показне число тих джерелових публікацій, які вийшли з його ініціативи, або й ним самим були зроблені.

Осібнo (мабуть коштами дотичних фамілій?) були видані Лазаревським дві цінні збірки з приватних архівів — Сулимовській архивъ, 1884, і Мотыжинській архивъ, 1900, а в Київській Старині ще кілька дрібніших збірок подібного характера — Любецькій архивъ (1898), Отрывки изъ семейнаго архива Полетикъ (1891), Частная переписка И. Р. Мартоса (1896, не скінчена), і кілька дрібніших. З мемуарної літератури XVIII в. видав він в додатках до К. Старини Дневник Ханенка і розпочав повне виданне дневника Як. Маркевича, що спинило ся одначе на третім томі, а в Чтеніях київського історичного товариства (т. XII) — цінні Отрывки изъ дневника гетманской канцелярії за 1722-3 рр. З великої маси ним зібраних або до евіденції приведених документів публичного життя Лазаревський опублікував кілька спеціальних колекцій або описей, як Акты по исторіи землевладѣнія в Малороссіи 1630—1690 гг. (1890), Отрывки изъ нѣжинскихъ магистратскихъ книгъ 1657—1674 гг. (1877), Цеховые акты лѣвобережной Малороссіи (1902), Акты по исторіи монастырскаго землевладѣнія въ Малороссіи (1636—1730) (1891), Малороссійскія переписныя книги 1666 г. (1899), Опись конотопской сотни 1711 г., Генеральное слѣдствіе о маетностяхъ Черниговскаго полка (1892), Списки черниговскихъ дворянъ 1783 г. (1890) Матеріали для общественнаго и частнаго быта Малороссіи XVIII в. (1896), і різні дрібніші. В сумі того збереть ся чимало, але се — тільки відривки того матеріалу, який мав Лазаревський в евіденції, і то ще далеко не найбільше цікаві.

В кождім разі лишило ся се гріхом української інтелігенції, „лівобічної“ передовсім, що маючи в своїх руках земські видання й фонди, й чимало приватних меценатів, а бачучи таку рідку археографічну силу як Лазаревський, не потрапила вона

для нього сотворити якогось археографічного видавництва для систематичної публікації матеріалів до історії Гетьманщини*) і заохотити його до такої публікації, коли він справді такої заохоти потребував.

За всім тим майже піввікова (року лише бракувало її до п'ятдесяти літ) інтензивна діяльність Лазаревського полишила по собі великий науковий капітал в виданню сирого і препарованого матеріалу й його обробленню. Опублікований на вість про смерть Лазаревського показчик його праць містить коло 300 номерів публікацій різного рода, але сюди не ввійшли ще різні анонімні його замітки. Як ініціатор і головний діяч Київської Старини він також сею дорогою причинився дуже багато до студіювання Гетьманщини, котрій — очевидно не без впливу покійника і його школи Київська Старина присвячувала свою головну увагу. Як я вже вище зазначив, можна з повним правом говорити про „школу Лазаревського“ в історіографії Гетьманщини, хоч вона й не творилася *ex cathedra*. Се все, як я вже в початку підніс — робить Лазаревського одним з найвидніших репрезентантів української історіографії 2-ої пол. XIX в. Утрата понесена нею з смертю Лазаревського тим більше болюча, що покійник полишив її в повноті сил, серед дуже інтензивної наукової роботи...

Ближше не сходявшися з покійником, я не беруся до оцінки його як чоловіка. Те що знаю з других рук, свідчить про його високо характерну й благородну натуру. Кар'єризм був йому не знаний. Популярності, навіть в наукових кругах він не шукав — і не мав її; сьмішно сказати, що науковий робітник такої величини не був, по за Київом і Черниговом, властиво членом ані одної більшої наукової інституції чи товариства! Се зрештою достроюється до одноцільності сеї характеристичної фізіономії. Всім своїм складом був він чоловіком місцевим, „лівобічним“, Чернигівцем — і в науці, і в життю. Суспільно-національний його світогляд задержався так як вилився в часах народолюбного українофільства. Основи — не подав ся він назад (і се для людей його покоління треба

---

*) Від минушого року таке видавництво утворене при Чернигівським Земським Збірнику п. т. Матеріали для історії економічного, юридического і общественного быта Старой Малороссіи, издаваемыя подъ редакціей Н. П. Василенка. Очевидно, таке видавництво можна було утворити й десять чи двадцять літ скорше.

вважати заслугою), але не пішов і наперед. Від новішого українського національного і наукового руху стояв він осторонь. Зрештою і в національнім питанню, як і взагалі, не любив він загальних, програмових висказів, волів конкретну працю, й дійсно вірно й щиро служив своїй горячо любленій вітчизні так як розумів сю службу. І ся служба не повинна і — певно — не буде забута в українськїм потомстві.

М. Грушевський.

Записки Наукового Товариства імени Шевченка т. I—XXII, XXV—XXX, XXXIII, XXXIV, XXXVII—LXIV по 3 00, т. XXIII—IV 5 00, т. XXXI—II, XXXV—XXXVI по 5 00, комп'юати I—XX по 48 00, I—I по . . .	120 00
Збірник фільологічної секції т. I: Т. Шевченко, хроніка його життя, т. I, нап. О. Кониський, 3—, на ліпшій папері 4 00, в оправі . . .	5 00
„ т. II: Розвідки М. Драгоманова, про українську народню словесність і письменство, т. I. 3 00, на ліпшій пап. . .	4 00
„ т. III: Розвідки М. Драгоманова, т. . . папері . . .	4 00
„ т. IV: Т. Шевченко, хроніка його життя, т. II., нап. О. Кониський . . .	4 00
„ т. V: Про говор галицьких Лемків, нап. І. Верхратський . . .	5 00
„ т. VI: Посмертні праці М. Дикарева . . .	4 00
Збірник історично-філософської секції т. I і II розійшлися (Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, вид. друге див.: М. Грушевський)	
„ т. III—IV: Історія України-Руси т. III, на звич. пап. 5 00, в оправі . . .	6 40
„ т. V: Матеріяли до історії духового життя Галицької Русі XVIII—XIX в. . .	4 00
„ т. VI і VII: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський т. IV. 4 50, на ліпшій папері . . .	5 50
Збірник математично-природописно-лікарської секції, т. I, II, III і IX по 3—	
т. IV—VIII (кождий в двох окремих випусках) по . . .	2 00
„Зоря“ письмо літературно-наукове р. II, V по . . .	6 00
„ „ „ „ „ „ р. VI, IX по . . .	10 00
„ „ „ літерат.-наук. ілюстроване р. XIII, XV, XVI, XVII і XVIII по . . .	12 00
Руська історична бібліотека :	
т. I. С. Качала — Коротка історія Русі . . .	2 40
т. II. М. Костомаров — Дві рус. народности, Федеративні засновини, Нарис народ. історії . . .	4 00
т. III. і IV. Д. Іловайський — Княжий період України-Русі . . .	6 80
т. V. М. Смирнов, М. Дашкевич, І. Шараневич — Монографії до історії України-Русі . . .	3 00
т. VI. Антонович Вол. і Іловайський Д. — Історія великого князівства литовського . . .	3 20
т. VII. Іван Линниченко: Суспільні веротви Галицької Русі XIV—XV в. . .	2 20
т. VIII. Розвідки про церковні відносини на Україні-Русі XVI—XVIII вв. . .	2 00
IX—XII. М. Костомаров — Богдан Хмельницький . . .	12 80
XIII. „ Гетьмановане Виговського і Ю. Хмельницького . . .	3 20
XIV—XVI. „ Руїна . . .	8 40
XVII—XVIII. М. Костомаров — Мазепа і Мазепинці, В. Антонович Останні часи козаччини на Правобережжі . . .	6 60
XIX. Розвідки про народні рухи на Україні-Русі в XVIII в. . .	3 60
XX. Шудгин — Начерк Колітвіщини . . .	3 00
XXI і XXII. Розвідки про селянство на Україні-Русі в XV—XVIII ст. . .	5 00
XXIII і XXIV. Розвідки про міста і міщанство . . .	5 00
Інтрем Дж. Історія політичної економії . . .	4 00
Кавці Кароль, Народність і її початки . . .	0 60
Калитовський Ом. Др. — Матеріяли до літератури апокрифічної . . .	0 70
Кельнер Л. Др. — Історія педагогії . . .	1 20
Карев М. Філософія історії . . .	0 25
Колесса Ол. Др. — Юрий Косован-Федькович . . .	0 60
Кониський О. Листи про Ірандію . . .	0 45
Конрад Й. Національна економія . . .	2 30
Костомарів М. — Руська історія в життєписах ч. II і III по . . .	1 00
„ Письмо до ред. Колокола . . .	2 00
Кримський А. Муусулманство і його будучність . . .	1 70
Левицький Нечуй І. — Сьвітгляд українського народу . . .	0 60
Левицький К. Др. — Німецько-руський правничий словар . . .	7 00
„ Руська Правда . . .	1 00
Літературно-науковий Вістник, річна передплата 16 00, повні річніки 1899—1904 по 16 00, книжки V—XII за 1898, з додатком розпочатих у попередніх книжках статей . . .	12 00
Лясаль Ф. Про суть конституції . . .	0 30
Масарик Т. Идеали гуманности . . .	0 36
Матеріяли до українсько-руської етнології т. I і III. . .	11 00
„ т. II, IV—V і VII (містить монографію проф. Шухевича про Гуцулів) . . .	22 00

Миколаевич Я. — Опис каменецького повіту	2-00
Міцкевич А. До галицьких приятелів, зі вступом і поясненнями	0-46
Огоновський Ом. Др. Історія руської літератури т. II. 6-00, т. III. 8-00, т. IV	2-00
" Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache	3-00
Олехнович В. Раєи Європи	0-70
Онишкевич Г. — Руська бібліотека т. III	3-00
Пам'ятки українсько-руської мови і літератури, т. I. Апокріфи старозавітні	4-00
" " " " " т. II і III. Апокріфи новозавітні по	5-00
Павлик М. — "Про читальні"	1-00
" М. П. Драгоманов, его ювілей, похорон, автобіографія і спис творів	4-00
" Якуб Іватович	1-00
Партицький О. — Старинна історія Галичини	6-00
" Словянська держава перед двома тисячами літ	0-20
" Провідні ідеї в письмах Т. Шевченка	0-70
" Скандинавщина в давній Русі	0-40
" Слово о полку Ігоревім	1-60
Партицький О. Темні місця в Слові о полку Ігоревім	2-80
Правнич часопись, річник IV—V по 6-00, VI, VII — X по	2-00
Правнич бібліотека т. I вип. 1, т. II вип. 1 і 2	
Правнич і економічна часопись, т. I—III по 3-00, т. IV—V і VI—VII по	4-00
" Правда" письмо літературно-наукове з 1873, 76, 77, 79, 89—96 по	4-00
" з р. 1878 2-00, річн. XIII в доповненем	3-00
Пуллюй І., Непропаца сила	0-20
" Нові і перемінні звізди	0-16
Раковський І., Вік нашої землі	0-10
" Вулкани	0-30
Рудницький С. — Українські козаки в 1625—1630 р.	1-00
" Руські землі Польської Корони при кінці XV в.	0-80
Сеньобб Ш., Австрія в XIX ст.	0-80
" Міжнародні революційні партії	0-40
" Спис творів Ів. Франка за 25 літ його літературної діяльності	1-00
Стоцький С. — Буковинська Русь	2-40
Студинський К. Др. — Лірники, студія	0-40
" Пересторога, історично-літературна студія	2-00
Тен Г., Філософія штуки	1-00
Терлецький О. Москвофіли й народовці	0-30
Томашівський С. Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р.	2-00
" Податкові ухвали за Казимира Ягайловича в Польщі	3-00
" Київська Козачина 1855 р.	0-10
" Маруся Богуславка в укр. літературі	2-00
Уайт Д. А., Розвій географічних поглядів	0-30
" Розвій астрон. поглядів	0-46
" Розвій поглядів на лихву	0-30
" Розмови з Л. Толстим	0-30
Українсько-руська бібліотека т. I, 6-00, II, 4-00, IV, 3-00, оправі і о 1-20 дорожші.	12-00
Уманець і Спідка — Словар російсько-український т. I—IV	0-80
Л. Фер. Будда і Буддизм	1-30
Феррієр Е. Дарвінізм	2-00
Фіямаріон К. Про небо	0-60
Франко Ів. Нарис історії філософії	0-40
" Наші коляди	2-00
" Іван Вишенський	0-60
" Про панцину і її знесенє 1848 р.	2-00
" Хмельницина 1648—9 р. в сучасних віршах	0-50
" Слово о Лазаревѣ воскресеніи	0-30
" Апокріфічне євангелиє Псевдо-Матвія	0-40
" Шевченко героєм польської революційної легенди	2-40
Целевич Ю. Др. — Історія Скиту Манявського	0-40
Целевич О. Причинки до зносин П. Дорошенка з Польщею	1-00
" Участь козаків в Смоленській війні 1633—4 рр.	0-20
Щурат Чернеча республіка на Афоні	0-20
" "Чернець" Т. Шевченка, студія	0-20

B-1029
5

B 1.029
5